

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

DISERTAČNÍ PRÁCE

2012

Helena POCHOBRADSKÁ

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

Vývoj správy státních zemědělských podniků na
území východních Čech po roce 1945 se
zvláštním zřetelem na vývoj státních statků

Disertační práce

AUTOR PRÁCE: Mgr. Helena Pochobradská

VEDOUCÍ PRÁCE: doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.

UNIVERSITY OF PARDUBICE

FACULTY OF ARTS AND PHILOSOPHY

The development of state agriculture
farms administrative of East Bohemia
after 1945 with special consideration to
the development of state farms
Thesis (PhD.)

Author: Mgr. Helena Pochobradská

Supervisor: doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 30. července 2012

Helena Pochobradská

Poděkování:

Mé poděkování patří všem, kteří mi poskytli cenné rady při zpracování této práce.

Především děkuji vedoucí práce doc. Marii Mackové za konzultace, připomínky i trpělivost při vzniku práce. Dále děkuji kolegům v archivu za shovívavost a podnětné rozhovory k tématu této práce, zejména pak knihovnici SOA v Zámrsku Fében Hubené, za vstřícnost a ochotu, s jakou mi dokázala zprostředkovat veškerou potřebnou literaturu.

Zvláště pak děkuji celé své rodině, bez jejíhož pochopení by tato práce nevznikla, zejména pak za pomoc při závěrečné redakci práce.

Anotace

Práce se věnuje složitému správnímu vývoji státních zemědělských organizací, které fungovaly na území východních Čech od roku 1945 až do současnosti. Zvláštní pozornost je věnována specifické skupině státních statků, které spolu s dalšími organizacemi tvořily soustavu státních zemědělských podniků. Hlavní téma práce uvozují dílčí témata v podobě shrnutí významu pozemkových reforem a vlivu agrotechnických podmínek na vývoj státních statků, včetně zásadního vlivu Komunistické strany Československa a využití sovětského vzoru.

Klíčová slova: pozemkové reformy, státní statky, jednotná zemědělská družstva, ministerstvo zemědělství, krajská zemědělská správa, socialistické zemědělství.

Annotation

The thesis pays attention to complicated administrative development of state agriculture organizations, which functioned in East Bohemia from 1945 till nowadays. Special consideration is dedicated to specific group of state farms, which together with other organizations made a system of state agriculture concerns. The main theme of the thesis is prevented by subtopics as summary of land reforms meaning and influence of agro-technical conditions on development of state farms, including the most important influence of Czechoslovakian Communist Party and utilization of Soviet example.

Key words: land reforms, state farms, Collective farming, Ministry of agriculture, Regional Agriculture Administration, socialistic agriculture.

Obsah

1 Úvod	1
2 Faktory ovlivňující vznik a fungování státních statků	7
2.1 Geografické podmínky československého zemědělství	7
2.1.1 Geografické podmínky	7
2.1.2 Půda a půdní fond	9
2.2 Pozemkové reformy	12
2.3 Sovětský vzor	16
3 Základy budování státních zemědělských podniků	20
3.1 Pojem statku	20
3.1.1 Správa velkostatku	21
3.2 Počátky československých státních statků	23
4 Vývoj správy československého zemědělství po roce 1945	29
4.1 Dvouletka a otázka plánování v zemědělství	35
4.2 Jednotná zemědělská družstva – typologie a stručný pohled na jejich vývoj	36
5 Budování socialistického zemědělství po roce 1948	42
6 Československé státní statky po roce 1945	54
6.1 Semenařské a šlechtitelské státní statky	95
7 Typologie státních statků s využitím konkrétních příkladů	97
7.1 Státní statek Králíky	98
7.2 Státní statek Mladkov	108
7.3 Státní statek Vysoké Mýto	111
7.3.1 Ze vzpomínek zaměstnanců statku Vysoké Mýto	115
7.4 Velkovýkrmny Smiřice	117
7.5 Státní statky krkonošské oblasti	123
7.5.1 Státní statek Vysoké nad Jizerou	123
7.5.2 Státní statek Lánov	125
8 Zkušenosti dalších zemí	128
8.1 Polsko	128
8.2 Sovětský svaz	130
8.3 Maďarsko	132
9 Transformace českého zemědělství po roce 1989	134
9.1 Ministerstvo zemědělství po roce 1990	136
10 Závěr	139
11 Summary	144
12 Resumee	146
13 Seznam využitých pramenů a literatury	148
13.1 Prameny	148
13.2 Literatura	149
13.3 Tištěné prameny	156
13.4 Seznam použitých zkratk	158
13.5 Seznam nejdůležitějších uvedených zákonů a jiných právních předpisů	159
13.5.1 Zákony	159
13.5.2 Vládní nařízení	161

13.5.3 Dekrety prezidenta republiky.....	161
13.5.4 Ústavní dekret	161
13.5.5 Vyhlášky, výnosy, směrnice a instrukce ministerstva zemědělství	161
13.5.6 Výnosy a směrnice ministerstva zemědělství a lesního hospodářství.....	162
13.5.7 Instrukce ministerstva zemědělství a výživy ČSR.....	162
13.6 Přílohy	162

Seznam tabulek

Tabulka 1 Rozložení sil v roce 1984.....	53
Tabulka 2 Pokles čistého zisku	84
Tabulka 3 Státní statky k 1. lednu 1976 podle organizačního začlenění	87
Tabulka 4 Přehled vývoje počtu pracovníků na Státním statku Vysoké Mýto.....	114
Tabulka 5 Vývoj průměrných výdělků dělníků na statku.....	115

Seznam obrázků

Obrázek 1 Budova ředitelství Státního statku Smiřice.....	173
Obrázek 2 Nádvoří zámku a pohled na umístění kanceláří a provozních částí statku	173

1 Úvod

Volba tématu práce nebyla náhodná. Státní statky patří do skupiny státních zemědělských podniků a na státní půdě hospodařily téměř půl století, a přestože ta pravá chvíle k hodnocení jejich významu na historiky teprve čeká, pro zachycení jejich správního vývoje je doba nadmíru příznivá. Tomuto tématu „malých“ dějin se v minulosti příliš pozornosti nevěnovalo. Jednak bylo příliš čerstvé, vždyť několik státních statků na území České republiky stále ještě přinejmenším právně existuje, ale spíše to byly důvody zdánlivé všednosti tématu. Pokud však zapátráme v dostupné literatuře, či ve fondech státních statků soustředěných v našich archivech,¹ zjistíme, že skrývají odpovědi na dosud nevyslovené otázky: o skutečných důvodech jejich vzniku, o reálných možnostech rentabilního ekonomického hospodaření, o zásadním vlivu strany a vlády a o příčinách katastrofálních výsledků, které nakonec vedly ke krachu celého systému. Určitě bude jednou zajímavé zjistit, jak se na hospodaření statků podepsaly experimenty způsobu řízení zemědělské výroby jako takové.

Několik pokusů k zachycení vývoje statků lze zaznamenat v 60. letech minulého století, kdy dvojice autorů Josef Görner a Adolf Turek tématu správního vývoje státního zemědělství věnovali několik článků.² V období reálného socialismu zůstávaly statky téměř bez povšimnutí historiků a až teprve nedávno vyšla výpravná publikace kolektivu autorů včetně s Magdalenou Beranovou a Antonínem Kubačkem *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*.³ Státním zemědělským organizacím včetně státních statků je zde prostor věnován, ale s ohledem na rozsah díla jim nemohlo být věnováno tolik pozornosti, kterou by si zcela jistě zasloužily.

Státní statky nebyly zdaleka jedinými státem řízenými organizacemi, které reprezentovaly socialistické zemědělství. Jejich odvětvovými partnery a soustavnými rivaly byla jednotná zemědělská družstva a pak celá řada dalších skupin organizací, které v jednotlivých letech postupně vstupovaly do společného systému řízení proto, aby se o několik let později z něj zcela vymanily. Rozumí se tím celá skupina hospodářských, rozpočtových či společenských organizací, mezi něž patřily státní lesy, šlechtitelské a semenářské podniky, státní rybářství,

¹ Jen ve Státním oblastním archivu v Zámrsku je soustředěno několik desítek archivních fondů státních statků. Podle posledních údajů z evidence PEvA je jich 38.

² Pro účely této práce je nejzajímavější článek dvojice autorů TUREK, Adolf. – GÖRNER, Josef. Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918, 2. část 1948 – 1960, uveřejněný ve *Sborníku archivních prací* 15, 1965, č. 2, s. 54 – 139.

³ BERANOVÁ, Magdalenka – KUBAČÁK, Antonín. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010.

velkovýkrmny, plemenářské organizace, vodohospodářské organizace či výzkumné ústavy. Nelze opomenout zemědělské správy a jimi řízené organizace, stejně jako organizace řízené národními výbory v resortu ministerstva zemědělství, ať už v jakékoliv kombinaci jeho působení.⁴

Klíčovým tématem práce je správní vývoj státních statků v kontextu vývoje dalších organizací, které tvořily složitou soustavu státních zemědělských organizací v období od roku 1945, potažmo 1949, kdy vznikl národní podnik Československé státní statky, až do současnosti. Územní vymezení má svůj praktický důvod, ovšem vzhledem k přísně centralistickému systému řízení zemědělství v minulosti vyplývají regionální odlišnosti spíše ze specifických geografických podmínek. Zaměřím se proto na území východních Čech reprezentované ve svém vývoji několika správními útvary, naposledy Pardubickým a Královéhradeckým krajem.

Vznik novodobých státních statků nebyl jednoduchý a rovněž k pochopení jejich fungování je potřeba vytvořit určitá teoretická východiska. K tomu poslouží vymezení pojmu statek a zachycení jeho vývoje zhruba od poloviny 19. století, kdy svůj vrchol zažívaly šlechtické velkostatky. Vzhledem k tomu, že zhruba ve stejném sledovaném období na společném území vedle sebe koexistovaly statky a jednotná zemědělská družstva, bude na místě stručně připomenout jejich vývoj a nastínit důvody jeho odlišnosti. Problematika vývoje zemědělských družstev je v literatuře zpracována v daleko větší míře a z pochopitelných důvodů se těšila intenzivnější pozornosti řady historiků, archivářů či publicistů, proto se v práci objeví pouze okrajově. Dalším tématem, které s problematikou státních statků úzce souvisí, je letmý pohled na geografické podmínky česko-slovenského území, neboť jak se později ukáže, významným způsobem ovlivňovaly rentabilitu zemědělské výroby.

Ještě před samotným výzkumem je třeba pojmenovat události, či historické skutečnosti, které zcela jistě vzniku státních statků napomohly. Mezi ně rozhodně patří obě pozemkové reformy, které uvolnily po staletí vázanou zemědělskou půdu včetně jejich revize, poválečné období, které svými okolnostmi nahrálo účelovým záměrům vítězných stran a samozřejmě vyhraněná společensko-politická situace v letech 1945 - 1948. Když k tomu připojíme

⁴ Ministerstvo zemědělství po roce 1945 několikrát změnilo svůj název a tomu odpovídající rozsah kompetencí. V letech 1945 – 1956 to bylo ministerstvo zemědělství postupně v čele s Júliem Ďurišem, Josefem Nepomuckým a Jindřichem Uherem, v roce 1956 vzniklo ministerstvo zemědělství a lesního hospodářství, dále pokračovalo ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství, od roku 1965 opět pouze ministerstvo zemědělství a lesního hospodářství, od roku 1967 ministerstvo zemědělství a výživy a teprve od vzniku samostatné České republiky až dodnes funguje ministerstvo zemědělství. Podrobný přehled poválečného vývoje ministerstva zemědělství je zpracován např. v: ČAPKA, František: *Dějiny země Koruny české v datech*, Praha: Libri, 2010, s. 955 – 978.

poněkud zaslepenou snahu o využití vzoru Sovětského svazu - osvoboditele, skládá se před námi mozaika základů pro vznik ikony socialistického zemědělství.

Zajímavé bude přitom sledovat nejen reálnou každodennost fungování státních statků, která ještě na čas zůstane ukryta v našich archivech či ve vzpomínkách pamětníků, ale především složitý správní vývoj, který je dokladem toho, jak bezradná byla společnost při jejich řízení. Neustálé střídání řídicích orgánů, jejich kompetencí, personální obsazení a zcela evidentní politický vliv působily chaoticky, nesystémově a svým způsobem se podepsaly na neslavném konci státních statků. Pozornost práce bude zaměřena především na podchycení mezníků, které ovlivňovaly změny vnější i vnitřní struktury vlastních podniků.

Již brzy po listopadové revoluci v roce 1989 bylo jasné, že státní statky v podobě, v jaké reprezentovaly výsledky socialistického zemědělského hospodaření, na další setrvání šanci nemají. Krátce po roce 1990 bylo proto rozhodnuto, že jejich činnost bude ukončena formou privatizace a vypořádáním restitučních nároků. Toto období bylo pro fungování státních statků stejně složité jako počátky jejich vzniku. Potýkaly se s problémy při dokládání restitučních nároků, s personálními změnami a rovněž chybějícím odpovědným řízením celého procesu transformace zemědělství v kontextu celospolečenských změn. V této době jsem se z pozice archiváře oblastního archivu podílela na výběru archiválií z činnosti desítek státních zemědělských podniků včetně státních statků na území východních Čech. Mýma rukama procházely stovky kartonů a balíků písemností v různém stupni zachovalosti a bylo jasné, že záhy bude potřeba se s tímto množstvím vyrovnat. Na archivní zpracování tehdy nebyla příznivá doba, ovšem, o několik let později, kdy ukončil činnost symbolicky jeden z největších východočeských zemědělských podniků, se zrodila myšlenka jejich postupného uspořádání a současného pokusu o zachycení složitého správního vývoje, který by usnadnil práci budoucím archivářům či historikům, kteří jistě toto téma v budoucnu důkladně zpracují. Státní statek ve Smiřicích byl poslední, který uzavíral etapu socialistických státních statků ve východních Čechách.⁵ Do prostoru zámku ve Smiřicích – sídla ředitelství Státního statku Smiřice i centra systematického soustředování potřebné agendy postupně končících východočeských státních zemědělských podniků vedla poslední vlákna sítě transformačního procesu. Práce si neklade ambice prozkoumat vývoj všech typů zemědělských podniků ani detailní vývoj všech státních statků na sledovaném území. Archivní fondy řady z nich zůstávají zatím nezpracované, ale na příkladu několika konkrétních lze vytvořit určitý model,

⁵ K dnešnímu dni nebyl ještě vymazán z obchodního rejstříku ten poslední – Státní statek Moravská Třebová, ovšem v tomto případě se jedná pouze o dořešení formálních náležitostí ukončení činnosti.

na základě kterého fungovaly i další podniky. Jak již bylo naznačeno, organizování jejich činnosti bylo zcela v režii stranických a centrálních řídicích orgánů a každý pokus o vybočení byl po zásluze potrestán.

Základním pramenem pro výzkum správního vývoje se staly především archivní fondy státních statků a jejich řídicích orgánů ve východních Čechách uložené ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a územně příslušných okresních archivech.⁶ S ohledem na fungování centrálního řízení byly prostudovány i vybrané archivní fondy uložené v Národním archivu v Praze a to zejména fond Ministerstva státních statků, Ústředního ředitelství státních lesů a statků či Ministerstva zemědělství, odkud byly čerpány informace jak k systému řízení, tak i k dějinám konkrétních podniků, či k obecným tématům jako je dosídlení pohraničních okresů či kádrová politika na statcích. K obecné historii československého zemědělství bylo možné využít řadu populárně vědeckých publikací, jejichž výčet je uveden v seznamu použité literatury, včetně již zmíněných Dějin zemědělství v Čechách a na Moravě. Mezi zajímavé tištěné prameny patří dochovaná řada časopisu Státní statky, která se v kompletní podobě nachází ve Vědecké knihovně v Olomouci. Časopis vycházel jako čtrnáctideník nepřetržitě od roku 1958 až do roku 1988, kdy z finančních důvodů bylo jeho vydávání zastaveno. Tento unikátní zdroj informací dokázal přiblížit jak systém řízení státních statků včetně dalších zemědělských podniků, tak zprostředkovat situaci v zahraničí a to kupodivu nejen v bývalém socialistickém táboře. Časopis přinášel řadu praktických informací pro vedení i řadové zaměstnance statků, věnoval se pracovním-právním otázkám, uveřejňoval odborné i populární články politických a hospodářských špiček i zemědělských odborníků. Řadu dalších informací obsahovaly vydávané Věstníky ministerstva zemědělství, Hospodářské noviny, Zemědělské noviny a další celostátní i regionální tiskoviny. Z činnosti některých státních statků se dochovaly bulletiny zpracované jejich tehdejšími řediteli, a byť jsou v nich patrné prvky tendenčnosti, obsahují spoustu využitelných informací. Vzhledem k tomu, že fungování státních zemědělských organizací bylo z valné části upraveno obecně závaznou legislativou, bylo možné využít i publikované sbírky zákonů a dalších prováděcích předpisů, včetně nejrůznějších věstníků. Řada z nich se dochovala přímo ve fondech státních statků, což svědčí o jejich využívání nebo minimálně o registrování odpovědnými pracovníky.

O důležitém prameni v podobě archivních fondů státních statků již byla řeč, ovšem je možné zmínit jisté upřesnění, které představují zachované celé řady komplexních rozborů,

⁶ Jedná se zejména o archivní fondy Státního statku Králíky, Státního statku Mladkov, Státního statku Hořice, Vysoké Mýto, Velkovýkrmen Smiřice, Krajské zemědělské správy Hradec Králové, Krajské správy státních statků Hradec Králové a Pardubice, Krajského národního výboru Hradec Králové a dalších.

kolektivních smluv, zápisů z porad vedení, směrnic a pokynů, které právě k otázce správného vývoje konkrétních statků přinášejí nejvíce informací. Nicméně historie státních zemědělských podniků není jen historie správní. Podstatnou součástí fungování každé organizace jsou zaměstnanci a jejich každodenní práce, v zemědělství obzvláště náročná. Z řady dochované úřední i osobní korespondence si lze učinit představu o problémech, se kterými se zemědělci potýkali, ať už byli v jakémkoliv postavení. Navíc během svého aktivního působení při soustřeďování archiválií, i v době pozdější, jsem měla možnost hovořit jak s řediteli státních zemědělských podniků, tak se zaměstnanci, na jejichž bedrech bylo zabezpečení písemností likvidovaných podniků. Z jejich výpovědí lze usuzovat, že názory na existenci a fungování státních statků byly značně rozdílné. Setkala jsem se jak s nostalgickými vzpomínkami na období rozkvětu státních statků, kdy byla s nadšením vnímána náhrada lopotné práce,⁷ kdy jejich zaměstnancům bylo umožněno doplňování vzdělání na vysokých školách, kdy byla finančně podporována výstavba rodinných domků, zajišťována péče o děti v podnikových mateřských školách, budovány pionýrské tábory pro letní pobyty dětí z celého okolí a podporováno kulturně sportovní vyžití.⁸ Na druhou stranu bylo negativně vnímáno nekompetentní vedení podniků, ne vždy kolegiální vztahy na pracovištích, nevhodná organizace práce vedoucí k častým pracovním úrazům, lhostejnost k životním podmínkám zaměstnanců, rozkrádání majetku apod. Ve statistických ročenkách vycházely přehledy o výsledcích hospodaření a častá byla zejména srovnání mezi státními statky a jednotnými zemědělskými družstvy, ovšem analýzy těchto výsledků teprve čekají na odborníky – zemědělské ekonomy, neboť uváděná čísla v sobě skrývají tajemství, která bude potřeba rozluštit. Je docela možné, že zveřejňované výsledky vůbec nebyly tak špatné, jak v kontextu doby vyznívaly, nebo naopak byly daleko horší, než jak je tehdejší odpovědní představitelé strany a vlády vnímali a interpretovali.

⁷ Jeden z příkladů za mnohé: „*Nejdůležitějším momentem, který si musíme uvědomit při vzpomínání na dřívější dobu a srovnání s dneškem, je postavení člověka – zemědělce v našich horských podmínkách. Od příchodu prvních zemědělců až do doby, kdy se stabilizovala činnost prvních družstev a později státního statku, čekaly horské rolníky dny tvrdé a úmorné práce, od rozbřesku do setmění dřina bez jistoty výsledků. Moderní velkovýroba ve všech směrech lidskou práci usnadnila. Dnes již nenajdeme na polích sehnuté zemědělce s motykou nebo hakem, ale řidiče s dokonalými traktory, pluhy, kombajny a ostatním vybavením. Pracovníci státního statku mají vymezenou pracovní dobu, stálý plat, nárok na dovolenou, nemocenské dávky a další formy sociálního zabezpečení. Nikdo z našich zaměstnanců by se již k původnímu způsobu hospodaření nevrátil.*“ BACHTÍK, Oldřich. *Státní statek Vysoké nad Jizerou*, bulletin, úvodní slovo ředitele. Vysoké nad Jizerou, 1989, s. 2.

⁸ K tomuto tématu lze čerpat informace z archivních fondů společenských organizací, které při státních statcích působily, ať už to byly základní články Revolučního odborového hnutí, Československého, posléze Socialistického svazu mládeže, tělovýchovných jednot a dalších.

Při pátrání po stopách okolností vzniku státních statků nebylo možné pominout předpokládaný sovětský vzor. Nápadná podobnost pojmů státní statek se sovětskými sovchozy má skutečně reálný základ a studiem originálních sovětských ročenek a encyklopedií⁹ lze potvrdit, že model sovětského sovchozu, jakkoli vytržený z dobového a prostorového kontextu, byl pro počátky československého státního zemědělství rozhodující.¹⁰ Usnesení československých stranických orgánů jakoby kopírovala deklarované modely sovětského způsobu hospodaření bez ohledu na reálné podmínky. S tímto tématem pak souvisí i další významný zdroj informací pro studium správního vývoje státních zemědělských podniků, a tím jsou příslušná usnesení sjezdů Komunistické strany Československa, která vlastně jako jediná měla možnost vývoj československého zemědělství po roce 1948 ovlivnit. Řada těchto materiálů vycházela v samostatných sbornících¹¹ a představuje důležitý pramen tištěné povahy.

Na závěr výčtu pramenů je možné ještě zmínit archivní fondy společenských organizací, které při státních statcích fungovaly, ať již to byly základní organizace Revolučního odborového hnutí nebo Československého, později Socialistického svazu mládeže a rovněž základní organizace komunistické strany. Jak bude dále ukázáno, přítomnost stranických dělnických kádrů hrála v počátcích budování socialistických zemědělských podniků nezastupitelnou úlohu. Již samotná existence těchto pramenů je projevem skutečnosti, jak důležitou úlohu na řízení státních statků měly stranické orgány všech stupňů.

Předkládaná práce obsahuje tedy nejen přiblížení vlastního správního vývoje státních statků ve sledovaném období a na vymezeném území, přináší i naznačení východisek tohoto stavu v podobě dílčích témat, která rámuje hlavní záměr. Pozornost bude soustředěna nejen na poválečný vývoj zemědělství jako takového a to s ohledem na dostupnost další již zpracované literatury pouze okrajově, ale zejména na vývoj státních statků na území východních Čech. Vybraným podnikům přinášejícím zásadní informace je věnována hlubší pozornost formou případové studie a poslouží jako příklad konkrétního správního i hospodářsko-sociálního vývoje státních statků.

⁹ Např. *Большая советская энциклопедия* (Velká sovětská encyklopedie), 2. vydání, díl 50, Москва, 1957, s. 307 – 314, *ЕЖЕГОДНИК БСЭ* (Ročenka Velké sovětské encyklopedie), Москва, r. 1958 – 1966.

¹⁰ Ostatně k podobným závěrům došla i Jana Burešová viz např. *Zemědělská politika v Československu v letech 1948 – 1960*, In *Sborník prací moravských historiků*, Praha, 1996.

¹¹ Jeden z nejrozsáhlejších sborníků dokumentů pochází z roku 1978. Pod názvem *Zemědělská politika strany* vyšel v nakladatelství Svoboda a přináší rozsáhlým materiál k nejrůznějším tématům zemědělské politiky. Obsahuje zejména výtahy dokumentů XIV. a XV. sjezdu KSČ, týkající se rozvoje zemědělskopotravinářského komplexu a lesního a vodního hospodářství. *Zemědělská politika strany po XIV. sjezdu KSČ* (Sborník dokumentů). Praha: Svoboda 1978. 749 s.

2 Faktory ovlivňující vznik a fungování státních statků

Úvodní část práce je zaměřena na vymezení faktorů, které zásadním způsobem ovlivnily vznik státních statků, jejich správní vývoj a konečně i způsoby jejich hospodaření. Následující kapitoly tak postupně přiblíží podmínky geografické, dále podmínky společensko-historické a s nimi úzce související podmínky politické. Vyzdvížena bude zásadní role pozemkových reforem jako významného faktoru společensko-ekonomického, bude naznačen vliv příkladu sovětského zemědělství a bude vysvětlena podstata pojmu státní statek – to pro budoucí srovnání s družstevní formou hospodaření. Pak již následují kapitoly, které se postupně věnují vývoji zemědělství a správních úřadů, které jej řídily a státním statkům jako takovým. Zmíněno bude i dostupné srovnání se zahraničím a naznačení současného vývoje.

2.1 Geografické podmínky československého zemědělství

Je nesporné, že významný vliv na kvantitu i kvalitu zemědělské výroby mají geografické podmínky, které buďto rozvoj zemědělství vhodně podporují, nebo se naopak stávají jeho překážkou. Nejinak tomu bylo i v případě státních zemědělských podniků. Jak později vyplyne z konkrétní historie východočeských státních statků, mnohé z nich byly zakládány v lokalitách, které zcela jistě byly vhodné pro nejrůznější aktivity, kromě efektivního zemědělského hospodaření a jak uvádí ve své práci Vlastislav Häufler, „*výhodná geografická poloha, nerostné bohatství a příznivé podnebí příznivě ovlivňují vývoj společnosti.*“¹²

Krátká exkurze po regionu východních Čech a seznámení se základními kategoriemi půdního hospodaření umožní snáze pochopit těžkosti, se kterými se východočeské státní statky po celou dobu své existence potýkaly. V otázce zemědělství jsou přírodní podmínky zásadním vkladem a i při sebedokonalejším způsobu řízení zemědělské výroby vždy nakonec budou těmi, co rozhodnou o úrodě či neúrodě. Tradiční formy zemědělského hospodaření byly nahrazeny pseudovědeckými, které na několik desetiletí poznamenaly vnímání českého venkova.

2.1.1 Geografické podmínky

Sledované území východních Čech bylo původně vymezeno hranicemi Východočeského kraje a v současné době představuje rozlohu dvou významných krajů – Královéhradeckého a Pardubického. Základním rysem přírodních poměrů Královéhradeckého kraje je výrazný

¹² HÄUFLER, Vlastislav. *Ekonomická geografie Československa*, Praha, 1984, s. 23.

rozdíl mezi hornatým pohraničím a převážně rozvinutým vnitrozemím. Výškové rozpětí mezi nejvyšším bodem, kterým je 1 602 metrů vysoká Sněžka a nejnižše položeným místem v korytě Cidliny (pouhých 202 m) je největší mezi všemi kraji České republiky.¹³ Sever a východ je hornatý, přičemž vrcholová část Krkonoš má charakter táhlých a mírně zvlněných hřbetů, oddělených hlubokými údolními a spadajícími strmými svahy do podhůří. Druhé významné pohoří představují Orlické hory a příhraniční oblast mezi oběma pohořími vyplňuje Broumovská vrchovina. Vnitrozemí je vyplněno převážně Českou tabulí s pískovcovým územím Českého ráje. Okolí krajského města je již převážně rovinaté. Podnebí kraje výrazně ovlivňuje nadmořská výška. Horské vrchovinné oblasti jsou teplotně drsnější s vydatnějšími srážkami, v nižších polohách s kvalitními půdami je podnebí mírnější, s teplotami a množstvím srážek již pro zemědělství příznivějšími. Přestože hospodářství kraje má průmyslově-zemědělský charakter, nalezneme zde i oblasti vhodné pro zemědělství, zejména úrodné Polabí, kde je možné pěstování i náročnějších obilovin a cukrovky. Na rozsáhlých plochách se pěstuje řepka olejka, ve vyšších polohách píce a méně náročné obiloviny jako je žito, ječmen a také brambory. Významné je též ovocnářství a pěstování zeleniny. V živočišné výrobě se uplatňuje zejména chov skotu, prasat a drůbeže.¹⁴

Druhý z východočeských krajů je Pardubický, který má celkem výhodnou polohu uprostřed České republiky. Povrch kraje je velmi rozmanitý. Tvoří jej rovinaté Polabí, které se zvedá postupně do severovýchodního pohraničí, kde vystupuje třetí nejvyšší české pohoří s horou Králický Sněžník a nadmořskou výškou 1 424 m. Do severovýchodní části kraje zasahuje východní část Orlických hor, vnitrozemí tvoří Česká tabule, která se dělí na Východolabskou tabuli, Orlickou tabuli a zvlněnou Svitavskou pahorkatinu. Jih tvoří Českomoravská vrchovina zastoupená Železnými horami. Podnebí Pardubického kraje je srovnatelné s krajem Královéhradeckým, Pardubická kotlina je však ve srovnání s Královéhradeckým méně ovlivňována chladným severním prouděním. Teploty i množství srážek v Polabí jsou příznivé pro zemědělství, které se soustřeďuje převážně do úrodného pásu podél Labe a dají se zde pěstovat i náročnější obilniny, jako jsou pšenice a sladovnický ječmen či cukrovka. Ve vyšších polohách produktivita zemědělství klesá a omezuje se na pěstování brambor, řepky olejky, pícnin a nenáročných obilovin a rovněž na chov skotu,

¹³ *Zeměpis České republiky*, Nakladatelství České geografické společnosti, s. r. o., 2006, s. 78-79.

¹⁴ Tamtéž.

prasat a drůbeže. Tradici má zejména chov ušlechtilých plemen koní v Národním hřebčínu v Kladrubech nad Labem a Slatiňanech.¹⁵

Uvedené charakteristiky se příliš neliší od charakteristiky bývalého Východočeského kraje, který se rozkládal ve východních a severovýchodních Čechách.¹⁶ Základní plochu původního kraje tvořil pruh středního Polabí a povodí Cidliny. Toto území tvořilo střed kraje a postupně přecházelo v mohutnou hradbu Krkonoš. Kraj měl dostatek vláhy i příznivé klimatické podmínky pro intenzivní zemědělskou výrobu. Výhodným činitelem se jevily i příznivé podmínky půdní. Ve shodě s terénní členitostí a klimatickými podmínkami zde byly zastoupeny všechny výrobní geomorfologické typy od horského až po řepařský. Podhorské pásmo bylo typem bramborářsko-obilním a rozprostíralo se podél hraniční oblasti od Semil přes Novou Paku na Náchodsko, Rychnovsko, Moravskou Třebovou, Poličku až po Havlíčkův Brod. Řepařská oblast zahrnovala okresy Jičín, Hradec Králové, Pardubice a část okresů Chrudim, Rychnov a Náchod.¹⁷

2.1.2 Půda a půdní fond

Kromě nezbytných podmínek klimatických, je pro rozvoj a zásadní existenci zemědělských podniků důležitá půda.¹⁸ A to nejenom její vlastnictví, o kterém bude pojednáno dále, ale i její kvalita. Půda je základní složka jak přírodního, tak životního prostředí a její struktura a případné změny jsou výsledkem jejich vzájemného působení. Z hlediska struktury půdního fondu rozlišujeme tři základní kategorie: zemědělský půdní fond, lesní půdu a ostatní kategorie. Více než polovinu půdního fondu tvoří zemědělský půdní fond, třetinu lesní půda a 15 % zbývá na ostatní kategorie. Zemědělský půdní fond je půda, která se využívá pro zemědělské hospodaření. Dnes představuje v České republice cca 4,3 mil. hektarů, což je 54 % celkové rozlohy státu.¹⁹ Z celkové rozlohy zemědělské půdy pak asi 72 % tvoří půda orná, 22 % trvalé travnaté porosty, jako jsou louky a pastviny a zbývajících 6 % patří chmelnicím, vinicím, zahradám či ovocným sadům. V současné době se spolu s rozvojem urbanizace a dopravní infrastruktury rozloha zemědělské půdy snižuje,

¹⁵ *Zeměpis České republiky*, Nakladatelství České geografické společnosti, s. r. o., 2006, s. 78-79.

¹⁶ Východočeský kraj jako územně hospodářská jednotka vznikl 1. července 1960. Administrativně byl rozdělen do 11 okresů a podle stavu k 31. 12. 1962 v něm žilo 1 190 016 obyvatel. In *Východočeský kraj v číslech*, knižnice ústřední komise lidové kontroly a statistiky, SEVT 1964, s. 9 – 10.

¹⁷ *Východočeský kraj v číslech*, Knižnice ústřední komise lidové kontroly a statistiky, SEVT 1964, s. 9 – 10.

¹⁸ „Půda je specifická složka fyzicko-geografické sféry, která vznikla dlouhým a složitým půdotvorným procesem z povrchových zvětralin geologického podkladu a z ústrojných zbytků za spolupůsobení určitého podnebí.“ HÁUFLER, J. *Ekonomická geografie Československa*, Praha, 1984, s. 72.

¹⁹ *Zeměpis České republiky*, s. 46-47.

ovšem v počátcích fungování státních statků nebo vzniku jednotných zemědělských družstev byla situace zcela opačná. Od konce druhé světové války se zvyšovala jak rozloha půdy zemědělské, tak i půdy orné. Po roce 1990 se v zásadě již její rozloha nemění, ale mění se její struktura. Dochází k postupnému poklesu orné půdy a naopak zvyšování trvalých travních porostů. Toto je samozřejmě důsledek snižující se poptávky po zemědělských produktech a celkové stagnace zemědělské výroby v České republice.²⁰

Přírodní podmínky pro zemědělství jsou dány souhrnem více faktorů, jako je charakter reliéfu, půdní předpoklady a klimatická charakteristika. O klimatických a reliéfních podmínkách již bylo řečeno výše. Co se týká půdního pokryvu, rozlišujeme jednak půdní typy, půdní druhy a dále pak půdy nížin a nízkých pahorkatin, půdy pahorkatin a půdy vrchovin a hor. Mezi půdní typy řadíme černozemě (ty se nacházejí ve středních Čechách a na jižní Moravě), hnědozemě, které mají málo živin a musí se tedy hnojit a kypřit (ty obklopují černozemní území Čech a Moravy) a dále pak mezi půdní typy řadíme půdy hnědé (ty jsou u nás nejrozšířenější. Vyskytují se zejména v pohraničních horských oblastech, na Českomoravské vrchovině a na severní Moravě.). Podzolové půdy a podzoly se vyskytují ve větších nadmořských výškách a na severních svazích, na vápencích vznikají vápenky, tzv. rendziny. Dalším typem půdy jsou půdy nivní, které se nacházejí na mladých náplavech řek a na nivách s lužním lesem vznikají půdy lužní, tzv. černice. Posledním půdním typem jsou půdy antropické, které jsou ovlivněné emisemi, případně se jedná o půdy hald nebo skrývek.²¹ Co se týká půdních druhů, tak zde rozlišujeme půdy písčité, hlinitopísčité až písčitohlinité, půdy jílovitohlinité, jílovité a skelety.

Z uvedených výčtů je zřejmé, že typ půdy, který je základem půdního fondu v kombinaci s klimatickými podmínkami, hraje důležitou roli v otázce zemědělského využití. Jednoduše řečeno: Každá volná půda není vhodná pro zemědělské využití, natož k pěstování libovolného druhu plodiny. Při studiu vývoje státních statků se rovněž často setkáváme s jejich charakteristikou z hlediska zařazení do některé z tzv. výrobních oblastí. Můžeme při tom vycházet z geografické regionalizace zemědělství České republiky, která v zásadě zemědělskou půdu rozděluje do několika výrobních oblastí podle toho, k jak náročné zemědělské výrobě se hodí. Při tom je však potřeba zohlednit i podmínky společenské, které zemědělskou výrobu dělí podle stupně intenzity. Tyto podmínky se pak mohou uplatnit vedle sebe ve všech přírodních podmínkách. Tak např. může existovat vyspělé zemědělství

²⁰ *Zeměpis České republiky*, Nakladatelství české geografické společnosti, Praha, 2008, s. 46-47.

²¹ *Zeměpis České republiky*, s. 18-19.

v horské, pastvinářské výrobní oblasti a naopak málo intenzivní zemědělství v nejúrodnější a nejteplejší nížině. Není však rozhodující pouze využití přírodních podmínek, stejně tak je důležitý dostatek nebo naopak nedostatek pracovních sil, což v případě státních statků sehrálo nemalou roli. Ovšem zcela zásadní vliv má rozdělení půdy, výběr vhodných plodin, stupeň agrotechniky (např. osevni postupy), hnojení, užívání strojů a šlechtění. Uplatňuje se i vzdálenost od spotřeby velkých měst. „*Hlavní rys v geografickém rozložení československého zemědělství, který ho odlišuje od poměrů ve většině sousedních zemí a jiných srovnatelných je v tom, že u nás nenacházíme rozsáhlá nebo aspoň pravidelná pásma zemědělské výroby, tedy její zonální uspořádání, ale regionální odlišnost v pravém slova smyslu.*“²² Rozlišujeme tedy regiony velmi intenzivního zemědělství,²³ dále regiony středně intenzivního zemědělství²⁴ a regiony méně intenzivního zemědělství.²⁵

K typické charakteristice zemědělského podniku patří množství zemědělské půdy, která zaujímá určité území a pak podíl půdy orné z veškeré zemědělské půdy, která představuje nejintenzivnější využití půdního fondu. V moderní době dochází k velkému úbytku zemědělské, zvláště pak orné půdy a to v důsledku zastavění, dolování či převedení do jiných kategorií zemědělské i nezemědělské půdy. V Čechách se rostlinná výroba orientovala zejména na produkci čtyř hlavních skupin plodin: zrnin (neboli obilovin), brambor, technických plodin a krmných plodin. V nejúrodnějších oblastech České republiky dnes zabírají obiloviny asi přes polovinu orné půdy, třebaže se pěstuje mnoho cukrovky a dalších plodin. Hlavními technickými plodinami jsou cukrovka a chmel,²⁶ případně olejnin.

Bude zajímavé sledovat, jak v průběhu socialistického hospodaření byl brán zřetel na veškeré geografické podmínky, které zcela jistě hrály důležitou úlohu při vývoji státních zemědělských podniků. Z dochovaných materiálů vyplývá, že tyto podmínky byly v zásadě zohledňovány, avšak jejich uplatnění nebylo důsledné a politická rozhodnutí o rozšíření zemědělské výroby i v podmínkách nejméně vhodných často vítězila nad zákony přírody.

²² HÄUFLER, Vlastislav. *Ekonomická geografie Československa*, Praha, 1984, s. 72.

²³ Jedná se především o řepářskou a kukuřičnou oblast s rozšířeným chovem prasat, drůbeže a skotu pro mléko. Územní specializaci zde představuje zelinářství a příměstské zemědělství, ovocnářství, chmelařství a vinařství.

²⁴ To jsou oblasti bramborářské a bramborářsko-obilnářské s územní specializací např. rybářskou.

²⁵ Do této skupiny patří bramborářské a bramborářsko-ovesné výrobní oblasti a horské s nízkými výnosy v rostlinné výrobě i nízkou užitkovostí v živočišné výrobě. Příkladem mohou být západní Čechy nebo část podhůří na severu a východě České republiky.

²⁶ Chmelnice jsou zvláštní kategorií zemědělské půdy, stejně jako např. vinice a do orné půdy se nepočítají.

2.2 Pozemkové reformy

Dalším důležitým faktorem, který se podílel na vzniku a utváření státních statků, byla otázka historického vývoje půdní držby. Zásadní vliv lze přičítat provedení pozemkových reforem. O pozemkových reformách v kontextu vývoje československého zemědělství bude pojednáno ještě dále, v této kapitole bude pozornost zaměřena na právní podstatu jejich provedení a vymezení vlivu na vznik státních zemědělských podniků. Čerpáno je především z literatury a sekundárních pramenů, které se tomuto tématu věnují. Z pohledu zaměření práce se totiž jedná o téma podpůrné, které je dostatečně odborně zpracováno.

Pojmem pozemková reforma označujeme zásah státního aparátu do soukromého vlastnictví, především zemědělských pozemků. Pozemková reforma, zejména ta prvorepubliková, významně ovlivnila život na vesnici a ve svých důsledcích se vlastně projevuje dodnes.²⁷ Byla důležitou součástí revolučních změn a v meziválečném Československu představovala největší státně-mocenský zásah do soukromého podnikání.²⁸ Pro řadu východoevropských zemí byla charakteristická převaha velkostatků v držbě půdy při současném nedostatku půdy u rolníků a drobných zemědělských závodů, a přestože české zemědělství na počátku dvacátého století prodělalo dynamický rozvoj, bylo zdatně poznámenáno válkou a tíhou přežitků feudalismu, který představovala existence latifundií. Půda byla v zásadě soustředěna do rukou několika málo šlechtických rodin a katolické církve. Navíc byla svázána fideikomisem a tak jediný způsob, jak ji získat, byl pacht.²⁹ Jednou z podmínek pro volnou dispozici půdou tak bylo osvobození od právních omezení, o které usilovala zejména agrární strana.³⁰ Jedním z hlavních cílů pozemkové reformy mělo být, mimo jiné, snížení sociálního napětí na venkově, rozšíření malé a střední půdní držby na úkor velkého pozemkového vlastnictví a tím posílení středních vrstev zemědělského obyvatelstva. Přestože československá pozemková reforma sledovala řadu výše uvedených cílů, byla

²⁷ V českém prostředí v zásadě rozlišujeme dvě pozemkové reformy, resp. pozemkovou reformu dělíme na dvě etapy. První probíhala mezi lety 1919 – 1938 a druhá v letech 1945 – 1948.

²⁸ V Evropě však nebyla ojedinelá, z dalších zemí je možné jmenovat Rusko, Lotyšsko, Estonsko, Rumunsko, Litvu či Polsko a řadu dalších.

²⁹ Pacht neboli pronájem, znamená smlouvu, na jejímž základě majitel konkrétního majetku, nejčastěji půdy, postupuje za určitých podmínek právo na dočasné užívání tohoto majetku druhé straně, tj. pachtýři. Za užívání tohoto majetku platí nájemce pachtovné. Pacht mohl být krátkodobý, dlouhodobý nebo doživotní. Srovnej: BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha, 2010, s. 422.

³⁰ Kromě hospodářských a sociálních příčin měly pozemkové reformy také rozměr politický. V národnostně smíšených zemích získávala pozemková reforma také částečně nacionální charakter, jako např. v Polsku ve vztahu k běloruskému a ukrajinskému obyvatelstvu. Podrobněji HORÁK, Ondřej. *Konfiskace a vyvlastnění. Příspěvek k době prvorepublikové a k pozemkové reformě*. Rigorózní práce. Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno, 2006.

motivována zejména mocensko-politicky a byla namířena především proti šlechtě, jež za války svými protidynastickými postoji zjevně zklamala.³¹

Během války a krátce po ní úměrně s existenčními problémy vzrůstal „hlad po půdě“, se kterým si rolníci spojovali určitou ekonomickou jistotu. A právě této situace využila především agrární strana, která zahájila kampaň za parcelaci velkostatku a přidělení jeho půdy. Naplno se tehdy projevovalo, jak jednotlivé strany politického spektra přistupovaly k reformě s rozdílnými představami. K nejvýraznějším sporům docházelo zejména mezi agrárníky a sociální demokracií, která prosazovala požadavek zabránit půdy nad 100 hektarů, přičemž její radikální křídlo nad 50 hektarů a současně také vyvlastnění velkostatků bez náhrady původním majitelům. Zároveň požadovala, aby zabraná zemědělská půda nebyla parcelována, ale měla přejít v podobě velkých celků do správy zemědělských družstev. Nakonec však zvítězilo stanovisko agrární strany vedoucí k parcelaci velkostatků a přidělení jejich půdy.

Meziválečná pozemková reforma bývá ohraničena léty 1919 (přijetím tzv. záborového zákona č. 215/1919 Sb.) a 1935 (zánikem Státního pozemkového úřadu podle vládního nařízení č. 22/1935 Sb.). Avšak v politické rovině můžeme vidět počátek reformy už v tzv. Washingtonské deklaraci ze dne 18. října 1918, významném dokumentu zahraničního odboje, kde se mimo jiné hovořilo o dalekosáhlé sociální a hospodářské reformě, kterou provede československý národ, při které budou vyvlastněny velkostatky pro domácí kolonizaci a zrušeny šlechtické výsady.³² Hlavním bodem záborového zákona bylo právo státu převzít v budoucnu půdu za určitou náhradu od majitele, čímž následně došlo k omezení jeho dispozičních práv. S půdou sice mohl nadále disponovat, ale pouze se souhlasem Státního pozemkového úřadu.³³

³¹ BERANOVÁ, M. - KUBAČÁK, A. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010, s. 312 – 317.

³² Podrobně se problematice pozemkových reforem věnuje Ondřej Horák v rigorózní práci na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně: *Konfiskace a vyvlastnění, Příspěvek k době prvorepublikové a k pozemkové reformě*, Brno 2006. Dále pak tentýž: *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Praha: Libri, 2010. 287 s.

³³ Státní pozemkový úřad byl založen 11. června 1919. Jednalo se o centrální úřad s působností na území celé republiky. Nebyl však součástí ministerstva zemědělství, nýbrž byl podřízen ministerské radě. Dne 1. května 1935 byl zrušen, protože podle názoru agrární strany splnil svůj úkol a jeho působnost byla přenesena na ministerstvo zemědělství. Hlavním úkolem úřadu bylo provedení pozemkové reformy. V jeho čele stál předseda, později prezident a dva náměstci, později viceprezidenti, které jmenoval prezident republiky. Postupně úřad zcela ovládla agrární strana. Státní pozemkový úřad si vytvářel k plnění svých úkolů obvodové úřadovny a přidělové komisariáty. Podrobněji viz HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha, 2005, s. 366 – 369.

Pozemková reforma v podstatě podlomila ekonomickou moc šlechty³⁴ a dominantní vliv šlechtických latifundií v zemědělství. Velkostatky, které po několik staletí udávaly rytmus chodu celého zemědělství, najednou přestaly fungovat, i když jako takové nadále přežívaly a jistou úlohu v českém zemědělství stále plnily. Zábor pozemků byl zákonem stanoven od 150 hektarů zemědělské půdy (pole, louky, zahrady, vinice, a jiné) nebo při celkové výměře v rozsahu 250 hektarů (např. u lesů). Zemská, obecní a okresní půda byla záboru ušetřena a začínala až na výměře 500 hektarů.

Pozemková reforma se dotkla i majetku církevního, který byl z 90 % soustředěn v rukou římsko-katolické církve. Ta přirozeně v pozemkové reformě spatřovala protiprávní a neoprávněný zásah do církevního majetku a ohrožení svého postavení.³⁵

Dne 30. ledna 1920 byl schválen další zákon, tzv. přidělový, který řešil konkrétní postup pro dodržování stanovených úkonů.³⁶ Půda byla přidělována jednotlivcům či sdružením takovým způsobem, aby majitel byl schopen se uživit a přednost dostávali hlavně českoslovenští legionáři a váleční veteráni, ovšem nikdo neměl právo na vymahatelný nárok.

V březnu 1920 byl vydán další z řady zákonů pozemkové reformy, a sice zákon úvěrový, který sliboval zájemcům o půdu možnost získání úvěru a to až do výše devíti desetin z ceny přidělovaného majetku. Úkolem tohoto zákona bylo zmírnit důsledky náhradového zákona z dubna 1920, který určoval velikost náhrady zabrané půdy.³⁷

Pozemkovou reformu zcela evidentně provázela řada problémů. Na jedné straně nedostatek odbytu, neboť rolníci často neměli dostatek prostředků na zakoupení majetku a na druhé straně neschopnost splácet poskytnutý úvěr, pokud nebylo z čeho. Vyřešit tuto situaci měl v květnu 1931 Pozemkovým úřadem vydaný tzv. Malý přidělový zákon, který měl za úkol uvolnit vázanost přidělů. Nejvíce přidělů probíhalo v letech 1921 až 1925, když v roce 1933 byla Státním pozemkovým úřadem prohlášena reforma za ukončenou. Roku 1935 byl Státní

³⁴ První zásahy do politického a hospodářského postavení šlechty na sebe nedaly dlouho čekat a šlechta to pocítila ihned po vzniku Československa. Jako první legislativní opatření lze uvést nařízení Národního výboru o obstarání velkostatků č. 32 ze dne 29. 11. 1918 Sb., z. a n. Zákon zakazoval bez souhlasu ministerstva zemědělství velkostatky prodávat, postupovat, zadlužovat a byl tak prvním krokem na cestě k podlomení ekonomické moci šlechty, neboť se vztahoval pouze na statky zapsané v deskách zemských. Dalším zákonem pak byl zákon č. 61/1918 Sb., z. a n., kterým šlechta byla zbavena všech stavovských práv a výsad. BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010, s. 316.

³⁵ BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010, s. 317.

³⁶ Na záborový zákon navázal po dlouhých jednáních zákon č. 81/1920 Sb., o přidělu zabrané půdy a úpravě právních poměrů k ní, ze dne 30. ledna 1920 – tzv. přidělový zákon. Ten stanovil zásady nabývání půdy získané na základě záborového zákona, tedy komu a za jakým účelem bude půda ze zabraného majetku přidělena.

³⁷ Výše náhrady byla stanovena dle platných cen z roku 1913, ke kterým byly přičteny režijní poplatky účtované Státním pozemkovým úřadem.

pozemkový úřad zrušen a veškerá agenda přešla pod správu ministerstva zemědělství. Ve skutečnosti však reforma probíhala až do počátku druhé světové války, tedy do roku 1938.

Uvedená pozemková reforma byla později kritizována za své nedostatky, za nedůslednost a polovičatost. Její výsledky nebyly naplněny tak, jak se předpokládalo. Došlo sice k omezení moci šlechtických velkostatků a nárůstu velkých a středních rolníků, ovšem nebyla tím zcela vyřešena otázka zásadní a to u drobných rolníků, kteří získali pouze asi jednu třetinu z celkového množství 600 000 hektarů půdy. Znamenala však alespoň na čas zklidnění situace na venkově, napomohla rozvoji kapitalistických statků a podpořila technický rozvoj zemědělství. Významně z ní vyšla posílená agrární strana, v jejíž režii reforma probíhala.³⁸

Pozemková reforma probíhající po druhé světové válce se v literatuře nazývá jako druhá pozemková reforma nebo poválečná pozemková reforma. Její první fázi uvedl Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení pozemkového majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a dále Dekret o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci č. 28/1945 Sb., tzv. osídlovací dekret, který vytvářel právní základnu zemědělského osídlování zejména v pohraničí. Majetek podle uvedených dekretů přecházel na stát a až do odevzdání přidělcům ho spravoval Národní pozemkový fond, který byl zřízen při ministerstvu zemědělství. Rozdělování a následné osídlování půdy započalo v květnu 1945 a zhruba během dvou let bylo ukončeno.

Druhá fáze této reformy byla zakotvena v zákoně č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy a směřovala k pozměnění některých výsledků první pozemkové reformy. Předmětem revize byl převážně majetek, který byl vyloučen nebo propuštěn ze zaboru při první pozemkové reformě, majetek, o němž dosud nebylo rozhodnuto a konečně zbytkové statky.³⁹

Třetí fázi pak zahájil zákon č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě, která byla provedena po únoru 1948 a probíhala podle zásady *půdu těm, kdo na ní pracují*. Došlo ke zmenšení pozemkového vlastnictví na jednoho vlastníka, příp. rodiny a to až na výměru maximálně 50 hektarů.

³⁸ BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010, s. 316.

³⁹ Zbytkové statky byly statky, jež představovaly majetek, který zbýval po úplném uspokojení uchazečů o půdu a veřejného zájmu.

K otázkám obou pozemkových reforem toho bylo mnoho napsáno⁴⁰ a mnoho zůstalo zatím nezodpovězeno. Každopádně jejich výsledek, ať už byl jakýkoliv a jeho hodnocení nejednoznačné, se stal východiskem pro budoucí nástup kolektivizace zemědělství a v obecné rovině nástupu socialistických forem hospodaření. Agrární strana, která byla Košickým vládním programem⁴¹ ze dne 5. dubna 1945 zakázána a která byla úzce spojena zejména s první pozemkovou reformou, uvolnila místo komunistické nadvládě na dalších 50 let.

2.3 Sovětský vzor

Na vývoj poválečných československých státních statků jako jedněch ze státních zemědělských podniků mělo zásadní vliv několik okolností. Byly to jednak již zmíněné geografické podmínky, které předurčovaly další úspěšnost zemědělské výroby z hlediska agrotechnického, byly to podmínky společensko-ekonomické, viz předcházející kapitola o pozemkových reformách a s nimi úzce související podmínky politické. Období těsně po skončení světové války bylo jistě nesnadným okamžikem pro správná rozhodnutí. Významnou roli v této době sehrála skutečnost, že úlohu osvoboditele převzal Sovětský svaz a komunisticky orientovaná část politického vedení Československa měla rázem jasno v tom, kterým směrem se bude naše hospodářství ubírat. Sovětský vzor byl přitom přebírán bez ohledu na místní podmínky, tradice, potřeby i reálné možnosti. Byla to ovšem nejjednodušší cesta, protože nebylo potřeba nic vymýšlet, stačilo jednoduše opsat usnesení sovětských stranických orgánů a s nadšením je začít prosazovat ve válkou poznamenané zemi.

Sovětský model zemědělské výroby ovlivnil vývoj nejen státních statků, to podle příkladu sovchozů, ale významně napomohl i prosazování principů kolektivizace. Je však třeba připustit, že přijetí sovětského modelu nebylo nijak zakrýváno a naopak byly potlačovány jakékoliv snahy o jeho zpochybnění. Pro krátké připomenutí počátku budování sovětského socialistického zemědělství poslouží následující fakta z dostupné sovětské literatury.⁴²

⁴⁰ Viz seznam literatury. Za mnohé již zmíněný Ondřej Horák nebo Jan Voženílek: *Pozemková reforma v Československé republice*, Praha, 1924, a řada autorů, kteří se tématu věnovali na mezinárodní vědecké konferenci v Uherském Hradišti ve dnech 21. a 22. dubna 1994. K tématu *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti* byl vydán Sborník příspěvků.

⁴¹ Košický vládní program vyhlásila nová československá vláda v čele se Z. Fierlingem na své první schůzi v Košicích dne 5. dubna 1945. Obsahoval celkem 16 kapitol, které se týkaly všech základních politických, hospodářských, sociálních a kulturních otázek. ČAPKA, František. *Dějiny země Koruny české v datech*, Praha: Libri, 2010, s. 707.

⁴² Otázce budování socialistického zemědělství a jejich úspěchům byla věnována mimořádná pozornost. Výživa národa byla považována za prioritu a získání světového prvenství v ekonomické soběstačnosti lákavou metou. Dostatek podkladů k tomuto tématu skrývají jak sovětské statistické ročenky, tak např. Velká sovětská encyklopedie z roku 1957 (viz poznámku 9).

Počátky budování sovětských kolchozů a sovchozů spadají do druhého desetiletí dvacátého století. Před rokem 1917 bylo v Rusku zemědělství hlavním odvětvím národního hospodářství, ovšem v roce 1913 byl poměr již 42,1 % ku 57,9 % ve vztahu průmyslu k zemědělství. Z Ruska se tehdy vyvážely zejména zemědělské produkty a to obilí, které tvořilo až 41,7 % veškerého vývozu. Zajímavý je i pohled na strukturu zemědělského obyvatelstva, která byla před rokem 1917 tvořena z 65 % bědnáky (chudáky), z 20 % serednáky (středními rolníky) a 15 % tvořili kulaci.⁴³ Hospodařilo se trojpolním systémem a úroveň zemědělství byla velice nízká, stejně jako nedostatek kvalifikovaných lidí. V celém Rusku bylo pouze 10 vysokých zemědělských škol, 9 agronomických fakult a 21 středních zemědělských učilišť.⁴⁴ Obrovská zaostalost umocněná živelnými pohromami vedla k neúrodám a častým hladomorům. Rodící se kapitalistické vztahy byly v těsném spojení s původními formami vykořisťování, přičemž první světová válka situaci výrazně zhoršila – mnohá hospodářství přišla o hospodáře, zmenšily se osevní plochy, snížila se úroda a nastoupila krize.

Podmínky na vesnici zásadně změnila až říjnová revoluce, která podle tehdejších názorů vytvořila základ pro rozvoj zemědělství. Jedním z prvních aktů roku 1917 bylo vydání *Dekretu o půdě*, kterým bylo zrušeno soukromé vlastnictví půdy, a které bylo nahrazeno všennárodním státním vlastnictvím. Pozemky, které byly dříve ve vlastnictví soukromníků nebo klášterů, byly předány k využití pracujícím rolníkům. Ti od sovětské vlády získali více jak 150 milionů hektarů kromě těch, které již vlastnili dříve. Navíc byli osvobozeni od placení daní i za prodej půdy v celkové výši 700 milionů zlatých rublů. Rolníkům byla předána i většina inventáře. V programu strany přijatém na VIII. sjezdu Ruské komunistické strany bolševiků (dále RKSb)⁴⁵ v roce 1919 sovětská vláda zrušila soukromé vlastnictví a položila tím základy budování silného socialistického zemědělství. Nejdůležitějším opatřením bylo vytvoření sovětských družstev, organizování státního osevu veškeré dosud neoseté půdy, státní mobilizace všech agronomických sil a podpora vzniku *общество* (obščestv) – spolků neboli kolektivů. Již tehdy se vedení strany odvolávalo na slova V. I. Lenina,⁴⁶ podle kterého

⁴³ Za kulaky byla považována skupina ruských sedláků, kteří představovali třídního nepřítele a bylo proto žádoucí je izolovat a eliminovat jejich vliv na vesnici. Samo slovo kulak je ruského původu, znamenající v překladu pěst, a ve frazeologii bolševické revoluce bylo synonymem vesnického lichváře a vydřiducha. Během násilné kolektivizace ruské vesnice tak byli označováni všichni její odpůrci. *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému*. Díl třetí svazek druhý. Praha: J. Otto, 1935, s. 960.

⁴⁴ *Большая советская энциклопедия* (Velká sovětská encyklopedie), 2. vydání, Москва, 1957, s. 307.

⁴⁵ RKS (b) se do češtiny překládá jako Komunistická strana Ruska (bolševiků). V letech 1918 – 1925 byla předchůdkyní Komunistické strany Sovětského svazu.

⁴⁶ V. I. Lenin (1870 – 1924) byl ruský politik a revolucionář, vůdce bolševické strany, hlavní teoretik leninismu.

se úkoly socialistické přestavby vesnice měly řešit postupně a pouze za předpokladu, že i dělnická třída podpoří boj s kulaky.⁴⁷

Během první světové a vlastenecké války bylo ruské zemědělství silně rozvráceno. Svědčí o tom následující výsledky – rozloha osevních ploch se snížila ze 105 na 77 milionů hektarů a tomu odpovídaly i výnosy pšenice či cukrové řepy. Současně poklesla i živočišná výroba. Ale již v letech 1926 až 1927 se po přechodu na tzv. Novou ekonomickou politiku výnosy dostaly až na 106,6 % předválečné úrovně⁴⁸ a v letech 1928 až 1929 již bylo mezi zemědělci 35 % bědňaků, 60 % seredňaků a pouhých 5 % představovali kulaci. Možnosti dalšího rozvoje zemědělství však byly omezené podmínkami celkové roztříštěnosti, jejíž řešení sovětské vedení vidělo v kooperačním plánu. V zásadě šlo o kooperaci širokých mas pracujících rolníků zprvu jednoduchými formami a později postupným přechodem ke složitějším. S růstem jednoduchých forem kooperace vznikaly na sovětských vesnicích kolchozy, jenž jich bylo málo. Velkou pomocí nejhudším vrstvám rolníků se proto stalo zakládání sovětských družstev na základě dřívějších vlastnictví – tzv. sovchozů.⁴⁹ S jejich zakládáním se začalo již v době intervence a vlastenecké války a v roce 1921 jich bylo již 4 316 a hospodařily na 3,3 milionech hektarů půdy. V souladu s tehdejší ideologií mělo utváření sovchozů velký význam v zemědělství pro příklad organizování velkých socialistických zemědělských podniků, které maximálně využívají zemědělskou techniku. Sovchozy měly za úkol pomáhat rolníkům stroji, semeny, plemenářstvím a ostatním obyvatelům sloužily jako příkladná škola nejlepších způsobů hospodaření s půdou a snah o vysokou úrodu.

Podle údajů Velké sovětské encyklopedie byl v roce 1927 počet kolchozů a sovchozů v celkovém objemu zemědělské výroby ještě nevýznamný, pouhých 1,7 % veškeré produkce obilí. Nicméně procenty výnosů dosáhl 47,2 %, což bylo 4krát více než u samostatně hospodařících rolníků. Není proto divu, že komunistická strana viděla v přestavbě drobných rolnických hospodářství na kolektivní obhospodařování půdy za pomoci nové techniky jediný způsob řešení. Proces kolektivizace byl nastolen v roce 1929 na XV. sjezdu strany, přičemž hlavním úkolem 1. pětiletky bylo převedení drobného hospodaření na kolektivní. Další vývoj sovětského zemědělství je možné v tuto chvíli opustit. Záměrem bylo poukázat na podobnost vývoje a přístupů v řešení zemědělské krize a potvrdit jednoznačný vliv sovětského příkladu

⁴⁷ Nápadně tato strategie připomíná i kurz, který propagovalo vedení KSČ krátce po únoru 1948.

⁴⁸ *Большая советская энциклопедия* (Velká sovětská encyklopedie), 2. vydání, Москва, 1957, s. 309.

⁴⁹ *Sovchoz* je zkratkové slovo z ruštiny (*совхоз*), které představuje sovětské hospodářství (*советское хозяйство*). Jednalo se o státní zemědělský podnik v bývalém Sovětském svazu. Po jeho vzoru byly po únoru 1948 v Československu budovány státní statky. Naproti tomu kolchozy byla kolektivní zemědělská družstva, která vznikala spojením několika menších zemědělských usedlostí.

bez ohledu na ověření praktického fungování a vhodnosti aplikace na podmínky Československa po roce 1945.

3 Základy budování státních zemědělských podniků

Z předchozích kapitol se postupně rýsují podmínky, které daly po skončení druhé světové války a zejména pak po únoru 1948 vzniknout československým státním statkům jako jednomu z typů státních zemědělských podniků. O původu příkladu sovětského modelu již bylo řečeno a o dalších konkrétních bude ještě pojednáno dále, nyní blíže k vymezení pojmu státního statku.

3.1 Pojem statku

Různých způsobů vymezení obsahu pojmu statek bychom v odborné literatuře našli nespočet, statek státní má však obsah zcela konkrétní. Pojem *státní* netřeba blíže vysvětlovat, ovšem jiná situace je u pojmu *státní statek*. Nebude trvat dlouho a málokomu se při jeho vyslovení vybaví fenomén druhé poloviny dvacátého století, který spolu s jednotnými zemědělskými družstvy zcela ovládl československé a na čas i české zemědělství. Státní statky fungovaly i po rozdělení Československa v lednu 1993, přestože po revoluci v roce 1989 jejich dlouhé trvání již nikdo nepředpokládal. Od roku 1990 docházelo k postupnému rozpadu, který vedl až k jejich úplnému zániku na přelomu tisíciletí. Celý proces likvidace této formy zemědělských podniků trval bezmála dvacet let.

Nejprve je však nutné upozornit na existenci státních statků prvorepublikových, jejichž krátké připomenutí vhodně doplní úvod k vlastnímu tématu. Obecně za statek můžeme považovat „*předmět, jehož je potřeba, jehož lze užít k nějakému účelu, předmět užitečný, ať již přímo pro své přirozené vlastnosti, nebo nepřímo, pro přirozené vlastnosti jiných předmětů, které zaň lze vyměnit.*“⁵⁰ Ovšem takových statků může být celá řada. Statky mohou být volné, jako např. vzduch nebo denní světlo, mohou být hospodářské, mohou být však i statky spotřební nebo výrobní, ale též statky stavovské,⁵¹ dominikální,⁵² nadační nebo i duchovní. Poněkud blíže k pojmu statku státního mají statky selské, které jsou chápány jako „*zemědělské podniky, v nichž majetník s členy rodiny vykonává všechny práce hmotné i*

⁵⁰ *Masarykův slovník naučný*, Díl I., Praha, 1925, s. 924.

⁵¹ Statky stavovské jsou takové, které byly zapsány v stavovském katastru, byly předmětem desk zemských, a proto se též nazývaly statky deskovými. Tamtéž.

⁵² Dominikál představoval před rokem 1848 panskou půdu, to jest půdu, náležející přímo vrchnosti, která ji z největší části ve vlastní režii obdělávala. Naproti tomu rustikál byla půda poddanská, jež patřila vrchnosti nepřímo tak, že vrchnost byla jejím pánem, ale půda byla osazena chalupníky, domkáři, sedláky nebo měšťany. Podrobněji: *Masarykův slovník naučný, díl II.*, Praha, 1926, s. 335.

duševní. Na velkých selských statcích pak vypomáhají v práci hmotné i dělníci.“⁵³ Pojem selského statku byl vysvětlen i později. Zabýval se jím např. Kamil Krofta v Dějinách selského stavu⁵⁴ a při pečlivém pátrání ve slovnících nakonec najdeme i pojem nadčasovější, který se již v mnohém shoduje s naším dnešním chápáním. Statky můžeme mít „vzorné, dokonale organizované a spravované, vybavené účelnými hospodářskými budovami a moderním hospodářským inventářem. Jejich úkol jest býti praktickými vůdci zemědělského pokroku, poskytovatí okolním rolníkům nejlepší materiál pro produkci. Své poslání nejlépe plní v krajích se zanedbaným zemědělstvím.“⁵⁵ Zřizují je buď veřejné orgány, nebo za jejich finanční podpory soukromníci.⁵⁶

Nakonec se nabízí ještě jedno srovnání. Velkostatek. Vzdálený příbuzný novodobých velkých státních statků. Majitelem velkostatku býval šlechtický velkostatkář, případně církev, město nebo i jiné korporace (např. česká komora) a tak, jak se později vyvíjela správa státních zemědělských podniků (zejména státních statků), svůj vývoj prodělala i správa velkostatku. Rovněž její stručné připomenutí vytvoří východisko pro pozdější nosné téma práce.

3.1.1 Správa velkostatku

Předpokladem zvláštní správy nad zemědělským vesnickým obyvatelstvem bylo vytvoření poddanského obyvatelstva a následný přechod vlastnictví půdy z knížete na šlechtu nebo církevní ústavy. Různé skupiny obyvatelstva tak do 13. století splynuly v nesvobodné zemědělce hospodařící na půdě patřící vrchnosti. Změnu přineslo až období vrcholné kolonizace od poloviny 13. století, při které příliv kolonistů zasáhl i venkovské oblasti a nové emfyteutické právo (purkrecht, dědičné, německé právo) postupně ovlivnilo i starší sídelní

⁵³ Masarykův slovník naučný, Díl I., Praha, 1925, s. 924.

⁵⁴ KROFTA, Kamil. In: *Naučný slovník zemědělský*, sv. 10, s. 80 – 89. „Statek selský neboli poddanský grunt představoval výrobní, hospodářský, společenský a právní celek, různý co do velikosti výměry pozemků a vybavenosti budov a zařízení. Po zániku poddanství však přešel selský statek do soukromého vlastnictví bývalého poddanského držitele, stal se zbožím svobodně zcizitelným, odkazatelným a dělitelným. Přestal být gruntem v původním slova smyslu a stal se směnitelným zbožím jako každá jiná movitá nebo nemovitá věc. Vztahy kapitalistické společnosti vedly k hospodářsky a sociálně nebezpečnému dělení gruntů, k jejich neomezenému zadlužování a předlužování a v důsledku toho k exekucním dražbám, které vyháněly pracujícího rolníka ze statku a půda se dostávala do ruky obchodního a lichevního kapitálu. Každopádně hospodářský úpadek selského statku vedl k sociálnímu rozkladu zemědělské společnosti, k odchodu zproletarizovaných rolníků do měst a za hranice. Vznikl jeden z nejtěžších hospodářských a sociálních problémů novodobého rolnictva, který kapitalismus nebyl schopen vyřešit.“

⁵⁵ *Naučný slovník zemědělský*, sv. 10, Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1984, s. 80 – 89.

⁵⁶ Za zmínku však stojí i jiné vymezení pojmu statek, uvedené v *Ottově encyklopedii obecných vědomostí* na CD-ROM – díl XXIV. „Statek, v mluvě lidové grunt, slove souhrn všech budov, které náležejí k jednomu hospodářství“. Statek, latinsky bonum, francouzsky bien či německy gut zde značí jmění, zboží nebo majetek.

oblasti.⁵⁷ Tento proces však probíhal jen na statcích větších feudálů. Z charakteru vrchního vlastnictví feudála a držby půdy poddanými pak vyplývaly všechny právní důsledky. V průběhu 14. století se panství postupně uzavírala do jednotlivých celků, což mělo za následek počátek vlastní vrchnostenské správy nad poddanými, ale i veškerou správu počínajícího režijního velkostatku.⁵⁸ Správa velkostatku se postupně během staletí vyvinula ve svérázný útvar, pro nějž se vžilo označení patrimoniální úřad. Do jeho kompetencí spadala až do zrušení poddanství v roce 1848 jak vlastní správa velkostatku, tak i výkon správy politické a soudní. V 16. století stál v čele správy velkostatku hejtman, později direktor nebo vrchní.⁵⁹ V roce 1850 byla vrchnostenská správa politická, berní i soudní odevzdána nově vytvořeným státním úřadům a soudům, takže velkostatek přestal být panstvím, i když toto označení nadále užíval. I později zůstaly velkostatku četné hospodářské a politické výsady, zejména ve volebních soustavách. Zatímco jeho politické výsady byly zrušeny po roce 1918, výsadní hospodářské právo si udržely v podstatě až do roku 1945, kdy některé z velkostatků byly konfiskovány, případně do roku 1948, kdy v důsledku revize pozemkové reformy byly soukromé velkostatky definitivně zlikvidovány.⁶⁰

O státních statcích a jejich komplikovaném správním vývoji bude podrobně řečeno dále. Pro pojem statek je možné ještě jiné vymezení, jež na první pohled staví tento výraz do zcela jiného světla. Státní statky byly chápány jako socialistické zemědělské podniky všelidového vlastnictví, které byly zřízeny 1. ledna 1949 původně jako jeden národní podnik. Postupně přejímaly další půdu, zejména bývalých velkostatků, zbytkových a církevních statků, horských pastevních družstev, zemských národních výborů apod. Za více jak 50 let svého trvání prodělaly složitý vnitropodnikový vývoj, který víceméně odpovídal postupným změnám v řízení nadpodnikovém.⁶¹

⁵⁷ HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v Českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha, 2005, s. 229.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ S titulem a funkcí hejtmana soupeřil po určitou dobu purkrabí, ten však spravoval již pouze úsek živočišné výroby, o produkci obilí se staral obroční neboli Kastner a lesy měl na starost myslivec, též polesný nebo lesmistr. Rybniční hospodářství patřilo do kompetence porybného a mezi další velkostatkové úředníky patřil ještě sládek či panští písaři. Dalšími zaměstnanci velkostatku pak byli kromě čeledi především šafáři, poklasní, drábové, lesní a polní hajní, ovčáci a mlatici.

⁶⁰ Podrobněji se problematikou správy velkostatku zabývali např. KALOUSEK, J. *Řády selské a instrukce hospodářské*, Archiv český XII, XIII, XIV, Praha 1905 – 1913, RIEGER, B. *Pozemková vrchnost, Drobné spisy I*, Praha, 1914), KROFTA, K. *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě*, Praha, 1949, JANOUŠEK, E. *Přednášky o patrimoniální správě*, Praha, 1955 či ČERNÝ, V. *Hospodářské instrukce*, Praha, 1930.

⁶¹ K problematice správního vývoje státních statků toho mnoho napsáno zatím nebylo. Jako příklad může posloužit CRKVA, František. *25 let cesty k chozrasčotu ve státních statcích*, časopis *Státní statky*, 8, 1973 nebo ZICH, Miroslav. *Vznik a vývoj státních statků v ČSSR*, Praha, 1968.

V pojmu *statek* lze však spatřit minimálně ještě jednu rovinu, kromě té ekonomické. V lidové mluvě grunt totiž představuje souhrn všech budov, které náležejí k jednomu hospodářství. Statky vznikaly původně na vesnicích, kde na některých místech jsou dodnes k vidění pod jednou střechou obytné místnosti spolu s chlévy. Taktéž způsob stavby, mezi které patří roubení, je mnohde ještě celkem zachován. Podle místních poměrů a tvaru terénu se pak vyskytovala i jiná uspořádání statků, při kterých hlavní obytná část ležela u cesty nebo za zahrádkou, jindy byla obrácená čelem k cestě a druhá část s hospodářskými prostory (chlévy, stodolou, špýcharem) byla k první připojena pod pravým úhlem. V pozdějších dobách budova stojící v čele sloužila jako obydlí a z jedné strany k ní přiléhaly stáje, souběžně s obytnou budovou byla stodola a proti stájím kůlna. Vznikal tak vlastně dvůr, který byl kolem dokola ohrazen těmito budovami. U hlavního stavení bývala vyhloubena studna a při stájích stálo hnojiště. Součástí mnohých statků bývalo chaloupka pro výměnkáře, pod komorou nebo za zahrádkou býval sklep. Stodolou se pak projíždělo „za humna“, na pole. S ohledem na územní vymezení práce se zcela nabízí připomenutí statku východočeského, který se od výše popsaných lišil tím, že nemíval obdélníkovou dispozici, nýbrž se objevovaly statky s dvory různých pravidelných i nepravidelných úhelníků. Kolem dvora byly seskupeny místnosti obytné i hospodářské a vytvářely tak uzavřený prostor, do něhož bylo možné vejít pouze dvěma otvory: hlavními vraty s dvířky, tzv. parkánem a zadním vjezdem.⁶² Každopádně vlivem dalšího vývoje a potřeby plnění nejrůznějších požadavků z hlediska požární ochrany, většího pohodlí a novodobých způsobů hospodaření se vzhled statků výrazně změnil, avšak toto již zasahuje do zcela jiného tématu. Nicméně z výše uvedeného je zřejmé, že socialistické státní statky mají s těmito původními pramálo společného. Snad jen to slovo *statek* v názvu.⁶³

3.2 Počátky československých státních statků

Státní statky neznamenaají však jen ty po roce 1945, státní statky u nás existovaly již za první republiky, jako součást státních lesů a statků, a vznikly jednak ze státního zemědělského majetku bývalého Rakousko-Uherska, z osobního majetku členů panovnického rodu, který stát nabyt mírovými smlouvami a jednak ze zabraného velkého majetku pozemkového převzatého do správy ministerstva zemědělství podle zákona o pozemkové reformě a podle

⁶² Blíže *Ottova encyklopedie obecných vědomostí* na CD-ROM – díl XXIV, s. 11.

⁶³ Ostatně působivé srovnání nám umožní stálá expozice k dějinám českého venkova, která je umístěna v Zemědělském muzeu na zámku Kačina. Jeho objekt byl dán Zemědělskému muzeu k dispozici v roce 1950. Makety vesnických sídel od počátku osídlení, přes nejrůznější typy zemědělských usedlostí 19. století až po ruiny socialistických zemědělských podniků hovoří za vše.

zvláštních dohod mezi Státním pozemkovým úřadem a ministerstvem zemědělství v tzv. postátňovací a směnné akci.⁶⁴

Krátký pohled do historie prvorepublikových státních statků nám umožní studie, kterou v roce 1952 zpracoval Československý ústav pro mezinárodní spolupráci v zemědělství a lesnictví, který ji uveřejnil ve formě aktualit MÚZ.⁶⁵ Tento sice tendenční materiál dokázal přesvědčivě vykreslit situaci, která předcházela vzniku a následnému vývoji novodobých pounorových státních statků. První oddíl studie se zabývá historií, vznikem a posláním Československých státních statků v období 1918 – 1945. Statky jsou zde charakterizovány jako hospodářské jednotky postavené na typické kapitalistické základně a řídíce se zásadou – co nejméně investovat a co nejvíce dostat z půdy, byly takřka bezvýznamným činitelem, „zabývající se převážně rostlinnou výrobou a přihrávající plně politické koncepci agrární politiky buržoazní republiky.“⁶⁶ Druhá část citované práce pak hovoří o organizaci státních statků od února 1948 do současnosti.⁶⁷ O zásadní změně ve vnímání úlohy postavení statků po únoru 1948 vypovídá následující text: „Státní statky staré koncepce změnilo k nepoznání svou tvářnost, své poslání, svůj cíl, zvláště pak, když bdělostí a ostražitostí strany byl odstraněn z jejich vedení agent západních imperialistů Smrkovský se svojí zrádcovskou smečkou, usilující, aby se statky nestaly vydatným pomocníkem rozhodujícím v zásobování pracujících a aby nebyly příkladem socialistické velkovýroby.“⁶⁸ Třetí část studie se zabývá Usnesením strany a vlády o opatřeních ke zlepšení hospodaření na státních statcích, čímž se Československé státní statky v podstatě dostaly do bezprostřední péče a podpory strany a vlády. Tato část studie již zcela jistě nikoho nenechá na pochybách o původu koncepce budování státních statků v Československu. V tomto ohledu se jednalo o zcela jednoznačnou kopii sovětského modelu, podle kterého se státní statky měly stát skutečným vzorem socialistické zemědělské výroby, od níž by se učila jednotná zemědělská družstva, jak dosáhnout vysokých výnosů, vysoké užitkovosti dobytka, jak používat zkušeností sovětských sovchozů, vymožeností sovětské agrobiologie a agrotechniky nebo jak si osvojit zvýšenou péči o pracujícího člověka. Na mnoha místech je pak citován J. V. Stalin.⁶⁹ Za nejdůležitější

⁶⁴ Národní archiv Praha, AF Ministerstvo státních statků, kt. č. 117, sign. 309.

⁶⁵ Národní archiv Praha, AF Ministerstvo státních statků, *Aktuality MÚZ*, sv. 16, Ministerstvo zemědělství 1952, kt. 117, sign. 309.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ V době vzniku práce se jedná o rok 1952. (poznámka autorky).

⁶⁸ Citován je projev ministra zemědělství Josefa Nepomuckého na celostátní konferenci vedoucích pracovníků ČSSS a lidové správy dne 19. dubna 1952.

⁶⁹ J. V. Stalin (1789 – 1953), vlastním jménem Josif Vissarionovič Džugašvili (Stalin), revolucionář, politik, diktátor, v letech 1922 – 1952 zastával funkci generálního tajemníka Komunistické strany Sovětského svazu.

události jsou považovány osvobození sovětskou armádou v květnu 1945 a definitivní *vítězství dělnické třídy nad reakcí* v únoru 1948.

Zveřejnění uvedených informací je o to cennější, že byly známy již v 60. letech minulého století, kdy se tématem správního vývoje státních statků zabývali J. Görner a A. Turek. Ovšem v té době se jednalo o materiál opatřený stupněm utajení a nebyl tedy zpřístupněn. Následující řádky tedy přinášejí nová fakta o vývoji státních statků, která byla až donedávné doby ukryta v Národním archivu, konkrétně v archivním fondu Ministerstva státních statků.

Podnik Státní lesy a statky, spravovaný na podkladě zákona č. 404/1922 Sb., a vládního nařízení č. 206/1924 Sb., vznikl jako státní podnik soukromohospodářské povahy, podle zásad obchodního hospodaření. K 1. lednu 1929 měl ve své správě 912 648 hektarů půdy, přitom státní statky spravovaly 24 778 hektarů zemědělské půdy, 11 172 hektarů rybníků a dále přidružený zemědělský průmysl, mezi který patřily dva cukrovary, osm pivovarů, patnáct lihovarů, jedna čistírna lihu, jedna mlékárna, sedm mlýnů, pět sýráren, jedna sladovna a jedna olejna, dále kamenolomy, cihelny a jiné drobné závody. Státní statky měly své pozemky rozloženy z 51 % v oblasti řepařské, ze 46 % v oblasti obilnářské a z 3 % v oblasti pastvinářské.⁷⁰

Správa státních statků byla obstarávána trojstupňovým, ve skutečnosti však čtyřstupňovým aparátem. Základní správní jednotkou ve státních statcích byla tzv. místní správa – správa státních statků, správa státních rybníků, správa státního cukrovaru apod. Tyto správy obstarávaly hospodářský provoz a správu přiděleného státního majetku. Místní správy se pak dále členily podle rozlohy a intenzity na menší provozní jednotky - na správy státních dvorů, správy malých přidružených závodů apod. Nadřízeným orgánem bylo Ředitelství státních lesů a statků, které je vedlo a kontrolovalo. Tedy mělo vést a kontrolovat. Ve skutečnosti vedení zabezpečovalo Ústřední ředitelství státních lesů a statků,⁷¹ které bylo samostatným odborem ministerstva zemědělství.⁷² Ministerstvu zemědělství neboli orby náležela vrchní správa všech zemědělských záležitostí a jejich různých odvětví jako polního hospodářství, lesnictví, vinařství, ovocnářství, hedvábnictví, chovu dobytka a včelařství. Patřilo mu vrchní řízení zemědělského, lesního a horního školství, vrchní správa zemědělského úvěru, pojištění a zemědělského spolčování a od roku 1872 i vrchní správa státních lesů, statků, dolů a správa

⁷⁰ Národní archiv Praha, AF Ministerstvo státních statků, *Aktuality MÚZ*, sv. 16, Ministerstvo zemědělství 1952, s. 5.kt. 117, sign. 309.

⁷¹ Archivní fond Ústředního ředitelství státních lesů a statků je rovněž uložen v Národním archivu v Praze.

⁷² Ministerstvo zemědělství bylo definitivně zřízeno v roce 1868 a převzalo zemědělské agendy od ministerstva obchodu a národního hospodářství a berní záležitosti od ministerstva financí. HLADÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v Českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2005, s. 289.

statků náboženských a studijních fondů. Z vojenského hlediska byla důležitá i správa státních hřebčinců. Ministerstvu patřilo také jednání při scelování pozemků, záležitosti vztahující se k ochraně polí, honitby a rybářství. „Odbornými poradními orgány v zemědělských otázkách se staly zemědělské rady,⁷³ které byly nástupkyněmi hospodářských společností, založených na konci tereziánského období.“ Vzhledem k formálnosti vedení a neustálým přenášením kompetencí z jedné instance na druhou se zcela jistě vytrácela potřebná osobní odpovědnost. Trnem v oku byla skutečnost, že vedení provozních a správních jednotek „bylo svěřováno ve většině případů sice zkušeným odborníkům, povětšinou však byrokraticky založeným a nepokrokovým žvlům, většinou příslušníkům republikánské neb jiné reakční strany.⁷⁴ Stejně tak bylo u ostatního kancelářského a technického personálu.“⁷⁵ Propagandistické názory sílily a předmětem kritiky nebyly pouze „metody podle staré západnické zemědělské vědy se starou tradiční agrotechnikou a organizací práce“⁷⁶ ale i staré kapitalistické způsoby odměňování za práci. Vedoucí pracovníci byli obviňováni z toho, že neviděli nebo nechtěli vidět natož zavádět nové metody zemědělské vědy a práce a hospodaření vůbec, které tehdy pronikaly ze Sovětského svazu a o jejichž výsledcích se mohli někteří pracovníci státních statků přesvědčit na vlastní oči např. při zájezdech do Sovětského svazu. Paradoxem je, ačkoliv si tato práce neklade ambice hodnotit způsoby hospodaření státních statků, že významným předmětem kritiky kapitalistického způsobu byl hon jejich majiteli za vysokými hektarovými výnosy a užitkovostí při nejnižších možných nákladech (údajně na úkor mezd zemědělského dělnictva a vykořisťováním půdy nesprávnými osevními postupy) a po několika letech fungování socialistických státních statků se toto hledisko stalo jedním z nejzávažnějších důvodů, proč se státním statkům nedařilo tak, jak se očekávalo. S nadměrnými náklady se statky po celou dobu své existence v podstatě nevyrovnaly.

⁷³ Úkolem zemědělských rad bylo hájit, zvelebovat a zastupovat zájmy zemědělství v zemi, včetně zemědělského průmyslu. Česká zemědělská rada byla od roku 1891 a později i moravská rozdělena na český a německý odbor a kromě nich existoval ústřední sbor pro společné záležitosti. HLADÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v Českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2005, s. 289.

⁷⁴ V té době možná ještě nikdo netušil, že za několik let bude situace zcela opačná. Podle materiálů Ministerstva státních statků byly konkrétně ve východočeských státních statcích v roce 1956 řediteli ve všech případech členové komunistické strany, a co se jejich odbornosti týká, tak většinou měli základní nebo všeobecné vzdělání, případně pět měsíců zemědělské školy. Národní archiv v Praze, AF *Ministerstvo státních statků*, kt. 119, inv. č. 315.

⁷⁵ Národní archiv Praha, AF *Ministerstvo státních statků*, Aktuality MÚZ, sv. 16, Ministerstvo zemědělství 1952, s. 7, kt. 117, sign. 309. Na 121 dvorech spravovaných ve vlastní režii bylo zaměstnáno 188 úředníků, z nich 111 hospodářských, 410 podúředníků a zřízenců, z nich 246 hospodářských a manuálně pracovalo 7 565 stálých zemědělských dělníků. Na 1000 hektarů režijní polnohospodářské plochy připadalo 7,8 úředníků a 17,5 zřízenců a 321 stálých dělníků.

⁷⁶ Tamtéž.

Závažným zásahem do vývoje správy státních statků bylo období nacistické okupace. Svými důsledky v zásadě utvrdilo následné vedení komunistické strany v jediném správném směru a to podle sovětského vzoru. Po roce 1938 bylo z pozemkového majetku podniku Státní lesy a statky odtrženo včetně lesů 617 712 hektarů. Tehdejší komise pro zřehodárnění veřejné správy sama navrhla vládě ponechat v hospodaření státu jen státní lesy, státní rybářství ve správě osamostatnit nebo přičlenit ke státním lesům a hospodaření na zbývajícíím zemědělském majetku zlikvidovat následujícíím způsobem: polní hospodářství a menší přidružené zemědělské průmyslové závody prodat nebo alespoň pronajmout, cukrovary a pivovary prodat nebo je přeměnit na akciové společnosti se státní účastí a ostatní drobné přidružené závody prodat nebo přičlenit ke státním lesům. Po zatčení a uvěznění generálního ředitele státních lesů a statků a jeho náměstka byly v českých zemích státní lesy i statky vyňaty z působnosti ministerstva zemědělství a dány pod komisařské vedení a začleněny do plánu německého osídlování. Polnohospodářský majetek byl za tímto účelem i knihovně převeden na tzv. Entschädigungsfond (vyrovnávací fond). Správu zemědělského majetku prováděli Němci třístupňovou správní soustavou. Pomocí správ státních statků, které zřizovali vždy pro několik dvorů, obstarávali zemědělský provoz a administrativní vedení a kontrolu dvorů svěřili vrchním správám státních statků. Zrušili oblastní ředitelství, takže vrchní správy podléhaly přímo ústřednímu ředitelství v Bodenamt, které mělo zvláštní skupinu pro správu státních statků. Zajímavé je, že i přes odmítavý postoj zaměstnanců zaznamenaly státní statky i lesy pod německou správou kladné výrobní i hospodářské výsledky.⁷⁷ Do správy státních statků bylo svěřeno i několik šlechtitelských rostlinářských podniků a nelze pominout, že byl rozšířen mechanizační park státních statků o stroje několika typů německé výroby. V živočišné výrobě byl rozšířen chov prasat, ovcí a drůbeže, do správy statků byly přičleněny rovněž pivovary a další zemědělský průmysl v českých zemích.

Těsně po válce bylo na čase sčítat škody, které na straně Státních lesů a statků představovaly 23 milionů plometrů dřeva v přetěžbě, 68 000 hektarů nezalesněných lesů a vyloupené statky na celém území, kudy prošla válka. Po osvobození a navrácení Zakarpatské Ukrajiny k Sovětskému svazu, činila výměra pozemků státních lesů a statků 778 595 hektarů. Z této výměry podniku obhospodařovaly státní statky v Českých zemích 39 935 hektarů a na Slovensku 27 664 hektarů zemědělské půdy. Kromě toho obhospodařovaly asi 12 000 hektarů

⁷⁷ S podobným hodnocením jsem se setkala i během rozhovoru s bývalým ředitelem Státního statku Lánov Ing. Josefem Vančatou, který právě na období, kdy odešli Němci z podhorských hospodářství a opouštěli bývalá pastevní družstva, vzpomíná jako na kritické, neboť tato území ztrácela své „dobré hospodáře“. Z rozhovoru při pátrání po archiváliích bývalých státních statků trutnovského okresu. Rozhovor s Ing. Vančatou ze dne 2. 7.2010.

rybníků a po Němcích převzaté přidružené závody. Tento majetek konfiskáty vzrostl do října 1948 na 95 030 hektarů, ve kterých bylo 24 000 hektarů rybníků a do konce roku 1948 na 146 473 hektarů.

Ve vývoji státních zemědělských podniků nelze nezohlednit situaci ve většině okolních zemí, ve kterých přes vysokou koncentraci průmyslu a zemědělské velkostatkářské velkovýroby zůstávala jedním z charakteristických rysů zemědělská malovýroba.⁷⁸ Bohužel, v Československu tehdy převážila idea vycházející z teorie V. I. Lenina, který tvrdil, že trvalé zachování zemědělské malovýroby je neslučitelné s výstavbou socialismu a že hlavním úkolem státu je budování základů zemědělské velkovýroby. Při řešení tohoto úkolu se tedy zdálo z ekonomického hlediska nejvýhodnější vytvářet na zkonfiskované půdě velkostatkářů a statkářů státní zemědělské podniky nebo zemědělská výrobní družstva.⁷⁹

⁷⁸ KOPEJTKOVÁ, Drahomíra. *Počátky socialistického zemědělského družstevnictví v Československu (1948 – 1953)*. Praha, 1987.

⁷⁹ Detailně se touto problematikou zabývá např. Jana BUREŠOVÁ ve studii *Zemědělská politika v Československu v letech 1948 – 1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě*. In *Sborník prací moravských historiků*, 1996, s. 87-128.

4 Vývoj správy československého zemědělství po roce 1945

Po skončení druhé světové války, obdobně jako po roce 1918, bylo nutné řešit otázky spojené s obnovou zemědělské výroby. Na vývoj správy zemědělství měly neblahý vliv změny, které se projevíly v systému státní správy a samosprávy bezprostředně po roce 1945. Následný vývoj ovlivnily zejména dvě skutečnosti. Jednak zákaz agrární strany, který prosadila Komunistická strana Československa ihned po osvobození (a to včetně převzetí ministerstva zemědělství) a dále vyhnání cca tři milionů Němců a Maďarů z navrácených území.⁸⁰

Rozvoj poválečného zemědělství ovlivňovaly jak politické a správní změny, tak řada dalších souvislostí. Především státní správa doznala výrazných změn. Základem státní moci a správy v obcích a zemích se staly národní výbory, jejichž koncepce byla vypracována moskevským vedením Komunistické strany Československa. Vývoj státní správy byl významně ovlivněn skutečností, že ještě před vlastním skončením války byla vytvořena tzv. Národní fronta Čechů a Slováků, která sdružovala pouze vybrané politické strany: národně socialistickou, lidovou, sociálně demokratickou a v českých zemích ještě komunistickou. Výraznou změnou oproti původnímu modelu bylo rozpuštění a zákaz agrární strany, která byla obviněna z kolaborace a dalších občanských pravicových stran.⁸¹

V letech 1945 – 1948 stále doznávala dvoukolejnost státní správy v oblasti zemědělství. Na jedné straně sílil tlak státních orgánů na jednotlivé složky zemědělství, na druhé straně bylo znát oklešťování pravomocí zemědělské samosprávy. Státní správu na úseku zemědělství v letech 1945 až 1948 vykonávalo v nejvyšší instanci ministerstvo zemědělství a národní výbory všech stupňů.⁸²

Ústředním orgánem státní správy na úseku zemědělství bylo ministerstvo zemědělství, které bylo obnoveno ústavním dekretem č. 1/1945 Sb. a navázalo tak na předválečnou strukturu a věcnou agendu resortu, ovšem za podstatných změn v jeho vedení. Zemědělství bylo stejně jako resort vnitra strategickým cílem komunistické strany. Proto se také prvním poválečným ministrem zemědělství stal Julius Ďuriš.⁸³ Ministerstvo zemědělství v této době

⁸⁰ BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A., *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010, s. 373.

⁸¹ V českých zemích byla navíc zrušena strana národně socialistická a živnostenská a na Slovensku bývalá Hlinkova strana ľudová. Zákazem agrární strany zůstaly vesnice v podstatě bez tradičního vůdce.

⁸² BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A., *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010, s. 374.

⁸³ Tamtéž.

řídilo nejen rostlinnou a živočišnou výrobu, ale podílelo se i na rozvoji zemědělského družstevnictví, provádění pozemkových reforem, myslivosti, či zemědělského školství. Mělo v této době vedle prezidiálního odboru dalších devět v následujícím složení:

Odbor I. Péče o zemědělského člověka. Tento odbor se skládal z oddělení plánovacího, informačního, organizačního, zahraničního a oddělení zemědělského výzkumnictví. Jeho součástí byl i Státní archiv zemědělský.⁸⁴

Odbor II. Živočišná výroba. Do něj patřilo odvětví chovu skotu, koní a drobných hospodářských zvířat.

Odbor III. Rostlinná výroba. Tento odbor se zabýval obilovinami, průmyslovými rostlinami, osivem, sadbou, šlechtěním a ochranou rostlin. Kromě toho spravoval agendu strojných hnojiv.

Odbor IV. Do Technického odboru patřilo oddělení strojní, stavební, vodní hospodářství v zemědělství a meliorace, zemědělské zájmy v průmyslové výrobě a agenda úprav pozemkové držby.

Odbor V. Právní a sociální odbor se členil na oddělení legislativní, sociální, odbytu zemědělských výrobků a záležitostí UNRRA.⁸⁵

Odbor VI. Lesní odbor sloužil k zajištění agendy organizační, správní a rozpočtové a řešil otázky spojené s prováděním tzv. lesní reformy, lesního hospodářství, zpeněžování dřeva, ochranou lesní půdy, lesním výzkumnictvím a myslivostí.

⁸⁴ Archiv ministerstva zemědělství byl založen v roce 1919, nedlouho po převzetí správy místodržitelského archivu ministerstvem vnitra. Pod názvem Československý státní archiv zemědělský, se stal druhým státním archivem v samostatném Československu. Úkolem archivu bylo přebírat spisy rakouského a uherského ministerstva orby ve Vídni a v Pešti, archivy a registry státních statků, nadačních statků, zájmových zemědělských organizací a dalších. V rámci ministerstva zaujímal významné postavení. Zpočátku sídlil v premonstrátském klášteře na Strahově, později v budově Domu zemědělské osvěty na Vinohradech a nakonec v nové budově ministerstva zemědělství vybudované v roce 1932 v Praze na Těšnově. Z rakouské archivní a spisové rozluky převzal písemnosti bývalého ministerstva orby, rakouského ředitelství státních lesů a statků, státních hřebčinců či ústředního ředitelství bývalých císařských statků. Když pak 7. května 1954 bylo schváleno vládní nařízení č. 29/1954 Sb., o archivnictví, bylo současně rozhodnuto o začlenění zemědělsko-lesnických archivů do jednotné archivní sítě. Určitá samostatnost jim byla ponechána alespoň v tom smyslu, že se staly druhými odděleními příslušných státních archivů, a to s platností od 1. ledna 1956. Bývalý Ústřední zemědělsko-lesnický archiv se stal součástí tehdejšího Státního ústředního archivu jako jeho V. oddělení. Podrobněji o existenci zemědělsko-lesnického archivu např. HELEŠICOVÁ, V. - JUNĚCOVÁ, J. *Z dějin státního ústředního archivu v Praze a jeho předchůdců*. In *Sborník příspěvků konference ke 40. Výročí Státního ústředního archivu*, Praha, 1955, s. 23-33.

⁸⁵ UNRRA byla mezinárodní organizace, jejímž úkolem bylo poskytovat pomoc státům poškozeným ve válce formou dodávek potravin, léčiv, oděvů, spotřebního zboží, strojů a dopravních prostředků. Svou činnost v Československu ukončila 10. června 1947. Ve stejném okamžiku československá vláda pod nátlakem J. V. Stalina odvolala svou účast na pařížské konferenci, která se zabývala Marshallovým plánem. ČAPKA, František. *Dějiny země Koruny české v datech*, Praha: Libri, 2010, s. 731.

Odbor VII. Družstevní odbor se skládal z oddělení propagace družstevnictví, zemědělských výrobních a ostatních družstev.

Odbor VIII. Tento odbor tvořilo Ústřední ředitelství státních lesů a statků a skládal se ze dvou skupin – skupiny státních lesů a skupiny polního hospodářství.

Odbor IX. Odbor Pozemková reforma⁸⁶ se skládal z oddělení konfiskace a rozdělení půdy, osídlování a přiděl půdy s příslušnými referáty a dále do odboru patřila rozsáhlá agenda Národního pozemkového fondu.⁸⁷

Z pohledu tématu práce – vznik a vývoj státních zemědělských organizací, především pak státních statků, je významné sledovat odbor VIII., který byl tvořen Ústředním ředitelstvím státních lesů a statků. Dalšími orgány státní správy na úseku zemědělství byly místní, okresní a zemské národní výbory.

U místních národních výborů (MNV) působil zpravidla zemědělský referent, jehož úkolem bylo sledovat a zajišťovat zemědělskou výrobu. Spolupracoval s rolnickou komisí, místním sdružením Jednotného svazu českých zemědělců, případně se stranickou organizací. V některých případech vykonával funkci referenta samotný předseda MNV. Při národních výborech také působily zemědělské komise, které měly funkci iniciativní a kontrolní a měly zejména pečovat o rozvoj zemědělství. Prováděly nejrůznější šetření pro Český statistický úřad a také pravidelné soupisy hospodářských zvířat a ploch zemědělských kultur. Dále při MNV působily různé komise, jako např. pro chov hospodářského zvířectva,⁸⁸ rolnické komise pro přiděl půdy,⁸⁹ pro osídlování a další.

Okresní národní výbory (ONV) sehrály významnou roli nejen při zajištění plynulého rozvoje zemědělství v okresech, ale zajišťovaly rovněž rozpis plánu pro obce nebo organizovaly nábor pracovních sil do zemědělství. Důležitou roli sehrály zejména při konfiskaci zemědělského majetku a při zakládání strojních stanic. Z dalších komisí stojí za připomenutí okresní žňové komise nebo okresní rolnické komise. Zemědělství spadalo do kompetence zemědělského referátu.

Zemské národní výbory v Praze, Brně a Moravské Ostravě byly sice nejvyššími články soustavy orgánů lidové správy, ale jejich role byla soustředěna spíše do roviny spolupráce při

⁸⁶ Tento odbor se vyznačoval rozsáhlou kompetencí a až do roku 1948 patřil k nejdůležitějším odborům ministerstva. Byl samostatnou právní osobou se sídlem v Praze a v jeho čele stál předseda, kterého jmenovala vláda na návrh ministra zemědělství.

⁸⁷ BERANOVÁ, M. - KUBAČÁK, A., *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010, s. 375.

⁸⁸ Tyto komise opatrovaly obecné plemeníky nebo se staraly o zdárný chov skotu.

⁸⁹ Podle dekretu č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa ze dne 23. června 1945.

provádění poválečné pozemkové reformy nebo rozvoji zemědělského družstevnictví. Jejich kompetentním orgánem byl zemědělský referát, referát pozemkové reformy a referát vnitřního osídlení a správy nepřátelského majetku.

Mezi další orgány státní správy náležely již zmíněný Národní pozemkový fond, Osídlovací úřady nebo Fond Národní obnovy, který byl založen u každého Osídlovacího úřadu jako samostatná právnická osoba.

Co se týká zemědělské samosprávy, *„Ize pozorovat tendence jak ze strany státu, tak i politických stran k jejímu sjednocování.“*⁹⁰ Po ukončení druhé světové války byla z pochopitelných důvodů ukončena činnost Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu a po dohodě vedení stran Národní fronty bylo rozhodnuto o založení Jednotného svazu českých zemědělců. Jeho prvním předsedou se stal V. Mikuláš, bývalý předseda Ústřední jednoty československých malozemědělců.⁹¹

Zemědělská správa brzy po válce výrazně ovlivňovala změny v držbě a vlastnictví zemědělské a lesní půdy. Přitom je potřeba si uvědomit, že řada změn probíhala v kontextu situace vzniklé v poválečném období, především v rámci poválečné pozemkové reformy. Ta probíhala v letech 1945 – 1949 ve třech etapách. První etapa se týkala konfiskace, rozdělení a následného osídlení půdy Němců, Maďarů a zrádců, druhá etapa znamenala v podstatě revizi předválečné pozemkové reformy a proběhla během roku 1948. Poslední etapa uzákoněná po roce 1948 je nazývána jako „nová pozemková reforma“. Tou byla zahájena změna ve struktuře a fungování zemědělských závodů a to vše v režii komunistické strany.⁹²

Nejdůležitějším výsledkem první etapy zemědělské reformy byla konfiskace půdy zrádců a nepřátel. Víceméně se jednalo o navázání na Košický vládní program, který stanovil nejbližší úkoly poválečné obnovy Československa. Následně byly vydány tzv. konfiskační a osídlovací dekrety, jako byl Dekret prezidenta republiky č. 12, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, zrádců a nepřátel ze dne 23. června 1945 a Dekret č. 28 ze dne 26. července 1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci. Významnou úlohu v tomto procesu sehrál jak Národní pozemkový fond, který spravoval konfiskovaný zemědělský majetek, tak příslušné národní výbory. Tak například MNV podávaly na ONV

⁹⁰ BERANOVÁ, M. - KUBAČÁK, A. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha, 2010, s. 377.

⁹¹ Základní články svazu od roku 1946 tvořila místní a okresní sdružení, která řídila organizaci odborového zemědělského hnutí, zvelebování zemědělství a lesní výroby a starala se např. o odměňování zemědělců nebo jejich kulturní vyžití.

⁹² K otázce pozemkových reforem viz také samostatnou kapitolu 2.2.

návrhy na provedení konfiskací nebo přijímaly přihlášky od oprávněných uchazečů o přiděl zemědělské půdy. Kromě toho zkoumaly žadatele po stránce národní spolehlivosti, zjišťovaly jejich chování během okupace a přihlížely k zemědělské kvalifikaci žadatelů. Půda tehdy byla přidělována bezzemkům, zemědělským dělníkům a drobným zemědělcům až do výše 13 hektarů. Přitom půda, která byla žadatelům přidělována do vlastnictví, mohla být splácena i v delším časovém období. Na koci roku 1946 bylo konfiskační a přidělové řízení skončeno.

Významný podíl na budoucím vývoji správy zemědělských podniků mělo zemědělské osídlování pohraničí, které probíhalo zhruba od podzimu 1945. Podílely se na něm jak národní výbory, tak okresní osídlovací komise. Již tehdy docházelo mezi původním a příchozím obyvatelstvem k neshodám a nepochopení a s odstupem času je tato situace vnímána obzvláště citlivě. Na území bývalých Sudet přišli převážně noví obyvatelé. Bylo to způsobeno tím, že nejprve z tohoto území odešly desetitisíce Čechů do vnitrozemí a následně, po válce, pak bylo odsunuto téměř veškeré německé obyvatelstvo. „*Po odsunu sudetských Němců prakticky zanikl zdejší folklór, místní tradice a kultura, novým obyvatelům chyběla identifikace s krajem a pocit příslušnosti k tomuto těžce zkoušenému regionu, dosud trpícímu absencí po generace děděných sociálních a kulturních vazeb.*“⁹³ Není divu, že nově příchozí obyvatelé nespojovali svůj pobyt na tomto území s trvalým domovem, nezáleželo jim na tom, zda ve svém bydlišti zůstanou, neměli vztah k půdě, kterou lacině získali.⁹⁴ Osídlování řídila tak zvaná národní správa, která byla zřízena na základě Dekretu prezidenta republiky č. 5 ze dne 19. května 1945. Bohužel se celá akce neobešla bez násilí, obcházení zákonů a špatného hospodaření národních správců, i když po prověrce národních správců ministerstvem zemědělství provedené v říjnu 1945 se situace mírně zlepšila.⁹⁵

Od roku 1946 se postupně prosazovala další fáze pozemkové reformy, která ve své podstatě znamenala provedení revize první pozemkové reformy na základě zákona z roku 1919. Měla být odebrána půda nad 150 hektarů zemědělské půdy nebo nad 250 hektarů veškeré půdy ponechané prvorepublikovým Státním pozemkovým úřadem. V roce 1947 byl zákon o revizi první pozemkové reformy uveden v platnost.⁹⁶ S prováděním revize se začalo hned od ledna roku 1948. Za nedlouho poté, po únorovém převratu, byla přijata novela

⁹³ VANĚK, Miroslav, *Nedalo se tady dýchat*, Historia Nova, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996, s. 54.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Těživá situace spojená s odsunem původních obyvatel byla popsána na mnoha místech i beletristicky a jako příklad za mnohé může posloužit působivé vyprávění Gudrun Pausenwangové *Vzpomínám na Rozinkovou louku*, která přesvědčivě popisuje hospodaření původních obyvatel v lokalitě dnešního Mladkova v malebném koutě Orlických hor.

⁹⁶ Zákon č. 142/1947 Sb., ze dne 11. 7.1947, o revizi první pozemkové reformy.

zákon,⁹⁷ která již umožňovala úplné převzetí veškeré půdy zbytkových statků,⁹⁸ a to v případech, „*kdy byla zjištěna potřeba půdy u oprávněných uchazečů nebo byl uplatněn nezbytný veřejný zájem o půdu.*“⁹⁹ Veškerá tato opatření vedla k tomu, že velkostatky se prakticky zmenšily až na výměru 50 hektarů každého vlastníka nebo spoluvlastníka, což vlastně představovalo postupnou likvidaci velkostatkářské a statkářské půdy. Co se týkalo finanční náhrady, tak byla majitelům velkostatkářské a církevní půdy poskytnuta náhrada ve výši cen půdy z let 1913 – 1915.

Těsně před únorem 1948 došlo ještě k jedné významné události, která ovlivnila další vývoj v zemědělské politice. Bylo to vyhlášení tzv. Hradeckého programu,¹⁰⁰ který představoval celkem šest osnov zemědělských zákonů. Brzy po únorovém převratu, 23. března 1948, byly pak Národním shromážděním přijaty nové zemědělské zákony, které vycházely z výše zmíněného Hradeckého programu. Jednalo se o zákon č. 43/1948 Sb., o zemědělském úvěru, zákon č. 45/1948 Sb., o rozdělení pozůstalosti se zemědělskými podniky a o zamezení drobení zemědělské půdy, zákon č. 46/1948 Sb., o trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě neboli zákon o nové pozemkové reformě, zákon č. 47/1948 Sb., o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků neboli scelovací zákon a zákon č. 49/1948 Sb., o zemědělské dani. Největší význam pro změnu vlastnictví měl zákon č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě, který současně představoval závěrečnou fázi pozemkové reformy. Zákon o nové pozemkové reformě, vypracovaný a prosazovaný komunistickou stranou, znamenal hluboký zásah do vlastnických vztahů k půdě. Jeho výsledkem bylo zmenšení vlastnictví půdy až na výměru 50 hektarů a dále pak nucený výkup pronajaté půdy bez ohledu na její výměru. Zemědělci byla půda odebrána s příslibem dodatečné finanční náhrady, což se ovšem nestalo a veškerý majetek byl převeden na stát. V podstatě tak byla zcela rozložena statkářská a církevní půda. Koneckonců k této otázce a pozemkovým reformám vůbec toho již

⁹⁷ Zákon č. 44/1948 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o revisi první pozemkové reformy. In: Sbírnka zákonů a nařízení. 21. 3. 1948, roč. 1948.

⁹⁸ Zbytkové statky představovaly majetek, který zbýval po úplném uspokojení uchazečů o půdu a veřejného zájmu. Byly definovány jako vyvlastněný dvůr, jemuž i po parcelaci má zůstat tolik půdy, aby budovy a ostatní inventář pro výrobu ve větším měřítku nebyly hospodářsky znehodnoceny. Podle přídelového zákona měly být zbytkové statky hlavně přiděleny „k vytvoření odborných hospodářství jednotlivcům zvláště způsobilým k vedení větších podniků zemědělských“ (§ 25 zákona o přidělu ze dne 30. ledna 1920).

⁹⁹ BERANOVÁ, M. - KUBAČÁK, A. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, s. 380.

¹⁰⁰ Hradecký program představil tehdejší ministr zemědělství J. Ďuriš na veřejném shromáždění zemědělců v Hradci Králové. V podstatě se mělo jednat o další úpravy pozemkového vlastnictví. Zákony byly po rozsáhlé akci projednávány v Národním shromáždění, ale většina z nich byla schválena až po únoru 1948.

bylo hodně napsáno. Stačí připomenout alespoň několik autorů, kteří se věnovali jak ekonomickým, tak sociálním či právním aspektům reformem.¹⁰¹

Kromě státní správy oblast zemědělství řídily i další subjekty, v čele s propracovaným systémem komunistické strany. Při Ústředním výboru KSČ bylo zřízeno zemědělské oddělení, později také oddělení družstevní. Novou roli získala i osídlovací komise. Při krajských a okresních výborech KSČ pracovali zemědělské instruktoři, kteří řídili činnost zemědělských komisí, působících u místních národních výborů a rolnických komisí. Ovšem největší význam měly okresní zemědělské komise KSČ.

4.1 Dvouletka a otázka plánování v zemědělství

Jeden z účinných nástrojů tehdejšího řízení počátků socialistického zemědělství se skrýval pod plánovitým způsobem hospodaření. Ministerstvo zemědělství tak vlastně navázalo na snahy z 30. let, které však teprve po válce našly vhodnou motivaci. V květnu 1946 byly zásady zemědělského plánování schváleny na celostátním sjezdu zemědělců. V rámci Budovatelského vládního programu byla vyhlášena tzv. dvouletka. Přitom zemědělský výrobní plán se skládal z plánu rostlinné a živočišné výroby. V rostlinné výrobě se jednalo zejména o zabezpečení domácí výroby pro pokrytí spotřeby obyvatelstva a dále pak o maximálně účelné využití orné půdy. Zde sehrály významnou úlohu právě národní výbory, které měly na starost využití veškeré půdy a zajištění dostatku pracovních sil. Tehdy se také začaly významněji prosazovat návrhy na scelování pozemků, které později vyvrcholily násilnou kolektivizací. V živočišné výrobě šlo především o zajištění výživy národa. V souvislosti s vyhlášením dvouletého plánu byly vydány některé další zákony, které souvisely se zemědělskou výrobou.¹⁰² Bohužel, v důsledku nepříznivých klimatických podmínek, kdy v létě roku 1947 postihlo zemědělství mimořádné sucho a byla tak ohrožena výživa národa, dvouletka v zemědělství nebyla splněna a bylo nutné přistoupit na pomoc ze zahraničí. To, že nakonec byla odmítnuta nabízená pomoc ze západu a zvítězil návrh Sovětského svazu, mělo v budoucnu zásadní vliv na celkovou orientaci nejen zemědělské výroby v Československu.¹⁰³ Škody způsobené suchem dosahovaly v některých okresech 50 %, v ojedinělých případech až 80 % normální sklizně.

¹⁰¹ Mj. Jan Rychlík, Antonín Kubačák, Josef Pekař, Karel Kaplan, Ondřej Horák a další.

¹⁰² Byly to např. zákony o zemědělském výrobním plánu, o úpravě dělení zemědělských podniků v pozůstalostním řízení nebo o zamezení drobení zemědělské půdy (Zákon ze dne 3. července 1947, č. 139 Sb., o rozdělení pozůstalostí se zemědělskými podniky a o zamezení drobení zemědělské půdy).

¹⁰³ Ukázkou propagandistického vlivu sdělovacích prostředků může ilustrovat článek v časopisu Venkovská žena: „Přišla neúroda a národu hrozil nedostatek. A právě v nouzi nejvyšší požádal předseda vlády Klement Gottwald

Celková situace v hospodářství v podstatě nahrávala dalšímu vývoji, který předznamenal jednak vznik zemědělského družstevnictví, jako jedné z forem zemědělské výroby, a jednak vznik státních zemědělských organizací.

4.2 Jednotná zemědělská družstva – typologie a stručný pohled na jejich vývoj

Až do roku 1990 byly státní statky spolu s jednotnými zemědělskými družstvy hlavními typy zemědělských podniků. Zabývaly se převážně rostlinnou a živočišnou velkovýrobou, své místo v jejich hospodaření však měla i celkem rozvinutá přidružená výroba. Státní statky se kromě jiného měly stát vzorem pro jednotná zemědělská družstva (JZD) v provozování socialistického zemědělství. A protože s družstvy po dlouhá léta soupeřily, je na místě přiblížit podstatu jejich fungování. Problematika JZD je v literatuře zpracována daleko důkladněji a to z důvodu úzké souvislosti s tématem kolektivizace, kterému je právem věnována podstatně větší pozornost než jedné z podnikových forem hospodaření, kterou představují státní statky.¹⁰⁴

Nyní proto krátce k vývoji jednotných zemědělských družstev. Zemědělská výroba od konce druhé světové války až do nedávné minulosti byla charakterizována řadou převratných událostí a fungování v důsledku celospolečenských změn významně ovlivnilo životy tisíců venkovských obyvatel, kteří na svých bedrech nesli obživu národa. Na rozdíl od státních statků budovaných nejprve na principech jednoho národního podniku a později samostatných státních podniků,¹⁰⁵ jednotná zemědělská družstva začala být budována na základě zákona č. 69/1949 Sb.,¹⁰⁶ který vycházel z rozhodnutí Ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále ÚV KSČ) a stal se vyústěním základních směrů zemědělské politiky, kterou formulovalo plenární zasedání ÚV KSČ ve dnech 17. – 18. listopadu 1948.

generalissima Stalina o zvýšení sjednané dodávky obilí a krmiv. A co se stalo? Bez dlouhého jednání a velkých slov nejvyšší představitel SSSR prostě oznámil, že dodávku 400 000 tun obilí a krmiv zvyšuje o plnou polovinu. A současně vyzval železničáře, aby na přepravě tohoto obrovského množství pracovali urychleně a bez oddychu. Sovětská pšenice a žito, sovětský oves a ječmen, sovětská krmiva tedy nyní vlak po vlaku přicházejí do Černé u Čopu a jsou zde ve dne v noci překládány do našich vagónů. Takto byl zaháněn příznak nedostatku, protože sovětský spojenec, který za války projevil k nám své bratrství obětí krve, nyní v míru je znovu prokázal poskytnutím chleba.“ Časopis *Venkovská žena*, č. 3, 1. ročník, 2. 1. 1948, s. 3.

¹⁰⁴ Z mnoha autorů, kteří se problematikou JZD či družstevnictví obecně zabývali, je na tomto místě nutné zmínit alespoň některé z nich: Jana PŠENIČKOVÁ, Karel KAPLAN, Karel JECH, Jaroslav SUCHÁNEK, Jan KOŠEK, Václav PRŮCHA, Lubomír SLEZÁK, Drahomíra KOPEJKOVÁ, Jan RYCHLÍK, Jiří CIHLÁŘ, Jana BUREŠOVÁ, Pavel NOVÁK. Další autoři včetně děl jsou uvedeni v přehledu literatury.

¹⁰⁵ Viz hlavní část práce.

¹⁰⁶ Zákon č. 69 Sb. ze dne 23. 2. 1949, o jednotných zemědělských družstvech a nařízení ministra zemědělství ze dne 17. března 1949, č. 75 Sb., kterým se provádí zákon o jednotných zemědělských družstvech.

Zemědělství hrálo významnou roli nejen pro rozvoj národního hospodářství, ale bezprostředně po skončení druhé světové války se stalo i otázkou politickou. Jeho další vývoj byl ovlivněn skutečností, že v roce 1945 získali ministerstvo zemědělství komunisté¹⁰⁷ v čele s Júliem Ďurišem.¹⁰⁸ Důležitou roli při vzniku a formování JZD rovněž sehrál Jednotný svaz českých zemědělců, který vznikl v květnu 1945 a jehož hlavním úkolem byla spolupráce při osidlování pohraničí, pomoc při zavádění mechanizace, zastupování zájmů zemědělců při stanovení výkupních cen nebo péče o vzdělávání zemědělské problematice. Hlavní koncepce zemědělské politiky byla přednesena v květnu 1949 na IX. sjezdu KSČ.¹⁰⁹

Jednotná zemědělská družstva byla zakládána za účelem odstranění nevhodné roztržitého družstevnictví, zejména formou scelování půdy, prosazení mechanizace zemědělské práce, ale také k „*povznesení a zvelebení rostlinné a živočišné výroby*“. Cílem zakládání JZD bylo zlepšení organizace práce, zvýšení kulturní a sociální úrovně venkovského lidu a také snaha o ulehčení práce ženám.¹¹⁰ Ovšem k nejdůležitějším úkolům JZD patřil boj proti venkovským boháčům neboli kulakům.¹¹¹

Struktura družstev byla pevně stanovena. Ve smyslu zákona č. 69/1949 Sb., byla JZD právnickou osobou, jejíž působnost se v souladu s prováděcím nařízením č. 75/1948 Sb., shodovala, až na výjimky s obvodem obce a při své činnosti se řídila vzorovými stanovami vydanými Ústřední radou družstev. Nejvyšším orgánem byla valná hromada, která se konala jedenkrát do roka a jejím úkolem byla volba předsedy, místopředsedy a schválení hospodářského plánu. Zpravidla jednou měsíčně se konaly členské schůze, které pak řešily konkrétní hospodářské záležitosti družstva a kromě toho rozhodovaly o přijímání a vylučování členů. Praktickou činnost JZD řídilo představenstvo, které bylo výkonným orgánem. Tvořil ho předseda, místopředseda a dalších 3 – 8 členů. Procesem přípravy vzniku a fungování JZD po celou dobu vlády komunistů se ve svých pracích zabývalo mnoho autorů

¹⁰⁷ Ovládnutí venkovských voličů se zejména po zániku agrární strany stalo předmětem soupeření ostatních politických stran o jejich hlasy. I když je nutné připustit, že na rozdíl od budování státního sektoru podle vzoru sovětských sochozů byla v otázce kolektivizace KSČ poněkud zdrženlivější. Většina se totiž přiklápěla k variantě pozvolného přechodu navrhané ministrem Ďurišem.

¹⁰⁸ Julius Ďuriš (1904 – 1986) byl ministrem zemědělství v letech 1945 – 1951.

¹⁰⁹ *Dějiny Komunistické strany Československa*, Praha, 1961, s. 555.

¹¹⁰ České a slovenské venkovské ženy si toto zcela jistě zasloužily, i když v neprospěch jejich zájmu může svědčit text uveřejněný v časopise *Venkovská žena* pod titulkem *Sovětská žena v práci: „Máme-li poznat sovětskou ženu, máme-li jí především rozumět, pak ji musíme vidět v jejím nejvlastnějším prostředí – v práci. Práce je pro sovětskou ženu přímo naplněním života.“* *Venkovská žena*, ročník III, č. 22, 1948, s. 8.

¹¹¹ KOŠEK, Jan. *Zemědělská politika v okrese Hradec Králové v letech 1949 – 1958*. Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, 2009, s. 16.

z řad historiků, archivářů či publicistů, pro účely této práce proto není nutné se zabývat všemi podrobnostmi.

První klasifikace JZD byla provedena již v únoru 1950 a znamenala, že JZD prvního typu zavedlo společný osev při zachování mezí a sklizeň připadala jednotlivým členům individuálně z každého pozemku. Druhým typem byla JZD se společným osevem, ovšem meze již byly rozorány a sklizeň se rozdělovala podle členského podílu v družstvu. Třetím typem pak byla družstva, kde členové půdu odevzdali ke společnému hospodaření a výtěžek byl závislý na množství odvedené práce a výměře odevzdané půdy.¹¹²

Počátkem roku 1952 ministerstvo zemědělství vydalo provozní řády, které definovaly typy JZD následujícím způsobem: JZD I. typu znamenalo, že každému z členů zůstávaly ve vlastnictví výrobní prostředky, které byly využívány podle plánu polních prací. Společně se prováděl osev půdy a společně se využívaly stroje. Tento typ JZD však neměl dlouhého trvání a brzy bylo nařízeno zakládání JZD II. typu, která měla společnou výrobu rostlinnou a živočišná zůstala individuální. Tehdy však již bylo nutné přistoupit k rozorání mezí a následnému scelování pozemků. Společná práce se odměňovala podle norem a úroda se dělila podle výměry volné půdy. JZD III. typu měla společnou jak rostlinnou, tak živočišnou výrobu a veškerá práce byla organizována ve stálých pracovních skupinách. Všechny hlavní výrobní prostředky, s výjimkou záhumenků, byly společné. Členové byli odměňováni především podle vykonané práce. Konečně JZD IV. typu znamenalo již zcela jiný přístup a odměna členů se stanovovala pouze podle odvedené práce, bez ohledu na výměru vložených pozemků. Vypáčení bylo v penězích i v naturálních dávkách, ovšem až na základě splnění státních dodávek.¹¹³

Z výše uvedeného je zřejmé, že družstva, stejně jako později státní statky, hledala vhodný model svého hospodaření. V případě JZD bylo toto řešeno schválením a vydáním vzorových stanov JZD, ve kterých byly zakotveny principy společného družstevního hospodaření. Stanovy v zásadě kladly důraz na sloučení všech výrobních prostředků, živého a mrtvého inventáře a zejména půdy do společného družstevního hospodaření. Samozřejmostí byl zákaz přijímat za členy „*kulaky* či jiné příslušníky třídy vykořisťovatelů.“¹¹⁴

¹¹² SUCHÁNEK, Jaroslav. *Vznik koncepce JZD: Vznik marxisticko-leninské koncepce socialistické přestavby československého zemědělství a její promítnutí do právní nadstavby*, Praha, 1972, s. 76.

¹¹³ KOŠEK, Jan. *Zemědělská politika v okrese Hradec Králové v letech 1949 – 1958*. Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, 2009, s. 16.

¹¹⁴ JUNĚCOVÁ, J. – PŠENIČKOVÁ, J. (ed.). *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1948 – 1949*, dokument č. 20, s. 74.

Důležitými mezníky v činnosti družstev byly celostátní sjezdy JZD, jejichž delegáti byli voleni na okresních konferencích JZD. Jejich společenské postavení bylo zakotveno v Ústavě ČSR z roku 1960, která je definuje jako „*dobrovolná sdružení pracujících rolníků ke společné socialistické výrobě.*“

Co se týká dalšího organizačního vývoje JZD, tak v roce 1957 byly upraveny původní vzorové stanovy JZD a to tak, že nejvyšším orgánem zůstala nadále členská schůze, která se scházela jedenkrát měsíčně. Na této schůzi se na následující dva roky volilo 5 – 9 členné představenstvo, předseda a 3 – 5 členná revizní komise. IV. sjezd JZD v roce 1959 schválil další doplňky a změny vzorových stanov a zákon č. 49/1959 Sb., ze dne 6. července 1959 vymezil JZD jako „*nedělitelnou součást socialistického zřízení, jako socialistickou právnickou osobu.*“ Stanovy družstev se vypracovávaly na základě vzorových, které pak následně schvalovala rada příslušného ONV. Předmět činnosti byl charakterizovaný socialistickou velkovýrobou. Další změnu vzorových stanov JZD přinesla vyhláška ministerstva zemědělství z 31. května 1961 č. 49/1961 Sb., na základě usnesení sjezdu JZD konaného v roce 1960. Nejvyšším orgánem JZD zůstala nadále členská schůze, která volila 5 – 15 členné představenstvo na období 2 let, předsedu a revizní komisi. Další změnu stanov pak schválil VI. sjezd JZD v roce 1964, který podle zákona č. 169/1964 Sb., volil nejvyšší orgán 5 – 20 členné představenstvo na dobu 2 let, předsedu, revizní a další komise.

O právním postavení JZD hovoří zákon č. 122/1975 Sb., který JZD charakterizoval jako „*dobrovolné sdružení rolníků a ostatních pracujících.*“ JZD nevznikala na základě určitého aktu, ale podle příslušného paragrafu zákona mohla vystupovat jako právní subjekt ode dne zápisu do podnikového rejstříku. Podle § 98 se při slučování JZD vytvářela nová družstva slučováním dvou i více družstev, případně jich více splynulo s již ustanovenými. Družstva mohla zaniknout rovněž přechodem do státní zemědělské organizace pro trvalou ztrátu půdní základny nebo rozdělením. Zánik nebo sloučení nabýval platnosti dnem zápisu do podnikového rejstříku. Ve smyslu zákona č. 122/1975 Sb., byly publikovány vzorové stanovy, které stanovily následující orgány JZD: členskou schůzi, sbor zástupců, představenstvo, předsedu, revizní komisi, smírčí komisi a další. Vzor organizačně jednacího a pracovního řádu vydalo Federální ministerstvo zemědělství a výživy ČSSR. Poslední zákony, které se týkaly fungování JZD, byly zákon č. 90/1988 Sb., a zákon č. 162/1990 Sb., o zemědělském

družstevnictví. Po roce 1989 v souvislosti s celkovou změnou společenského systému došlo k transformaci všech typů zemědělských podniků, tedy i JZD.¹¹⁵

Pro ilustraci konkrétní situace lze připomenout, že v roce 1957 ve východních Čechách hospodařilo 1043 JZD, v roce 1965 to bylo již pouze 909 družstev, v roce 1977 pak bylo přibližně 290 družstev a v roce 1984 ve Východočeském kraji působilo přibližně 218 JZD.¹¹⁶ Tato družstva se nijak nesespecializovala na rostlinnou nebo živočišnou výrobu, v podstatě se podílela jak na produkci obilovin, tak mléka, vajec a chovu jatečního skotu a prasat. Ve snaze zlepšit kvalitu ustájení, podmínek pro činnost opravárenských zařízení a občanské výstavby pro své zaměstnance se řada družstev zadlužovala. V některých případech pak musel stát přikročit prostřednictvím krajské zemědělské správy k oddlužení družstev buď přímou finanční intervencí, nebo prostřednictvím dotací. K hospodaření, činnosti, případnému sloučení či zániku JZD v daném regionu se vyjadřovaly místně příslušné národní výbory, okresní národní výbory a jejich rady, s nimiž svá rozhodnutí týkající se JZD projednávaly okresní zemědělské správy. Rozhodnutí postihující JZD v celém Východočeském kraji musela Krajská zemědělská správa Hradec Králové projednávat s Krajským národním výborem Hradec Králové a příslušnými orgány komunistické strany. Určité zlepšení v hospodaření JZD přineslo rozčlenění Východočeského kraje na oblasti podle druhů vhodných plodin – obilnářské, bramborářské a cukrovkové oblasti. V takto označených oblastech pak docházelo k masivní produkci uvedených plodin. V 80. letech se řada družstev začala věnovat nejen zemědělství, ale i jiným odvětvím a dala tím vzniknout přidružené výrobě. Díky efektivnímu řízení tak mnohá družstva ve východních Čechách dosahovala dobrých hospodářských výsledků, jimiž přechýlala i jiné zemědělské organizace v rámci kraje i republiky.¹¹⁷

Přeměna krajských zemědělských správ na krajské odbory Ministerstva zemědělství pak již pro JZD nepřinesla žádné zásadní změny v jejich fungování. Po roce 1990 začalo docházet k jejich postupnému zániku, případně přeměně na družstva vlastníků.¹¹⁸

¹¹⁵ Podrobněji se problematice zemědělských družstev věnuje Jana BUREŠOVÁ ve studii *Zemědělská politika v Československu v letech 1948 – 1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě*. In: Sborník prací moravských historiků. Praha, 1996.

¹¹⁶ ŠTOREK, Michal. *Krajská zemědělská správa Hradec Králové*, inventář, SOA v Zámrsku, 2005, s. XIII.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Situaci JZD ve východních Čechách se věnuje v úvodu k inventáři Krajská zemědělská správa Hradec Králové Bc. Michal Štorek, (SOA v Zámrsku, 2005) nebo ještě hlouběji se zaměřením na okres Hradec Králové Mgr. Jan Košek v diplomové práci *Zemědělská politika v okrese Hradec Králové v letech 1949 – 1958* (Univerzita Hradec Králové, 2009).

Další část práce bude zaměřena především na vlastní vývoj státních statků, jakožto státních zemědělských podniků. Přes řadu rozdílů ve formě vlastnictví a právního postavení pracovníků patřily spolu s JZD mezi podniky socialistické zemědělské výroby. Státní statky vznikaly cestou „shora“, především na půdě patřící státu, který byl vlastníkem veškerého majetku. Předmětem podnikání státních statků bylo zejména polní a rybníční hospodaření na principu obchodního podnikání. V průběhu vývoje docházelo často ke vzájemnému prolínání obou forem hospodaření. Nerentabilní, špatně hospodařící družstva se stávala součástí státních statků, často však probíhal i proces opačný, kdy se některé z farem státních statků vyčlenily do samostatných nebo již existujících družstev. Většinou to souviselo se snahou o vytváření ucelených hospodářských celků. Na počátku sledovaného vývoje tak vedle sebe existovaly tři právní formy vlastnictví půdy – státní, soukromé a družstevní, i když až do konce 90. let minulého století bylo vlastnictví soukromé prakticky omezováno.

5 Budování socialistického zemědělství po roce 1948

Státní správa celého hospodářství po roce 1948, tedy i oblast zemědělství, měla odpovídat představám řízení lidově demokratického státu, tak jak se současně se změnou politické a společenské situace měnila i struktura státní správy. Protože prvořadým úkolem bylo zavádění nových forem hospodaření v zemědělské výrobě a dokončení osídlování pohraničí, zaujala významné místo i změna ve struktuře národních výborů. Podle zákona č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení,¹¹⁹ bylo v Československu zrušeno zemské zřízení a vytvořeno 19 krajů.¹²⁰ Na území Československa tímto byly zrušeny zemské národní výbory v Praze a Brně včetně expozitury v Ostravě a nově vzniklo celkem 19 krajů, což si současně vyžádalo i reorganizaci okresů.¹²¹ Centrálním orgánem státní správy na úseku zemědělství bylo přirozeně ministerstvo zemědělství.

Od roku 1949 byl vývoj československého zemědělství ovlivňován výsledky IX. sjezdu KSČ a rovněž vznikem hlavního poradního orgánu ministra zemědělství, kterým bylo kolegium. Poúnorová struktura ministerstva se od té předcházející výrazně nelišila, pomineme-li potřebnou personální obměnu a později, v roce 1951 zrušenými výrobními odbory, které nahradily tzv. hlavní správy. Důležitou součástí správy statků bylo rozvinuté plánování, kterému sloužily družstevní a plánovací odbory ministerstva.¹²² Veškerou hospodářskou činnost řídil stát prostřednictvím jednotného hospodářského plánu, přitom rozhodující úloha byla svěřena Státnímu plánovacímu úřadu.¹²³ Po vzniku krajů pak byly vytvořeny při krajských národních výborech oblastní, krajské, a později také okresní plánovací komise.

¹¹⁹ Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, byl vydán v prosinci 1948 s účinností od ledna následujícího roku.

¹²⁰ Kraje měly menší rozlohu, což lépe vyhovovalo požadavkům státní správy než dosavadní zemské zřízení.

¹²¹ S platností od 1. 2. 1949 bylo zřízeno 35 nových okresů, přičemž 11 jich bylo zrušeno. Blíže *Dějiny správy v Českých zemích od počátku státu po současnost*, s. 447-448.

¹²² Úkolem tohoto odboru bylo provádět kontrolu v krajích, okresech a obcích, vyřizování hlášení a stížností o stavu hospodaření JZD a státních statků i soukromě hospodařících zemědělců. Náplní odboru byla i péče o vesnickou mládež nebo ženy. Ostatně ženám byla v resortu zemědělství dlouhodobě věnována pozornost. Např. již v roce 1947, v době konání prvního sjezdu zemědělských žen, který se uskutečnil v Praze 13. a 14. prosince 1947 s mottem „Venkovské ženy“ vystoupil se zásadním projevem k ženám ministr Julius Ďuriš. Sjezdu se tehdy zúčastnilo na 180 delegátek ze všech okresů Čech a Moravy a také čtyřčlenná delegace ze Slovenska. Bohatý program doplnila přehlídka pracovního a vycházkového oblečení pro ženy: bílá kombinéza ke strojnímu dojení, kalhotový kostým k úklidu chlévů či pracovní šaty s připínací zástěrou. Časopis *Venkovská žena*, ročník 3, č. 22/1947, s. 8.

¹²³ Státní plánovací úřad vznikl sloučením sekretariátu Hospodářské rady a Nejvyššího cenového úřadu v roce 1948.

Kromě ministerstva se na správě zemědělství podílely patřičným způsobem i národní výbory všech stupňů. Na krajské úrovni to byly krajské národní výbory, kterým příslušelo řízení zemědělské výroby, vypracování krajských plánů zemědělské výroby a její kontrola v kraji. Dále pak organizace JZD, státních statků a traktorových stanic, rozhodování v otázkách vlastnictví a užívání půdy, udržování a zakládání půdy a rybníků a myslivost. Při jednotlivých krajských národních výborech byly zřizovány zemědělské referáty, které řídily zemědělství v celém kraji. Tyto referáty zpracovávaly dílčí plány zemědělské výroby a kontrolovaly jejich plnění. Pečovaly o JZD, mechanizaci zemědělství, ochranu zemědělských zvířat a později dohlížely i na zemědělské poradenství a měly dohled nad lesním hospodářstvím.¹²⁴

Na úrovni okresů zajišťovaly správu zemědělství okresní národní výbory prostřednictvím zemědělských referátů.¹²⁵ Jejich úkolem bylo, mimo jiné, provádět pozemkovou reformu podle zákona č. 46/1948 Sb., o trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě. Pro různé speciální činnosti (JZD, rostlinnou či živočišnou výrobu) byly při zemědělských referátech zřizovány pracovní skupiny. Výkonnými složkami rad ONV byly pak komise s poradní funkcí pro zemědělskou výrobu, žňové, pro rozpis a plnění kontingentů, pro živelní pohromy, pro budování JZD a další. Okresní národní výbory sehrály při rozvoji socialistického zemědělství zásadní úlohu.

Nejnižším článkem státní správy v oblasti zemědělství byly místní národní výbory, které měly na starost zemědělskou i lesnickou výrobu v místech své působnosti. V souladu s výrobním plánem kontrolovaly jeho plnění, rozpis, propagaci a organizování nejrůznějších soutěží. Národní výbory v obcích hojně spolupracovaly s jednotným svazem českých zemědělců a dalšími odbornými orgány. Nezastupitelnou roli měly v kontrole dodržování stanov JZD. Ve větších obcích byl v roce 1950 zřízen samostatný zemědělský referát, v těch menších starost o zemědělství připadla tajemníkovi. Zemědělský referent byl výkonným orgánem národního výboru. Jednalo se o volenou funkci s právem rozhodovat a činit opatření v rozsahu vymezené působnosti.¹²⁶

¹²⁴ Státní oblastní archiv v Zámruku, AF Krajský národní výbor Hradec Králové, odbor zemědělství. Zemědělské výrobě se v letech 1949 – 1960 věnovaly postupně referát zemědělský (1949 – 1954), správa zemědělská (1954 – 1957), správa zemědělství a lesního hospodářství (1957 – 1958), odbor zemědělství a lesního hospodářství (1958 – 1959) a odbor zemědělství (1959 – 1960). Archiválie k uvedenému tématu jsou uloženy v kartonech č. 1186 – 1499.

¹²⁵ V rámci okresů upravovalo zemědělskou správu vládní nařízení č. 139/1949 Sb., o organizaci lidové správy v okresech.

¹²⁶ BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010, s. 396.

Lze tedy říci, že po roce 1949 národní výbory všech stupňů hrály významnou úlohu v rozvoji socialistického zemědělství. Řídily JZD po všech stránkách (výrobní i politicko-organizační). Tím, že zajišťovaly prostřednictvím zemědělských referátů a komisí rozsáhlou zemědělskou agendu a v systému řízení nižší podléhaly vyšším (až na úroveň ministerstva), podílely se tak na výkonu státní správy.

„Oblast zemědělství v nejširším slova smyslu – zahrnující také lesnictví, myslivost, rybářství, potravinářství a zemědělský zpracovatelský průmysl – byla značně různorodá a široká. Na jeho jednotlivých odvětvích se kromě ministerstva zemědělství podílely i jiné orgány státní správy, přičemž jejich kompetence a obsahové náplně se v průběhu 50. a v první polovině 60. let 20. století dosti měnily. Souviselo to jednak s jejich dynamickým vývojem, neujasněnou koncepční politikou ze strany státních a stranických orgánů a hledáním optimálního modelu řízení zemědělství.“¹²⁷

Samotné ministerstvo zemědělství si původní strukturu zachovalo pouze do roku 1951, kdy jeho působnost byla zúžena vynětím lesního hospodářství a v roce 1953 z něj byla vyčleněna i správa státních statků, pro kterou bylo vytvořeno samostatné ministerstvo státních statků. Obě ministerstva se však na podzim téhož roku opět spojila a zanedlouho poté ministerstvo státních statků svou činnost obnovilo. Definitivně bylo zrušeno až v roce 1956, kdy vzniklo ministerstvo zemědělství a lesního hospodářství. Na nové ministerstvo přešla působnost ministerstva zemědělství, ministerstva státních statků (s výjimkou řízení velkovýkrmů) a rovněž působnost ministerstva lesů a dřevařského průmyslu. K dalšímu rozšíření kompetencí ministerstva došlo pak v roce 1958 převzetím agendy po zrušené Ústřední správě vodního hospodářství. V roce 1960 se ministerstvo přeměnilo na ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství. Další změna následovala v roce 1965, kdy agenda vodního hospodářství přešla do Ústřední správy vodního hospodářství a ministerstvo se změnilo opět na ministerstvo zemědělství a lesního hospodářství. V roce 1967 bylo zřízeno ministerstvo lesního a vodního hospodářství a vzniklo samostatné ministerstvo zemědělství. Po vzniku federace bylo ústavním zákonem č. 126/1970 Sb. vytvořeno federální ministerstvo zemědělství a výživy jako federální ústřední orgán státní správy na úseku zemědělství a výživy. Na republikové úrovni pak úlohu ústředního orgánu státní správy v zemědělství zastávalo Ministerstvo zemědělství a výživy České socialistické republiky.

Specifický vývoj prodělala soustava státních orgánů pověřených hospodářským řízením JZD a dalších zemědělských organizací včetně státních statků. Při této příležitosti nelze

¹²⁷ Tamtéž.

nevpomenout jednu z významných organizací podílející se na řízení státního zemědělství, a sice v roce 1963 vzniklou soustavu krajských a okresních výrobních zemědělských správ.¹²⁸

K zásadní změně v organizaci soustavy zemědělských řídicích orgánů došlo v roce 1970 a po jednání XIV. sjezdu KSČ. Ze Směrnice XIV. sjezdu KSČ k 5. pětiletému plánu rozvoje národního hospodářství na léta 1971 – 1975 lze využít následující:

*„Cílem zemědělské politiky strany je další upevňování socialistických výrobních vztahů a jejich plné využívání k rozvoji výrobních sil tak, aby zemědělská výroba byla s to dokonaleji uspokojovat rostoucí potřeby obyvatelstva.“*¹²⁹ Základním úkolem zemědělství bylo krýt přírůstek spotřeby základních potravin z vlastní výroby, což vyžadovalo zvýšení zemědělské výroby zhruba o 14 % a nákup zemědělských výrobků do státních fondů o 18 – 19 % ve srovnání s rokem 1970.¹³⁰

XIV. sjezd KSČ měl v podstatě položit nové základní směry dalšího rozvoje socialistického zemědělství. Přestože se dosavadní hospodaření státních statků vyvíjelo značně nerovnoměrně, byla utvrzena jejich společenská funkce a poslání jako vzoru moderní socialistické zemědělské velkovýroby a příkladu v zavádění progresivních způsobů vnitropodnikového řízení.¹³¹

O dalším rozvoji socialistického zemědělství a potravinářského průmyslu po XIV. sjezdu KSČ se hovořilo i na dalších zasedáních ústředního výboru strany. Např. dne 13. dubna 1972 přednesl zprávu předsednictva ÚV KSČ Lubomír Štrougal. Zpráva vycházela z nutnosti posoudit a konkretizovat současné úkoly zemědělství i výhledovou koncepci jeho rozvoje a věnovala se všem tématům zemědělské výroby,¹³² problematiky státních statků se dotýkalo kritické zhodnocení jejich dosavadního vývoje. *„Nelze však nevidět, že jednotlivé státní statky se intenzitou výroby značně liší. Svědčí o tom rozdíly mezi statky hospodařícími v obdobných výrobních podmínkách. Příčiny těchto rozdílů nelze svalovat jen na tak zvané objektivní potíže, ale především rozborů ukazují, že je máme hledat v úrovni řízení, ve schopnostech vedoucích pracovníků, zejména ve využívání a rozvíjení iniciativy pracujících. Podstatně příznivější hospodářské výsledky státních statků může přinést zlepšení vnitropodnikové organizace a řízení. Znamená to mnohem lépe využívat možnosti vnitropodnikové*

¹²⁸ Okresní a krajské výrobní zemědělské správy vznikly podle zákona č.32/1963 Sb. V roce 1967 byly přetvořeny na okresní zemědělská sdružení, ovšem v roce 1969 byly na základě zvláštního usnesení vlády zrušeny.

¹²⁹ *Zemědělská politika strany po XIV. sjezdu KSČ*, In Sborník dokumentů, Praha: Svoboda, 1978, s. 27.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Tamtéž, s. 341.

¹³² Tamtéž, s. 81 – 104.

*specializace, zejména u skotu, velkovýrobně upořádat půdní fond, vnést odpovídající organizaci a hospodárny režim do využití mechanizačních prostředků, zavést pořádek do evidence a spotřeby krmiv a ostatních materiálů a účinněji využívat systému odměňování ve vztahu k hospodárnosti.*¹³³

V roce 1972 proběhlo dubnové zasedání ÚV KSČ a VIII. celostátní sjezd JZD, kde zazněly požadavky na postupný a cílevědomý proces specializace a koncentrace zemědělské výroby. Plénum dospělo k závěru, aby nejpozději od 1. září 1972 byly místo dosavadních okresních zemědělských sdružení a krajských oddělení ministerstva zemědělství a výživy ustaveny okresní a krajské zemědělské správy, které budou orgány státního hospodářského řízení zemědělství. Stalo se tak zákonem č. 37/1972 Sb., o okresních a krajských zemědělských správách. Hlavním smyslem uvedených opatření bylo zejména výrazně posílit vliv státu, význam plánu a rozpočtu a zároveň vytvořit i jednotný systém řízení oproštěný v okresním článku od vlastní podnikatelské činnosti. Základním posláním okresních a krajských zemědělských správ jako orgánů státního hospodářského řízení bylo řídit a zabezpečovat rozvoj zemědělské výroby a zemědělských služeb se zvláštním zaměřením na prohloubení koncentrace a specializace zemědělské výroby. Okresní zemědělskou správu jako hospodářskou organizaci zřizoval ministr zemědělství a výživy republiky vždy pro obvod okresu. Okresní zemědělská správa vykonávala ve svém obvodu řídicí působnost vůči JZD, státním statkům s výjimkou oborově a ústředně řízených, společným zemědělským podnikům a dalším v zákoně uvedeným organizacím. Při řízení družstevních organizací musela však okresní zemědělská správa postupovat v souladu se zvláštními předpisy upravujícími zemědělské družstevnictví (§ 2 odst. 3 zákona). To znamená, že na rozdíl od státních organizací postupovala při řízení jednotných zemědělských družstev, společných zemědělských podniků a ostatních státních družstevních organizací diferencovaně.

Ustavení okresních a krajských zemědělských správ si vynutily změny společenského a vědeckotechnického rozvoje zemědělství, které vyžadovaly nové způsoby organizace a řízení výroby. Role státu byla spatřována ve sledování a ovlivňování tohoto procesu ve všech fázích a na všech stupních řízení. Nové orgány státního hospodářského řízení zemědělství měly za úkol ve svém obvodu řídit v plném rozsahu jednotná zemědělská družstva, státní statky

¹³³ Tamtéž, s. 97.

s výjimkou ústředně řízených, společné zemědělské podniky, ostatní kooperační seskupení, pokud to byly socialistické organizace v působnosti ministerstva zemědělství a výživy.¹³⁴

Zemědělské správy měly pečovat o zavádění nejnovějších poznatků vědy a techniky do praxe, provádět kontrolní činnost v řízených organizacích, poskytovat právní pomoc, pečovat o bezpečnost práce, hygienu práce a pracovního prostředí. Do kompetence přímého řízení okresních a krajských zemědělských správ nespadaly organizace s účelovým zaměřením, které byly dosud řízeny přímo ministerstvem zemědělství a výživy. Nová etapa přinesla i kvalitativní změny v dosavadních vztazích mezi okresními a krajskými články, které měly vedle funkce státního hospodářského řízení plnit i funkci koordinační a organizátorskou vůči celému zemědělsko-potravinářskému odvětví. Úlohou krajských a okresních zemědělských správ bylo poskytovat informace ústředně řízeným podnikům a organizacím podle jejich zaměření o koncepčních záměrech, o rozbořech hospodaření.

Z pohledu regionálního vymezení práce si pozornost zaslouží Krajská zemědělská správa v Hradci Králové. Byla zřízena k 1. září 1972 na základě zákona č. 37/1972 Sb., o krajských a okresních zemědělských správách. Jejím prvním ředitelem byl Josef Drahovzal. Organizace sídlila v Hradci Králové a její aparát tvořilo celkem 37 pracovníků.¹³⁵

Od 60. let začaly ve východních Čechách vznikat další zemědělské organizace, které se orientovaly na specifické druhy zemědělské činnosti – stavitelství zemědělských objektů, výrobu hnojiv, péči o půdní fond, drůbežářství, chov ovcí, dodávky zemědělské techniky a další. Všechny organizace tohoto typu byly řízeny Krajskou zemědělskou správou nebo okresními zemědělskými správami. Zemědělské stavební podniky a zemědělská stavební sdružení měly za úkol budování zemědělských zařízení. Vykonávaly takové druhy stavebních oprav, které byly náročné na postupy i na techniku. Ve východních Čechách byly největším takovým podnikem Zemědělské stavby Hradec Králové. V dalších okresech pak působily jejich závody – v Havlíčkově Brodě, Svitavách či Jaroměři. Zemědělské stavební podniky se lišily v tom, zda působily v rámci daného okresu nebo měly působnost celokrajskou. V 90. letech se většinou transformovaly do samostatných státních podniků, které byly na přelomu století privatizovány.

¹³⁴ Mezi ně patřily společné družstevní podniky a meliorační družstva, zemědělské stavební podniky a zemědělské, strojně početní stanice s výjimkou ústředně řízených.

¹³⁵ Sekretariát ředitele měl 8 zaměstnanců, kádrový a personální útvar 3, stejně jako útvar kontrolní a revizní, úsek ekonomický měl 12 a úsek výrobně-technický 10 pracovníků. Jednotlivá oddělení měla přesně vymezenou činnost. Podrobněji viz ŠTOREK, Michal. *Krajská zemědělská správa Hradec Králové*, inventář, SOA v Zámrsku, 2005, s. XII.

Kromě stavebních podniků řídila krajská zemědělská správa i činnost společných družstevních podniků, mezi které patřily družstevní podniky pro zúrodnování půdy a meliorační družstva. Náplní obou skupin organizací byla péče o zemědělský půdní fond a to výrobou hnojiv, budováním zavlažovacích zařízení, odvodňovacích kanálů a dalších možných opatření vedoucích ke zvýšení výroby.¹³⁶ Kategorii specializovaných zemědělských organizací tvořily společné zemědělské podniky s průmyslovou, případně rostlinnou výrobou, agrochemické podniky nebo strojní a traktorové stanice. Celkem mezi 60. až 90. léty 20. století ve Východočeském kraji působilo 50 až 60 specializovaných zemědělských podniků. Některé z nich přitom v průběhu tohoto období zanikly, jiné vznikly a u některých došlo ke sloučení.¹³⁷

Cílem řídicí funkce socialistického státu bylo dosažení takového stavu, při kterém by jednotná zemědělská družstva, společné zemědělské podniky i státní statky byly řízeny stejnými státními orgány, aby se mohly metody a formy řízení státních statků a JZD stále víc sbližovat.

Úkolem krajské zemědělské správy bylo spravovat a řídit okresní zemědělské správy. Ministr zemědělství a výživy však mohl krajské zemědělské správě svěřit řízení i některých jiných socialistických zemědělských organizací, pokud jejich hospodářský význam přesahoval rámec okresu nebo bylo řízení KZS účelnější. Vůči takovým organizacím byla působnost stejná jako působnost okresní zemědělské správy.¹³⁸

Okresním a krajským zemědělským správám pomáhaly při řízení okresní a krajské zemědělské rady ustavené podle § 6 zákona č. 37/1972 Sb.,¹³⁹ jako poradní orgány ředitelů zemědělských správ. Jejich prostřednictvím se měli pracovníci JZD, společných zemědělských podniků a dalších organizací podílet na řízení. V praxi to vypadalo tak, že dvě třetiny členů okresní zemědělské správy byly voleny ze zástupců organizací řízených OZS ze svých řad a ostatní členové byli jmenováni ze zástupců národního výboru, Státní banky československé, strojních a traktorových stanic, zemědělského nákupního a zásobovacího

¹³⁶ Meliorační družstva se později stala součástí Státní meliorační správy, ještě později Státní zemědělské správy a pod posledním názvem Zemědělská vodohospodářská správa, podnik v roce 2011 ukončil svou činnost. Část svých aktivit převedl na příslušné podniky Povodí a část na státní podnik Lesy České republiky v Hradci Králové.

¹³⁷ Podrobnosti k jednotlivým podnikům řízeným krajskou zemědělskou správou lze nalézt ve zpracovaném archivním souboru Krajská zemědělská správa Hradec Králové (1958)1963 – 1990(1992) uloženého v SOA v Zámrsku, kart. 175 – 191.

¹³⁸ SEMOTÁN, Dobroslav, *časopis Státní statky* č. 16, 1973, s. 67.

¹³⁹ Zákon č. 37 ze dne 29. června 1972 o okresních a krajských zemědělských správách. Dle § 17 tohoto zákona byla zrušena dosud platná ustanovení zákona č. 32/1963 Sb., o organizaci řízení zemědělství a vládní nařízení č. 33/1963 Sb., kterým se vyčleňují některé organizace a zařízení z řízení národních výborů.

podniku, z vědeckých, popř. výzkumných pracovišť. Počet členů okresní zemědělské rady činil nejvýše 30 osob. Funkční období členů okresní zemědělské rady (volených i jmenovaných) bylo pětileté. První funkční období tedy končilo 31. března 1975 a další měly pak být ustaveny vždy do 30. dubna roku předcházejícího příští pětiletce. Okresní zemědělskou radu svolával ředitel okresní zemědělské správy podle potřeby, nejméně však čtyřikrát do roka.¹⁴⁰

Okresní zemědělská rada byla podle zákona č. 37/1972 Sb., sice poradním orgánem ředitele okresní zemědělské správy, avšak ředitel s ní projednával návrhy všech zásadních opatření na úseku řízení zemědělství v okrese. Hlavním úkolem okresní zemědělské rady bylo v součinnosti s ředitelem okresní zemědělské správy přispívat k vysoké úrovni zemědělství uplatňováním nejpokrokovějších zkušeností družstevních rolníků a pracovníků státních statků. Okresní zemědělská rada měla za úkol projednávat zásadní opatření na úseku řízení zemědělství, a to zejména:

- dlouhodobé koncepce a technickoekonomické koncepce k realizaci přijatých hospodářských plánů,
- návrhy střednědobých a prováděcích plánů rozvoje zemědělské výroby a služeb,
- návrhy na uplatnění forem spolupráce při zajišťování koncentrace a specializace zemědělské výroby a služeb,
- pořadí naléhavosti výstavby a pořízování investic a technologií,
- záměry ke zlepšení životního prostředí na vesnici,
- hodnocení zabezpečování služeb, zásobování i odbytu z hlediska kvality i dodržování objemů a termínů,
- změny v uspořádání zemědělského půdního fondu a převody půdy mezi organizacemi,
- plány a systémy zvyšování kvalifikace pracovníků v organizacích řízených okresní zemědělskou správou a další.

Důvody, které vedly k ustavení krajských zemědělských rad a jejich postavení jako poradních a iniciativních orgánů ředitelů krajských zemědělských správ, byly ve své podstatě shodné s okresními. Krajská zemědělská rada projednávala zásadní otázky spadající do působnosti krajské zemědělské správy, a to zejména:

- dlouhodobé koncepce a návrhy střednědobých a prováděcích plánů rozvoje zemědělské výroby a služeb v kraji,

¹⁴⁰ SEMOTÁN, Dobroslav, In časopis *Státní statky* č. 16, r. 1973, s. 67.

- rozpis úkolů plánů a orientačních ukazatelů, využívání ekonomických nástrojů v rámci kraje,
- rozvoj kooperačních a integračních vztahů v zájmu zajištění koncentrace a specializace zemědělské výroby,
- úroveň a rozvoj služeb pro zemědělství v rámci kraje,
- využívání výsledků vědy a techniky a technologie v praxi a další.

Pokud jde o složení krajské zemědělské rady, byl jejím předsedou ze zákona ředitel krajské zemědělské správy. Krajská zemědělská rada měla 12 až 15 členů, které jmenoval ministr zemědělství a výživy. Návrh na jejich jmenování předkládal ministrovi ředitel krajské zemědělské správy po projednání s krajským národním výborem a vedoucími příslušných organizací. O délce funkčního období členů krajské zemědělské rady, o způsobu jejího svolávání, o jejím jednání a usnášení platila obdobná ustanovení jako u zemědělské okresní rady.¹⁴¹

Zřízení okresních a zemědělských správy neomezovalo dosavadní působnost národních výborů na úseku zemědělství vyjádřenou v zákoně o národních výborech a v dalších obecně závazných právních předpisech. Národním výborům jako územním orgánům státní moci a správy příslušel tedy i nadále úkol pomáhat rozvoji zemědělské výroby, vytvářet podmínky k jejímu efektivnímu rozvoji a sledovat, jak zemědělské organizace zabezpečují základní směrnice státních orgánů. Národní výbory v celém rozsahu vykonávaly i nadále státní správu na úseku zemědělství, zejména v oblasti rostlinné výroby, živočišné výroby a veterinární péči, ochrany zemědělského půdního fondu, myslivosti, rybářství apod. Nové zemědělské správy měly navázat na vše kladné, co se v práci zemědělských sdružení osvědčilo, zejména ve vztahu ke státním statkům.

„Větší pozornost než dosud musíme věnovat státním statkům, které zaujímají víc než čtvrtinu výměry zemědělské půdy v Československu. Na celkové tržní zemědělské produkci se podílejí 31 %. Ústřední výbor oceňuje výsledky práce, obětavost a úsilí těch pracovníků, kteří pomáhali aktivně překonávat všechny obtíže budování státních statků a zajišťovat jejich další rozvoj. Nelze však nevidět, že jednotlivé státní statky se intenzitou výroby značně liší. Svědčí o tom rozdíly mezi statky hospodařícími v obdobných výrobních podmínkách. Příčiny těchto rozdílů nelze schvalovat jen na tzv. objektivní potíže, ale především rozborů ukazují, že je máme hledat v úrovni řízení, ve schopnostech vedoucích pracovníků, zejména ve využívání a

¹⁴¹ V rubrice Informace, předpisy a zajímavosti přiblížil fungování zemědělských rad Dr. Dobroslav Semotán, In *Státní statky* č. 16, r. 1973, s. 67.

*rozvíjení iniciativ pracujících. Zvláště na ekonomické a finanční výsledky státních statků se musíme dívat kriticky.*¹⁴²

Základním organizačním článkem soustavy socialistického zemědělství a potravinářského průmyslu v 70. letech tedy byla hlavně jednotná zemědělská družstva a státní statky. Po právní stránce tak vedle sebe hospodařily dva druhy podniků s různou formou socialistického vlastnictví. Jednotná zemědělská družstva a státní statky reprezentovaly skupinu socialistických zemědělských organizací, jejichž společným znakem bylo, že se zabývaly zemědělskou prvovýrobou, výrobou potravin či jiných surovin. Do skupiny družstevního sektoru patřily JZD a společné zemědělské podniky zabývající se zemědělskou prvovýrobou v živočišné výrobě a řízeny byly okresními zemědělskými správami. Státní sektor byl z hlediska struktury složitější a patřily sem jednak podniky oborové,¹⁴³ které se dále členily na odštěpné závody řízené krajskými zemědělskými správami nebo ministerstvem zemědělství, jednak šlechtitelské a semenářské podniky a plemenářské podniky organizované jako trusty národních podniků řízené ministerstvem zemědělství a výživy. K dalším součástem pak patřily velkovýkrmny v podobě oborových podniků, státní statky jako národní podniky řízené okresními nebo krajskými zemědělskými správami, školní statky a polesí a další podniky, mezi které patřily státní rybářství, vojenské lesy a statky či statky vysokých škol.

Tak, jak postupovala dělba práce, vyčleňovaly se ze zemědělství speciální činnosti, které vytvářely nejrůznější organizace poskytující řadu služeb zemědělské prvovýrobě. Patřily sem jednak služby biologické, které biologický materiál dodávaly plemenářským a semenářským statkům, nebo vykonávaly určité činnosti, jako např. Státní veterinární správa se svými ústavy a zařízeními či společné agrochemické nebo zemědělské podniky. Dále to byly služby technické, mezi které patřily strojní a traktorové stanice, opravy zemědělských strojů a Strojprojekty. V oblasti stavebnictví poskytovaly služby zejména Zemědělské stavby, meliorační družstva a společné zemědělské podniky a zemědělské zásobování a nákup zajišťoval trust národních podniků Zemědělské zásobování a nákup. Nakonec to byly i služby na úseku vzdělávání, výzkumu a poradenství.¹⁴⁴ V rámci tzv. zemědělskopotravinářského komplexu působily i další podniky potravinářského průmyslu, jako byly např. cukrovary, drůbežárny, mlékárny, konzervárny, lihovary či pivovary převážně státního charakteru.

¹⁴² Zpráva předsednictva Ústředního výboru KSČ přednesená Lubomírem Štrougalem dne 13. dubna 1972. In: *Zemědělská politika strany po XIV. sjezdu KSČ*, Sborník dokumentů, Svoboda, 1978, s. 97.

¹⁴³ Bílina, Bruntál, Cheb, Chomutov, Karlovy Vary, Sokolov, Šumava, Tachov a Ústí nad Labem.

¹⁴⁴ BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010, s. 398 – 399.

Je třeba však připomenout i oblast zemědělské samosprávy, která v sedmdesátých letech učinila pokus o návrat k tradičnímu zemědělskému družstevnictví. Byly tak založeny takové organizace, jako byl např. Svaz státních statků, Svaz strojních stanic, Svaz potravinářských podniků, Svaz zemědělsko-stavebních podniků a různá sdružení zemědělských výrobců jako např. pěstitelů chmele, zeleniny, ovoce, chovatelů hospodářských zvířat a dalších. Hovořilo se i o možnostech zřízení Zemědělské banky.¹⁴⁵

Politicko-ekonomické změny v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století si vynutily řešení problémů spojených s užíváním půdy k zajištění zemědělské výroby, zejména úpravu práv a povinností uživatelů půdy. Vyřešit to měl zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, který nahradil vládní nařízení č. 50/1955 Sb., upravující právo užívání. Hlavním cílem zákona bylo zajištění řádného obhospodaření zemědělské půdy, která dosud zůstávala v soukromém vlastnictví a nebyla v družstevním nebo náhradním užívání. Zákon upevňoval a prohluboval postavení socialistických zemědělských organizací k této půdě v souladu s potřebami zemědělské velkovýroby.

V období budování socialismu zajišťovaly zemědělskou výrobu podniky různé velikosti a různého ekonomického charakteru a v zásadě se podmínky tehdejšího Československa výrazně nelišily od situace ostatních zemí bývalé Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Až do poloviny 80. let se významně prosazovala tendence ke slučování zemědělských podniků do větších celků.¹⁴⁶

Přechod zemědělství k socialistické velkovýrobě byl umožněn zejména politickou a ekonomickou situací po roce 1948 a to cestou združstevňování. Státní sektor, existující v zemědělství již za buržoazní republiky, neměl rozhodující podíl ani po roce 1948. Upevnění pozic zemědělského družstevnictví podpořilo vyhlášení zákona o jednotných zemědělských

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 403

¹⁴⁶ Jak uvádí v publikaci *Dějiny zemědělství v Čechách na Moravě* A. Kubačák a M. Beranová, byl tento proces nejzřetelnější právě v bývalé ČSSR. V období let 1970 – 1984 se snížil počet JZD o 73 % a jejich průměrná výměra se zvětšila na čtyřnásobek. V Maďarsku se přitom ve stejném období počet zemědělských družstev snížil o 50 %, v NDR o 56 %, v Rumunsku o 20 %, v SSSR o 21 % a naopak v Polsku se zvýšil o 100 %. Tam však byla situace odlišná. Ve struktuře polského zemědělství družstevní sektor obhospodařoval pouze 6 % celkové výměry zemědělské půdy v Polsku. Co se týká státních statků, tak těch v roce 1970 bylo 334 s průměrnou výměrou 4 290 hektarů zemědělské půdy, zatímco v roce 1975 jich bylo již jen 175 s průměrnou výměrou 8 346 hektarů. Jak uvádí oba autoři, byly tyto hodnoty zavádějící, neboť uváděné průměry zakrývaly skutečnost, že některé statky hospodařily výlučně nebo převážně na výměře jednoho nebo i více okresů a jejich držba tak představovala i více jak 30 000 hektarů, jiné v rámci kooperačního obvodu obhospodařovaly výměru 10 000 – 30 000 hektarů, byly však i státní statky s výměrou 4 – 10 000 hektarů zemědělské půdy, hospodařící na území jednoho nebo více kooperačních seskupení a konečně i statky, které měly své organizační jednotky rozptýleny na území celého okresu. Srovnej: KUBAČÁK, A. – BERANOVÁ, M. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010, s. 404 – 407.

družstvech dne 23. února 1949. Tehdy se vytvořily dříve uvedené 4 typy JZD. Opravdový přelom však nastal až v roce 1957, kdy združstevňování postoupilo nejvíce, a to ve všech krajích, jak zakládáním nových družstev, tak růstem členské základny a výměry půdy. Od roku 1975 nárůst počtu JZD již ubýval. Malá družstva se slučovala do velkých a převáděla se půda i členská základna ke státním statkům, zejména v případě neúspěšných družstev v českém pohraničí.¹⁴⁷ V roce 1983 obdělávala družstva a státní statky 96 % zemědělské a skoro 98 % orné půdy, přičemž nejvyšší formu socialistické zemědělské výroby představoval státní sektor. Kromě Československých státních statků jej tvořily statky vojenské, školní apod. Jejich hlavním úkolem bylo zvýšení tržní produkce a docílené větší specializací než v družstevním zemědělství.

Rozložení sil v roce 1984 ukazuje následující tabulka:¹⁴⁸

Tabulka 1 Rozložení sil v roce 1984

	Počet státních statků	Zemědělská půda v tis. ha státních statků	Zemědělská půda v tis. ha ostatního státního sektoru	Státní sektor %	Orná půda státních statků v tis. ha	Počet pracovníků státních statků v tisících
ČSSR	220	1407	728	30,5	996	160,7
ČSR	156	1039	475	33,8	768	112,9
SSR	64	368	253	24,8	228	47,8

O otázce pracovních sil bude pojednáno i v dalších částech, zejména v souvislosti s postupným osídlováním pohraničí. Nicméně až do roku 1945 bylo pracovních sil v zemědělství dostatek. Za války však zemědělská výroba ztratila zejména mladé mužské síly a navíc bylo nutné, aby mnoho lidí odešlo do průmyslu. To vedlo k masovému nahrazování úbytku lidí zvýšenou mechanizací. Nebývalé zvýšení výnosů přinášela i chemizace, její další vývoj měl však reálné bariéry jak v nebezpečí pro životní prostředí, tak i v ekonomice.

Státní statky v Československu hospodařily na větší části zemědělské půdy, než tomu bylo ve většině socialistických zemí. Největší podíl připadal na státní sektor v zemědělství Severočeského a Západočeského kraje, nejmenší byl v kraji Jihomoravském.

¹⁴⁷ HÄUFLER, V., *Ekonomická geografie Československa*, Praha: Academia, 1984, s. 281.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 282.

6 Československé státní statky po roce 1945

Začátky budování novodobých státních statků byly velmi obtížné. Na statcích chyběli odborníci, pole zůstala po válce neoseť a často byla podminována, zničené byly budovy a sýpky a stáje zely prázdnotou. Škody způsobené okupací a válkou byly vyčísleny na 265 milionů korun v tehdejší měně. Bylo potřeba shánět lidi, dobytek, potahy, opravovat budovy a stavět nové. Další úkoly již byly státním statkům stanoveny jmenovitě, a to zákonem č. 192/1946 Sb., ze dne 25. října 1946 o dvouletém hospodářském plánu. Základní úkoly tak pro státní statky byly zformulovány celkem jasně:

- odstranit škody způsobené okupací a válečnými událostmi,
- dosáhnout předválečné úrovně v rostlinné a živočišné výrobě, a to i v zemědělských průmyslových podnicích státních statků, a pokud to bude možné, tuto předválečnou úroveň předstihnout,
- vyšlechtit a dodávat zemědělsky nejhodnotnější a nejvýkonnější druhy osiv, sadby a semen,
- být nositelem zemědělského pokroku při jeho uplatnění v praxi,
- být aktivní složkou státního finančního hospodářství,
- na Slovensku též provádět odchov plemeníků pro chovy zemědělců.¹⁴⁹

Pro léta 1947 a 1948 byly stanoveny jednak poměry jednotlivých druhů plodin a jednak plánovány konkrétní hektarové výnosy hlavních plodin.¹⁵⁰ V živočišné výrobě pak bylo státním statkům uloženo dosáhnout stanovených průměrných stavů dobytka.¹⁵¹ Zároveň byly dvouletým plánem jmenovitě stanoveny úkoly jednotlivým průmyslovým závodům státních statků, jejichž hlavním cílem bylo dosažení na státních statcích předválečné výroby. Bohužel, z důvodu katastrofálního sucha v roce 1947 nebyly v rostlinné výrobě plánované úkoly dosaženy.¹⁵²

Do správy státních statků bylo přiděleno 6 konfiskovaných šlechtitelských podniků, čímž byla posílena šlechtitelská práce v rostlinné výrobě a zvýšena výroba osiv a sadby. Strojní park začal být doplňován a obnoven některými mechanizačními prostředky, zejména traktory,

¹⁴⁹ Zákon č. 192/1946 Sb., o dvouletém hospodářském plánu.

¹⁵⁰ Mezi hlavní plodiny se řadila pšenice, žito, ječmen, oves, cukrovka a brambory.

¹⁵¹ Dobytek představovali koně, hřibata, tažní volí, krmný dobytek, krávy, chovní býci, jalovice a telata, dále dobytek vepřový a skopový.

¹⁵² Např. u pšenice byla plánovaná sklizeň splněna na pouhých 62 %, u cukrovky to bylo ještě méně – na 37 %.

sklízňovými a čistícími stroji a dojícími aparáty. V této době se také začaly budovat první strojní a traktorové stanice.

Třístupňová správní soustava, která byla na státních statcích zavedena v době okupace, byla zachována i po osvobození. Provozní stránku několika dvorů zajišťovala tzv. Správa státních statků a administrativu a dozor nad těmito správami tzv. Vrchní správa státních statků a rybníků. Obdobně byl spravován také zemědělský průmysl. Vrchní vedení podniku Státní lesy a statky v Českých zemích obstarávalo Ústřední ředitelství státních lesů a statků jako samostatný odbor ministerstva zemědělství, které se stejně jako za okupace dělilo na dvě samostatné skupiny, z nichž jedna obstarávala správu státních lesů a druhá správu státních statků.¹⁵³

Vedení státních statků zůstávalo až na nepatrné výjimky v rukou původních majitelů a způsob hospodaření se tedy příliš neměnil. Dokonce nebyl zaznamenán ani nedostatek pracovních sil, protože v této době ještě zcela neproběhl odsun německého obyvatelstva. Přesto se státní statky na vesnicích netěšily přílišnému zájmu. Právě naopak. Ať už z důvodu komunistického vedení nebo kapitalistických způsobů hospodaření, které se záhy projeví jako nedostatečné. A co se týká výsledků hospodaření, ty byly naprosto neuspokojivé. Mohlo to být způsobeno jak vztahem zaměstnanců k podniku, tak způsobem jejich odměňování, malou podporou u veřejnosti, ale i nedostatkem zkušeností. Daleko horší však bylo, že statky svůj první politický úkol¹⁵⁴ v podstatě nesplnily. Ke zlomu mělo dojít v roce 1948 po prvním plánovaném poválečném zájezdu zemědělských pracovníků do Sovětského svazu. Mezitím však došlo k únorovému převratu a vývoj nabral zcela jiného směru.

V řízení státních statků došlo k zásadnímu obratu po roce 1948. Státní lesy a statky řízené VIII. odborem ministerstva zemědělství se rozrostly do takového objemu, že již nebyla možná jejich další centrální správa, zejména při kombinaci lesní a zemědělské výroby. Centrální řízení bylo navíc zatíženo přidruženými podniky z oblasti rybníkářství, šlechtitelství, pil a zpracování dřeva a začala se tak přirozeně projevovat nekompetentnost v rozhodování při plnění úkolů obou základních odvětví. *„Proto strana a vláda rozhodly, aby státní podnik Státní lesy a statky byl od 1. ledna 1949 zrušen a zákonem č. 312/48 o organizaci státních lesů a statků byly zřízeny dva národní podniky Československé státní lesy a Československé státní statky s tím účelem, aby obhospodařovaly státní, lesní a zemědělský majetek,*

¹⁵³ Národní archiv v Praze, AF *Ministerstvo státních statků*, kt. č. 117, sign. 309.

¹⁵⁴ Myšleno úkoly vyplývající z Košického vládního programu a prvního Československého budovatelského plánu.

*zvelebovaly jej a plnily politické a hospodářské úkoly, kladené na ně lidově demokratickou republikou.*¹⁵⁵

Již tehdy se zřetelně ukázalo, že role státních statků není pouze hospodářská, ale především ideová. Měly napomáhat v procesu združstevňování, což konkrétně představovalo plnění následujících úkolů:

- Být vzorem zemědělské velkovýrobě. Státní statky se měly stát zemědělskými velkopodniky po všech stránkách vybavenými tak, aby byly ukázkou výhod velkovýroby a uplatnění vymožeností zemědělské vědy a techniky při hospodaření na velkých a scelených půdách za podpory socialistického plánování. Úkolem bylo starat se o řádnou organizaci práce, o odborné školení pracovníků, o zvyšování kulturní úrovně. Cílem byl přechod na podnikové hospodaření se zavedením prémiových systémů odměňování, čímž měla být zvýšena dosavadní nízká produktivita práce a sníženy vysoké výrobní náklady. Rolnictvu měly být předloženy důkazy, že investice do zemědělství se vyplácejí pouze tehdy, jsou-li vloženy do velkých socialistických zemědělských podniků.
- Dalším úkolem státních statků byla specializace zemědělské výroby. Státní statky se neměly lišit od domkářských usedlostí pouze tím, že byly mnohonásobně větší a dokonaleji technicky a organizačně vybavené, ale řešením vysoce odborných výrobních úkolů. Na rozdíl od dřívějšího stavu, kdy se na statech pěstovalo a chovalo téměř všechno, bylo potřeba začít s hromadnou výrobou především masa, mléka, tuků, vajec, osiva, ovoce a zeleniny.
- Státní statky měly představovat stálou a účinnou pomoc malým a středním rolníkům. Jejich úkolem nebylo jen vzorně hospodařit, ale pomáhat JZD při zvelebování jejich hospodářství a plnění výrobních a dodávkových smluv v dosažení cílů zemědělské pětiletky. Vypomáhat měly mechanizačními prostředky, dobrými osivy i sadbou, plemenářstvím, školením a výchovou.¹⁵⁶

Struktura národního podniku byla následující: v čele národního podniku stál generální ředitel spolu se správním sborem. Společně tvořili Ústřední ředitelství, které se členilo na sekretariát a 7 odborných skupin, v čele každé z nich stál vrchní ředitel. Podnik pak tvořily správně výrobní odbory podle zaměření činnosti.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Národní archiv v Praze, AF *Ministerstvo státních statků*, kt. č. 117, sign. 309.

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ Polní hospodářství, rybářství, ovocnářství, semenářství, zahradnictví, vinařství, šlechtitelské stanice, drůbežárny, inseminace skotu, mlékárny, mlýny a pekárny, lihovary, sušárny, cihelny, vápenky, společné dílny a odborná zařízení. Podrobně vývoj organizačních změn státních statků v období 1949 – 1960 popsali ve svém

Je třeba připustit, že situace na státních statcích nebyla jednoduchá. Statky totiž přebíraly během několika málo měsíců stovky hektarů půdy.¹⁵⁸ Byla to zejména půda panských velkostatků, zbytkových statků, církevního majetku, Schwarzenberský majetek včetně půdy horských pastevních družstev, majetek osídlenců, kteří své usedlosti opustili a veškerou dosud neosídlenou půdu. Přebíraly ovšem i půdu veřejnou, která souvisela s likvidací zemského zřízení. Staly se tak největším hospodářem na zemědělské půdě v celém státě. Toto se přirozeně muselo projevit v řadě potíží, které s sebou rychlý růst přinesl. Na statcích chybělo vybavení, půda byla zničená, dobytek zubožený, o lidském faktoru nemluvě. Významné potíže nastaly zejména s přejímáním rozptýleného majetku opuštěných usedlostí v pohraničí nebo dosud neosídlené půdy. Úkoly zemědělského plánu byly jasné, stejně jako skutečnost, že bude nutná reorganizace výroby i nová organizace práce.

V živočišné výrobě se započalo s vytvářením tzv. kombinátu,¹⁵⁹ tj. vertikálního členění určitého druhu výroby.¹⁶⁰ Ovšem již po roce fungování bylo od tohoto systému upuštěno, neboť vertikální členění kombinátu nepříznivě zasahovalo do činnosti statku, kde nadměrně narůstal administrativní aparát. U skotu byla provedena výrobní specializace a z důvodu omezení dovozu plemenného materiálu z ciziny byla provedena standardizace chovu na 6 základních plemen.¹⁶¹ Dislokace stád byla provedena jednak podle nejvýhodnějších podmínek, jednak kolem hlavních konzumních středisek. Chov ovcí, který byl na státních statcích téměř v úpadku, byl rozšířen o speciální sovětské a rumunské druhy. Chod drůbeže byl vytvářen od základů, protože do této doby na statcích v podstatě neexistoval. Započalo se s rozvojem chovu kožešinových zvířat (nutrií, norků a lišek), včelařstvím a dokonce byly zaznamenány pokusy s pěstováním bource morušového.

V rostlinné výrobě se pokračovalo ve zvyšování výnosů obilnin a okopanin, rozšiřování plochy olejnin a chmele. Stavěly se rychlírny ovoce a zeleniny. Ze šlechtitelských podniků byl vybudován podnik státních statků OSEVA. Co se týká další specializace výroby, tak tu

článku GORNER - TUREK, zaměřím se proto výhradně na prohloubení zde uvedených informací a jejich omezení na sledovaný region východních Čech.

¹⁵⁸ V začátcích to byly desítky hektarů půdy měsíčně.

¹⁵⁹ Kombináty představovaly samostatné výrobní celky, zahrnující celé výrobní odvětví. Na Československých státních statcích se tvořily kombináty pro chov prasat, pro chov skotu, ovcí, drůbeže, kožešinových zvířat, dále kombináty ovocnicko-zelinářské a šlechtitelsko-množitelské. Například u chovu a výkrmu prasat byl celý proces dělen na stáda superelitní, elitní, produkční a stáda výkrmem. Dislokace stáda byla provedena podle možností na jednotlivé statky a hospodářství. Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, kt. 113.

¹⁶⁰ Plánované zvýšení výroby počítalo s následujícím tříděním chovu skotu: stáda plemenná, stáda užitková, stáda výkrmná, odchovy telat a stáda kmenová. *Tamtéž*.

¹⁶¹ Jednalo se o černostrakatý skot, šedý skot montafonský, černostrakatý skot holandský, žlutý švýcarský skot simentálský, malý skot pignonavský a tzv. české chebské červenky. *Tamtéž*.

představovala např. i velkovýroba ryb, která se v 50. letech stala jednou z neaktivnějších složek výroby na státních statcích.

Dlouhodobým problémem však zůstávala otázka personální. Se vzrůstem výroby se nedařilo zajistit úměrný nárůst potřeby zaměstnanců. Zpočátku k nárůstu pracovních výkonů nepomáhalo ani zvýšení hodinových mezd, ani zavedení socialistického soutěžení. Neefektivní se ukázalo i normování práce v živočišné výrobě, které bylo založené na počtu ošetřovaných kusů dobytka, což přirozeně nevedlo k lepší užítkovosti, ale nárůstu počtu ošetřovaných kusů. S otázkou personální úzce souvisela i otázka kádrová, neboť se nedostávalo zejména tzv. dělnických kádrů, kteří by byli dostatečně motivováni k práci¹⁶² na statku. Jednou z variant se jevila i uvažovaná pomoc ze zahraničí a to zejména poté, co ztroskotala náborová akce na Slovensku. Na základě jednání s ministerstvem práce a sociálních věcí se uvažovalo o usídlení reemigrantů z Rumunska nebo Bulharska, pro které se připravovaly bytové domky a po dohodě s pozemkovým fondem též cca 1 hektar půdy¹⁶³

Co se týká organizace řízení národního podniku Československých státních statků, tak došlo k jejímu podstatnému zjednodušení. Prvním ze dvou základních článků bylo Ústřední ředitelství ČSSS se sídlem v Praze a Oblastním ředitelstvím v Bratislavě, jehož hlavním úkolem bylo zajištění plánování, řízení a kontroly včetně kádrové politiky celého podniku. Druhým hlavním článkem byl tzv. statek (dříve ředitelství) jako základní závod skládající se z pěti až dvacetipěti jednotlivých objektů nazývaných hospodářství (dříve dvory). Tato hospodářství tvořila pobočné závody statku, jakožto hlavního závodu. Celý statek tvořil jednu samostatnou bilanční jednotku, hospodařil na svůj účet a byl zapojen v peněžním styku na provozní a investiční banku. Včele statku byl ředitel, kádrový referent, geotechnik, zootechnik a potřebné účetní a kancelářské síly. Každé hospodářství statku vedl jeho správce. Tak zvané důchodové úřady státních statků byly likvidovány a převáděny na účtárny. Výměra statků se pohybovala od 500 do 3 000 hektarů, průměrně tedy představovala rozlohu 1 500 hektarů. Obdobně byla organizována i rybářství. Mezi ústředním ředitelstvím a statky byly krajské inspektoráty, které pracovaly v sídlech krajů. Jejich úkoly však byly pouze inspekční a instrukční, nikoliv řídicí. Skládaly se z provozního, kádrového a účetního inspektora a podle potřeby případně z rybáře, ovocnáře nebo chmelaře.¹⁶⁴

¹⁶² Jedním z prvních počínů v roce 1949 bylo otevření Ústřední dělnické školy v Pohořelicích, ze které vyšlo několik set absolventů. Dále se zřizovala odborná učiliště a později rovněž závodní školy práce na statcích a hospodářstvích.

¹⁶³ Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, kt. 86, inv. č. 178.

¹⁶⁴ Tamtéž.

Výše uvedená organizační změna však byla chápána pouze jako změna formální. Zásahy ústředního ředitelství byly považovány za nezodpovědné, stejně jako zásahy dalších ústředních, krajských i místních orgánů do hospodaření statků. Z ústředního ředitelství vyrostl gigantický úřad s více než 1 200 zaměstnanci a obzvlášť byli trnem v oku dva vrcholoví manažeři - generální ředitel Josef Smrkovský¹⁶⁵ a generální inspektor Ing. Hojdar. Problematický se jevil i vztah k ministerstvu zemědělství. Ke změně organizace došlo až po IX. sjezdu Komunistické strany Československa, kdy místo kádrových referentů byli na statky dosazeni zástupci ředitelů pro politickou práci, stejně jako na krajské inspektoráty. Během roku 1950 byla zrušena instituce několika inspektorů na krajských inspektorátech a titul inspektora byl udělen jedinému vedoucímu krajského inspektorátu. Tyto inspektoráty byly podstatně rozšířeny a byla na ně částečně přenesena i funkce řídicí. Tento stav trval až do konce roku 1951, kdy došlo k zásadní změně v organizaci celého podniku.

Ještě v době konání IX. sjezdu komunistické strany hovořil jeho tehdejší generální ředitel J. Smrkovský o úloze státních statků spojované s názorným příkladem a vzorem pro malé a střední rolníky, a to přesto, že na celostátní konferenci státních statků, která se konala v prosinci 1949, byla jejich činnost podrobena významné kritice.¹⁶⁶

Přípravě konference byla věnována náležitá pozornost.¹⁶⁷ Probíhala již od léta 1949 a postupně se rýsoval předmět její hlavní náplně: stále zjišťované závady, chyby a nedostatky.¹⁶⁸ Mezi nejvýznamnější referující patřili vedle prezidenta republiky Klementa Gottwalda i předseda vlády Antonín Zápotocký, ministr zemědělství Julius Ďuriš, generální tajemník strany Rudolf Stránský a generální ředitel ČSSS Josef Smrkovský.

Teprve v létě 1950 došlo k již dříve plánované cestě vybraných pracovníků Československých státních statků do bývalého Sovětského svazu za účelem získání zkušeností s budováním jak kolchozů, tak sovchozů. Jedním z nejdůležitějších cílů a zdrojem poučení mělo být poznání sovětského chozrasčotu, který měl být následně zaveden v celém

¹⁶⁵ Josef Smrkovský (1911 – 1974) byl významný československý politik a funkcionář KSČ. V letech 1949 – 1951 zastával funkci náměstka ministerstva zemědělství a generálního ředitele Československých státních statků.

¹⁶⁶ První celostátní statková konference se konala 17 - 18. prosince 1949.

¹⁶⁷ Za důležitou součást přípravy na celostátní konferenci státních statků bylo považováno zajištění služebních stejnokrojů pro dělnické delegáty. Ti si je pak mohli jako výraz ocenění zásluh odnést v podobě daru od ústředního ředitelství domů. K 1. září 1949 byly stejnokroje připraveny k předvedení. Jejich součástí byly pláště do deště, krátké zimníky, muži měli obdržet čepici se štítkem tzv. Masaryčku a ženy barety ze sukna. Knoflíky na uniformách byly opatřeny znakem ČSSS. Národní archiv v Praze, AF *Ministerstvo státních statků*, kt.86, inv. č. 178.

¹⁶⁸ Např. z dochovaného zápisu z Konference ředitelů státních statků konané dne 7. listopadu 1949 vyplynulo, že za hlavní nedostatky bylo považováno „nepřesné vedení denních hlášení, opožděné vedení finančního účetnictví, nevhodné a nepořádné obdělávání pozemků, neznalost skutečného stavu zásob, špatný pořádek a čistota uvnitř stájí a další.“ Národní archiv v Praze, AF *Ministerstvo státních statků*, kt. 86, inv.č. 178.

podniku. Bohužel, brzké výsledky ukázaly na nepřipravenost k převzetí takového způsobu hospodaření v československém prostředí a pro nedostatek zaměstnanců na mnohých statcích bylo jeho zavedení v podstatě neproveditelné. Navíc se tento systém nakonec ukázal jako administrativně zatěžující, komplikovaný a co více, celkovou situaci ještě zhoršil. Politické vedení strany a vlády však vidělo největší příčinu neúspěchu v tom, že ve vedení statků bylo stále mnoho tzv. zbytkářů, bývalých velkostatkářů, vesnických boháčů a „*různých jiných protilidových, protidemokratických, republice cizích a nepřátelských živlů.*“¹⁶⁹

Po této kritice ze státních statků mnoho lidí odešlo a navíc v dubnu 1951 došlo k zatčení generálního ředitele Josefa Smrkovského. Na jeho místo byl do funkce povolán Karel Svoboda. Situace na statcích byla v této době zcela nepřehledná. A o odpovědném kvalitním řízení se již vůbec nedalo hovořit. Jedním z důležitých úkolů, který před statky vyvstal, byla stabilizace zaměstnanců, zejména v pohraničí a vyřešení platových podmínek, kde největší problém představovaly mzdy dělnických profesí, protože stále nebyla vyřešena otázka norem. Jisté pokusy o jejich vytvoření sice byly učiněny, ale při aplikaci cestou shora nebyly příliš účinné.

Kritika, která zazněla na únorovém zasedání ÚV KSČ v roce 1951, poukázala nejen na neplnění socialistického poslání státních statků, ale i na problémy hospodářské. Současně s probíhající kádrovou obměnou se proto připravovala i změna organizační. Na státních statcích mělo dojít k důsledné decentralizaci a zvýšení osobní odpovědnosti. V praxi to znamenalo zmenšení řídicích orgánů, tj. ústředního a oblastního ředitelství a přesun odborných sil přímo na pracoviště. Činnost ústředních a krajských orgánů měla být čistě řídicí, organizátorská, kontrolní a instrukční a měla pomáhat při plnění ekonomických úkolů, nikoliv je pouze nařizovat. V důsledku toho bylo vydáno vládní nařízení č. 82 ze dne 9. října 1951, o organizaci státních statků, kterým byla upravena jejich nová organizace. Z jednotlivých státních statků a jiných samostatně bilancujících výrobních a obchodních složek bývalého národního podniku ČSSS byly dnem 1. ledna 1952 zřízeny samostatné národní podniky, pro které platily obdobné podmínky jako pro podniky průmyslové. Z bývalých krajských inspektorátů byly zřízeny krajské správy státních statků, jakožto územní pracoviště ministerstva zemědělství a jeho Hlavní správy státních statků. Bývalé Ústřední ředitelství ČSSS bylo zrušeno a místo něho byla v rámci ministerstva zemědělství vytvořena Hlavní správa státních statků v čele s vedoucím, který za svou činnost odpovídal ministru zemědělství. Funkce krajských inspektorů přešla na nově zřízené krajské správy státních

¹⁶⁹ Z projevu Klementa Gottwalda na únorovém zasedání ÚV KSČ v roce 1951. Tamtéž.

statků, zřízené v sídlech bývalých krajských inspektorů dnem 1. října 1951. Jejich úkolem bylo plánovat, řídit a kontrolovat činnost státních statků ve svém obvodu. Kromě toho měly zajišťovat vypracování podnikových plánů, kontrolovat jejich plnění včetně kolektivních smluv a zabývaly se rovněž revizí a kádrovou činností na statcích.¹⁷⁰

Vedoucím státního statku byl ředitel, jehož jmenoval a odvolával ministr zemědělství. Tento ředitel byl podřízen a osobně zodpovědný řediteli krajské správy státních statků.¹⁷¹ V důsledku uvedených organizačních změn byla v rámci statku provedena systemizace míst a to tak, aby byly sníženy počty administrativních zaměstnanců ve prospěch technických sil. Jednotlivé statky se následně rozdělily na hospodářství a provozovny.

Reorganizace státních statků však nespočívala jen ve strukturální změně bývalého národního podniku v jednotlivé národní podniky s příslušnými krajskými orgány a řídicím orgánem. Oproti jiným odvětvím nebyl řízením státních statků pověřen přímo krajský národní výbor, nýbrž byla vytvořena krajská správa a v zemědělském oddělení krajského národního výboru byl ustanoven referent pro státní statky, který zajišťoval pomoc a kontrolu při hospodaření státních statků. Rovněž při okresních národních výborech byli v zemědělských referátech stanoveni referenti pro státní statky. V rovině politické byla spolupráce mezi statky a stranickými orgány zajištěna prostřednictvím referentů pro státní statky při zemědělských odděleních KV KSČ.

Významným impulsem pro pokus o zlepšení neutěšené situace na státních statcích bylo Usnesení strany a vlády o opatřeních ke zlepšení hospodaření na státních statcích v roce 1950, které analyzovalo hlavní příčiny vážných nedostatků ve všech oblastech hospodaření statků. Mezi základní opatření patřilo zvýšení výroby na základě širokého uplatnění sovětských zkušeností a to jak v rostlinné, tak živočišné výrobě.¹⁷² Za tímto účelem bylo ministerstvu zemědělství v čele s ministrem Nepomuckým a ředitelům státních statků uloženo zvýšení výroby jakostních krmiv, zajištění plemenného materiálu pro státní statky a JZD, zvýšení

¹⁷⁰ Z dochovaných materiálů Krajské správy státních statků Hradec Králové lze spolehlivě potvrdit hlavní činnost krajských správ zaměřenou zejména na sledování výrobně finančních plánů, přehledů o plnění plánů výstavby, odvolávání a jmenování vedoucích pracovníků státních statků, socialistické soutěžení na státních statcích nebo přebírání půdy a nemovitostí do vlastnictví statků. Státní oblastní archiv v Zámrsku, *AF Krajská správa státních statků Hradec Králové*, kt. č. 1 – 5. Obdobné složení dochované agendy nabízí i fond Krajské správy státních statků Pardubice, kde se kromě výše uvedených archiválií dochovaly ještě příkazy ředitelů státních statků, rozpočty či projekty a písemnosti ke stavbám. Státní oblastní archiv v Zámrsku, *Krajská správa státních statků Pardubice*, inventář, Zámrsk, 2009.

¹⁷¹ Ve východních Čechách tehdy působily dvě krajské správy státních statků. Jednak v Hradci Králové a jednak v Pardubicích.

¹⁷² Podrobně viz příslušné *Usnesení*. In Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, kt. 86, inv. č. 179.

výroby prasat, zajištění plánované výroby mléka a odchov kvalitních dojníc. Dále bylo uloženo dokonalé využívání mechanizačních prostředků, zavedení řádné organizace práce a zavedení úkolové práce a odměňování pracovníků podle dosažených výsledků. K tomu všemu mělo sloužit socialistické soutěžení a odpovídající péče o pracující. Měla být rovněž zlepšována činnost zástupců ředitelů pro politickou práci a zlepšena i stranická a masově politická práce.¹⁷³

Aby se odstranily chyby, kterých se dopouštěli zástupci ředitelů tím, že zasahovali do pravomoci OV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ zrušilo Usnesení sekretariátu ÚV KSČ ze dne 18. dubna 1950 a zbavilo zástupce ředitelů funkcí tajemníka ZO KSČ na státních statcích. Tímto Usnesením se státní statky dostaly do bezprostřední péče a podpory strany a vlády.

Co se týká vývoje správy státních statků bezprostředně po roce 1948, je na místě připomenutí již zmíněného článku dvojice autorů Görner – Turek, kteří se právě základnímu vývoji organizačních změn v letech 1949 – 1960 věnovali. Na základě jejich tezí bylo možné vývoj statků na jedné straně dále prohloubit, na straně druhé zaměřit se více na region východních Čech, neboť on sám nabízí řadu příkladů velmi podobných celorepublikovému měřítku. Navíc pak bylo možné plynule navázat na zpracovaný vývoj dalším důležitým obdobím od roku 1960 prakticky až do současnosti.

Nejprve tedy krátké shrnutí dosavadních poznatků. Z bývalého podniku Československé státní lesy a statky a státního podniku Pokusné statky výzkumných ústavů zemědělských vznikly 1. ledna 1949 Československé státní statky, užívající zkratku ČSSS, n. p. Jejich hlavní úkol stanovilo Ministerstvo zemědělství ČSR, které vydalo 25. října 1946 zákon č. 192/1946 Sb., o dvouletém hospodářském plánu, kde bylo státním statkům svěřeno odstraňovat škody způsobené okupací, předstihnout předválečnou produkci, dodávat nejvhodnější druhy osiv a být v čele zemědělského pokroku – samá pozitivní nej. Není divu, že počátkem 90. let právě tyto statky zanikaly – koneckonců škody způsobené okupací byly odstraněny, i když s těmi z let 1968 – 1989 se mnohá území potýkají dodnes, předválečná výroba byla mnohonásobně předstížena, osiva byla jistě vyšlechtěna v nejvyšší možné kvalitě, ovšem být v čele zemědělského pokroku se dařilo pouze několik prvních let.¹⁷⁴ Již záhy po založení národního podniku se mimořádně zvýšil význam státních statků. Bylo to způsobeno především tím, že byly postupně získávány další rozsáhlé objekty šlechtických, zbytkových i

¹⁷³ ŠTOREK, Michal. *Krajská zemědělská správa Hradec Králové*, inventář, SOA v Zámrsku, 2005, s. XIII.

¹⁷⁴ POCHOBRADSKÁ, Helena, Jak na pořádání statků na příkladu Státního oblastního archivu v Zámrsku. In: *Sborník prací východočeských archivů*, č. 15, Zámrsk 2012, v tisku.

církevních velkostatků, horských pastvinářských družstev, neosídlená půda v pohraničí, ale i některé statky národních výborů. Dále připadly k ČSSS všechny vodní toky, kromě těch, které byly zcela obklopeny lesy.¹⁷⁵ Co se týká vnitřního členění ČSSS, tvořily je samostatné bilanční a správní jednotky, mezi které patřily: Státní statky, Státní rybářství, Přidružené závody zemědělského průmyslu, Zemědělské stavební závody a instituce, OSEVA jako ústředí šlechtitelských závodů ČSSS s podřízenými jednotkami, velkovýkrmnami prasat ČSSS n. p., a Ústředí státních zemědělských traktorových stanic se svými objekty a složkami. Ne jinak tomu bylo i ve východních Čechách. Národní podnik ČSSS, n. p., řídil generální ředitel a spolu se správním sborem tvořili základ Ústředního ředitelství v Praze. Organizační strukturu představoval sekretariát a sedm odborných skupin.

Druhou instancí tvořily krajské inspektoráty, jako detašované, organizační, poradní a kontrolní orgány Ústředního ředitelství ČSSS v čele s krajským provozním inspektorem. Hlavním úkolem krajských inspektorátů bylo plnit funkci mezičlánku mezi statky a centrálním vedením a současně zajišťovat styk se stranickými orgány a lidovou správou. Jejich název zněl ČSSS, n. p., Krajský inspektorát a v českých zemích byla jejich působnost vymezena hranicemi krajů. Sídlo bylo obvykle v krajském městě, ovšem ve východních Čechách sídlil krajský inspektorát ve Smiřicích a v Pardubickém kraji do roku 1951 v Trnové, teprve později v Pardubicích.

Pokud se zaměříme na oblast polního hospodářství, tak zde byl v první instanci hlavní výrobní a bilanční jednotkou statek. Ten představoval jednotný výrobní zemědělský celek, vybavený veškerým potřebným zařízením včetně ústředních dílen. Nižšími útvary, tedy základními výrobními a účetními jednotkami byla hospodářství vedená správci. Jednalo se většinou o bývalý dvůr, nyní hospodářsky a provozně soběstačný pracovní celek. Takovéto statky se nazývaly „ČSSS, n. p., statek v“.

V roce 1950 v důsledku narůstajícího majetku a zvyšování počtu prvoinstančních provozních a pracovních jednotek muselo zákonitě dojít k novým organizačním změnám. Vrcholnou organizační složkou zůstalo i nadále Ústřední ředitelství ČSSS v čele s generálním ředitelem a jeho zástupcem, které se dělilo na pět oddělení (organizační, kontrolní a revizní, bezpečnostní, tiskové, informační a propagační a administrativní a kancelářské) a na čtyři základní skupiny (kádrová, plánovací, výrobní – živočišná, rostlinná a mechanizace a

¹⁷⁵ Podrobně se tímto vývojem zabývá výše uvedený článek J. Görnera a A. Turka, proto se soustředím pouze na klíčové události, které byly určující pro změny organizační struktury. Viz dále: POCHOBRADSKÁ, Helena, Jak na pořádání statků na příkladu Státního oblastního archivu v Zámrsku. In: *Sborník prací východočeských archivů*, č. 15, Zámrsk, 2012, v tisku.

podnikohospodářská). Druhoinstančními orgány se staly Krajské inspektoráty, na které byla přesunuta část pravomoci Ústředního ředitelství. V čele inspektorátu stáli krajští inspektoři, kteří odpovídali za dodržování finančního plánu a zajišťovali potřebnou spolupráci. První instanci tvořily statky, případně rybářství nebo větší průmyslové závody ČSSS, nižší stupeň tvořila hospodářství. Ta představovala základní výrobní a účetní jednotku, v jejímž čele byl správce, jmenovaný na návrh ředitele statku generálním ředitelem. Průměrná výměra hospodářství představovala zpočátku asi 230 hektarů, v roce 1951 již 250 hektarů.

Co se týká formy hospodaření, byl pro státní statky zaveden systém socialistického statkového hospodářství. Dle výnosu Ústředního ředitelství Československých státních statků (ÚŘ ČSSS) ze dne 5. ledna 1951 se celý systém zaměřil na vybudování způsobu řízení podle vzoru sovětského chozrasčotu. Spolu s tím souviselo i zavedení systému instruktorů ÚŘ ČSSS pro jednotlivé kraje, což mělo za cíl omezení administrativy, operativnější řízení a vybudování přímého styku ústředního orgánu státních statků s krajskými inspektoráty. Reorganizace v roce 1951 položila základ novému právnímu prostředí pro celou oblast hospodaření státních statků. Konkrétně v Hradeckém kraji došlo s účinností od 1. ledna 1951 k následujícím organizačním změnám: Zrušen byl statek ve Smiřicích, který byl celý přiřčen k Velkovýkrmně prasat ve Smiřicích. Byl zřízen nový statek v Opočně a k němu byla přiřčena hospodářství Sedlenice, Skalka, Přepychy a Jedlová od statku Kostelec nad Orlicí. Sloučeny byly dosavadní statky v Čisté a Vlčicích v jeden statek se sídlem v Čisté. Hospodářství Světí, Neděliště a Dlouhé Dvory dosud přiřčené ke statku v Cerekvici a hospodářství Dobřenice, Roudnice a Obědovice začleněné dosud u statku Chlumec se přiřčily ke statku v Hradci Králové a statky v Králíkách a v Rokytnici byly sloučeny v jeden s prozatímním sídlem v Králíkách.¹⁷⁶ Vše bylo podřízeno splnění základního úkolu, který vyplynul ze zákona č. 241/1948 Sb., o prvním pětiletém plánu a hlavně – státní statky se měly stát vzorem pro malé a střední rolníky a rovněž i pro JZD, což bylo stále při každé příležitosti zdůrazňováno.

Avšak již zanedlouho, 1. října 1951, ČSSS, n. p. vstoupil do likvidace, po jejímž ukončení došlo k výmazu podniku z podnikového rejstříku. Tato organizační změna přinesla přenesení působnosti dosavadního Ústředního ředitelství Československých státních statků (ÚŘ ČSSS) na nově vzniklou Hlavní správu státních statků (HSSS) jako výrobního odboru ministerstva zemědělství. Hlavní správa státních statků byla pověřena jejich vrchním vedením, tj. jejich řízením, plánováním a kontrolou. Funkce krajských inspektorů přešla od téhož data na nově

¹⁷⁶ Státní oblastní archiv v Zámruku, *AF Státní statek Hořice v Podkrkonoší*, ve zpracování.

zřízené Krajské správy státních statků, které byly zřízeny převážně v sídlech krajských národních výborů. Úkolem Krajských správ státních statků bylo plánovat podle pokynů Hlavní správy a řídit a kontrolovat činnost státních statků ve svém obvodu. V čele krajské správy byl ředitel, který ručil za splnění úkolů. Podléhali mu ředitelé statků.¹⁷⁷

K nové změně došlo pak od 1. ledna 1952, kdy se z jednotlivých statků a dalších samostatných složek národního podniku zřídily samostatné národní podniky. Pro ně platily kromě nových specifických ustanovení přiměřeně i ustanovení platná pro národní podniky průmyslové a začaly používat název: „Státní statek v, národní podnik“. S ohledem na maximální využití sovětských způsobů hospodaření se v mnoha ohledech státní statky přizpůsobovaly stále více sovchozům. Hospodářství a provozovny se slučovaly a zvětšoval se rozsah státních statků. Navíc na základě zákona č. 90/1952 Sb., o zřízení Československé akademie zemědělských věd¹⁷⁸ byly opatřením ministra zemědělství s platností k 31. prosinci 1951 vyčleněny z operativní správy Československých státních statků všechny výzkumné ústavy, ředitelství šlechtitelských a chovatelských stanic se všemi stanicemi a jimi spravovanými objekty.

Další významnou organizační změnu následně přineslo vládní nařízení č. 6/1953 Sb., na jehož základě bylo dne 31. ledna 1953 zřízeno ministerstvo státních statků. To mělo zajišťovat hospodaření státních statků, jak jinak, podle sovětských vzorů. Ministerstvo rušilo a zřizovalo národní podniky, přidělovalo majetek, řídilo statky hospodářsky a politicky, organizovalo soutěže a školení. Členilo se na šest teritoriálních funkčních útvarů. Pro region východních Čech se na řízení podílela Hlavní správa – střed pro trusty Praha, Pardubice, Ústí nad Labem, Liberec a Smiřice. Správě speciální výroby podléhala všechna rybářství, plemenářské statky a přidružená výroba, správě zemědělských staveb podléhaly stavební podniky. Krajské správy státních statků se změnily na Trusty státních statků, v čele s řediteli. Významnou změnou bylo i zmenšení rozsahu působnosti trustů. Byly z nich vyčleněny postupně některé průmyslové podniky a dále státní rybářství, plemenářské statky, přidružená výroba i stavební podniky. Co se týká právního postavení státních statků, byly jakožto

¹⁷⁷ POCHOBRADSKÁ, Helena, Jak na pořádání statků na příkladu Státního oblastního archivu v Zámrsku. In *Sborník prací východočeských archivů, č. 15*, Zámrsk, 2012, v tisku.

¹⁷⁸ V roce 1952 byla zrušena svého času prestižní Československá akademie zemědělská, která byla založena v roce 1924 a jejíž zřízení navrhl tehdejší nejvýznamnější představitel československé zemědělské vědy Julius Stoklasa. „Místo ní byla zákonem zřízena dnem 1. 1. 1953 Československá akademie zemědělských věd, která byla podřízena jako vrcholná instituce zemědělských věd přímo ministru zemědělství. Jejím hlavním úkolem bylo rozvíjet na základě marxismu-leninismu vlastní tvořivou činnost ve všech oblastech zemědělství a stálému zvyšování zemědělské výroby. Zapojila se do budování socialistického zemědělství. Její činnost byla spojena se zakládáním JZD, státních statků a dalších zemědělských podniků.“ KUBAČÁK, Antonín – BERANOVÁ, Magdalena, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010, s. 409.

národní podniky samostatnými právníckými osobami a samostatnými účetními jednotkami, které hospodařily na majetku státu. Statek se členil na výrobní jednotky, které se nazývaly oddělení statku (v rostlinné výrobě se nazývaly pracovními skupinami, v živočišné farmami). V čele statku, který fungoval na principu chozrasčotu, stál ředitel.

Reorganizace v roce 1953 však vydržela sotva devět měsíců a na základě vládního nařízení č. 77/1953 Sb., ze dne 11. září 1953 bylo ministerstvo státních statků zrušeno a jeho agenda přešla zpět pod ministerstvo zemědělství. Původní hlavní správy regionálního charakteru byly zrušeny a nahrazeny Hlavní správou státních statků, Správou státních plemenářských statků a velkovýkrmen a Správou státních rybníků. Trusty měly sídla vesměs v místech působení krajských národních výborů s tím, že pro Hradecký kraj sídlil ve Smiřicích. Od 1. ledna 1954 se trusty staly samostatnými rozpočtovými organizacemi podřízenými Hlavní správě státních statků. Tato organizační změna však nebyla v roce 1954 jediná. Po schválení nové celkové organizační struktury ministerstva zemědělství došlo ke zrušení Správy státních plemenářských statků a Velkovýkrmen státních statků se sídlem v Praze. Tomuto trustu byly podřízeny statky, do nichž byly začleněny velkovýkrmy typu Smiřice. Ostatní plemenářské statky byly znovu podřízeny příslušným trustům státních statků a nazývaly se „Státní plemenářský statek v“. Ve východních Čechách se tato změna projevila zrušením Trustu státních statků v Hradci Králové se sídlem ve Smiřicích¹⁷⁹ a Trustu státních statků v Pardubicích, přičemž statky v Pardubickém kraji, s výjimkou Státního statku v Rovni, byly podřízeny Trustu státních statků v Jihlavě. Analogicky v Pardubicích zůstalo detašované oddělení pro přímé řízení a kontrolu výrob. Trust pro Hradecký kraj byl obnoven v létě 1955.¹⁸⁰

Postupný růst rozlohy státních statků s sebou přinášel problémy, které vyústily ve hledání nových forem řízení. Od roku 1948 až do 31. července 1955 vzrostl rozsah zemědělské půdy na 764 427 hektarů (tj. o více než dvanáctinásobek). V roce 1955 bylo na území Československa 185 státních statků (z toho bylo 40 na Slovensku), dvacet státních rybníků (z toho jedno na Slovensku) a šest podniků přidružené výroby. Snahou bylo, aby se hranice jednotlivých státních statků kryly s hranicemi správních okresů.¹⁸¹

¹⁷⁹ Statky v obvodu Hradeckého kraje, s výjimkou statku ve Smiřicích, byly podřízeny Trustu státních statků v Liberci. Pro přímé řízení a kontrolu výroby státních statků zůstalo ve Smiřicích detašované oddělení.

¹⁸⁰ POCHOBRADSKÁ, Helena, Jak na pořádání statků na příkladu Státního oblastního archivu v Zámrsku. In: *Sborník prací východočeských archivů*, č. 15, Zámrsk, 2012, v tisku.

¹⁸¹ Tak jak to ostatně bylo běžné v případě jednotných zemědělských družstev, která kopírovala většinou území příslušné obce.

Počátkem roku 1955 převládly snahy o změnu v podobě decentralizace řízení a kontroly. Důvodem bylo, že ministerstvo zemědělství nebylo nadále schopno celý resort odpovědně řídit. Výsledkem bylo vládní nařízení č. 48/1955 Sb., ze dne 14. října 1955, které s účinností od 15. října 1955 opět zřídilo ministerstvo státních statků. V této době existovalo celkem šestnáct trustů státních statků (z toho pět na Slovensku) a v pěti krajích trust velkovýkrmem. Ministerstvo státních statků se členilo na celkem čtyři hlavní správy dle územně výrobní zásady. Ve východních Čechách to byla Hlavní správa I, pod kterou spadaly trusty v Praze, Pardubicích a Hradci Králové. Dále byla zřízena Hlavní správa Státních rybníků a Správa přidružené výroby. Při hlavních správách byla vybudována síť výrobně technických inspekcí, které měly na starost pět až devět státních statků.¹⁸²

S platností od 1. ledna 1956 byly trusty zrušeny a jejich majetek, práva i závazky přešly na ministerstvo státních statků. Byl rovněž zrušen trust velkovýkrmem a jeho statky včleněny do příslušné Hlavní správy. Také statek Roveň a Smiřice přešly do Hlavní správy I. V nastoleném trendu organizačních změn se pokračovalo i během roku 1956 a vládním nařízením č. 19/1956 Sb., ze dne 16. června 1956 bylo zrušeno Ministerstvo státních statků a z Ministerstva zemědělství bylo vytvořeno Ministerstvo zemědělství a lesního hospodářství. V jeho rámci byla vytvořena Ústřední správa státních statků a při krajských národních výborech dále vznikly správy zemědělství a lesního hospodářství jako orgány rad¹⁸³ a u okresních národních výborů odbory zemědělství a lesního hospodářství.¹⁸⁴ Státní statky podléhaly přímo KNV a byly řízeny a kontrolovány příslušnou zemědělskou správou. Odborná oddělení pro státní statky plánovala, řídila a kontrolovala hospodaření státních statků v celém kraji a to včetně kontroly výrobních úkolů, zajišťování plemenářských úkolů a evidence půdního fondu. Naopak zemědělské odbory ONV neměly v kompetenci přímé řízení činnosti státních statků, vyjadřovaly se však k vyhledávání vhodných kádrů a k návrhu na

¹⁸² GÖRNER, Josef - TUREK, Adolf. *Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918*, SAP 13, 1963, č. 2, s. 139 - 204.

¹⁸³ Organizační schéma zemědělské správy rady KNV bylo následující: v čele správy stál vedoucí zemědělské správy, jemuž byli podřízeni vedoucí kádrový pracovník a zástupce vedoucího zemědělské správy. Ten měl na starost vedení třech oddělení, a sice oddělení plánovací a ekonomické, oddělení pro zemědělskou výrobu a oddělení pro budování JZD. Samostatně fungovala skupina právní a rovněž oddělení pro STS a oddělení zemědělského školství a propagace. In: Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, kt. 49, inv.č. 82.

¹⁸⁴ Tak např. odbor zemědělství a lesního hospodářství při ONV v Pardubicích se zabýval vedením seznamů odborníků v zemědělství, plány rozvoje zemědělství okresu Pardubice, plány zemědělské výroby jednotlivých obcí okresu, shromažďoval zápisy ze schůzí JZD v okrese, schvaloval jejich výrobní plány a rozpočty, řešil pozemkové záležitosti, týkající se vnosů, konfiskací, výkupů, evidoval pronájmy mysliveckých honiteb, či řešil umístění studentů do zemědělských učilišť. Státní okresní archiv Pardubice, *AF ONV Pardubice*, kt. 1 - 71.

jmenování nového ředitele státního statku sídlícího v okrese. Kromě toho byla v letech 1956 – 1957 přebírána do soustavy státních statků další zemědělská a orná půda.¹⁸⁵

Zásadní vliv na další vývoj správy státních statků měly jednak stranické sjezdy a jednak usnesení vlády, která vesměs vycházela ze směrnic příslušných sjezdů. Tak tomu bylo i v roce 1956. Usnesením vlády č. 3293 ze dne 23. listopadu 1955 bylo uloženo ministru státních statků, aby vládě předložil komplexní zprávu o současné situaci státních statků spolu s konkrétními návrhy na zabezpečení jejich řádného socialistického hospodaření. Výsledky výroby a hospodaření v letech 1954 a 1955 však ukázaly na to, že státní statky v celku neplní uložené úkoly. „*Dosud neukazují vzor socialistické velkovýroby a tak se nestávají účinným nástrojem při přesvědčování rolníků o síle a přednostech socialistické velkovýroby*“.¹⁸⁶ Bylo konstatováno, že výsledky hospodaření státních statků nedoznaly podstatného zlepšení a navíc byly stále neúměrně překračovány vlastní náklady, což vedlo k vysokým neplánovaným ztrátám. Dále bylo řečeno, že „*státní statky jako celek dosud neplní své politické a ekonomické poslání*“.¹⁸⁷ Při tom směrnice X. sjezdu KSČ kladla důraz na neustálé rozšiřování a plné využívání orné a zemědělské půdy a to nejen v pohraničí.¹⁸⁸ Za jednu z nejvýznamnějších příčin tohoto stavu byl považován citelný nedostatek odborných pracovníků a kvalifikovaných dělníků, zejména pak nedostatky v řízení. Problém působil také neustálý pohyb půdní držby, který nedával plnou možnost pro vybudování příznivějších podmínek pro zvyšování hektarových výnosů. Plněním směrnic X. sjezdu KSČ se zabývalo plenární zasedání ÚV KSČ ve dnech 31. srpna a 1. září 1955, které uložilo Státnímu plánovacímu úřadu, ministerstvu zemědělství a ministerstvu financí vypracovat společný návrh na nový způsob financování na státních statcích.¹⁸⁹ S platností od července 1956 byly proto na všech státních statcích zřízeny podnikové ředitelské fondy a výnosem ministerstva zemědělství a lesního hospodářství č. j. 187964/1956 ze dne 15. září 1956 byla přenesena pravomoc na ředitele statků v oblasti investic, generálních oprav a drobné zemědělské výstavby. Pozornosti

¹⁸⁵ GÖRNER, Josef - TUREK, Adolf. *Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918*, SAP 13, 1963, č. 2, s. 139 - 204.

¹⁸⁶ Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, kt. 49, č. j. 5076/11/56.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Konkrétně od 1. 7. 1954 do 31. 12. 1966 vzrostla orná půda u státních statků o 20,9 % a zemědělská půda 19,3 %.

¹⁸⁹ Další orgán, který vstoupil do usměrňování výsledků státních statků, byl Státní statistický úřad, který proto, „*aby bylo možno jednotně sledovat ukazatele v zemědělské výrobě*“, schválil a vydal pro rok 1955 úplný seznam operativně – statistických výkazů. Jednalo se o výkazy státní typové, státní a resortní. Celkem bylo takto vytvořeno 140 druhů statistických výkazů a vykazovalo se měsíčně, čtvrtletně, k pevně stanovenému datu, pololetně, dvouměsíčně i nepravidelně. Ve *Věstníku ministerstva zemědělství*, ročník 1955, uveřejnil tehdejší ministr zemědělství Marek Smida.

stranických orgánů neunikla ani skutečnost, že celkový objem hrubé produkce a tím i tržní produkce ovlivňovaly krádeže produktů na státních statcích jak vlastními zaměstnanci, tak i ostatním obyvatelstvem.¹⁹⁰ Po zhruba pětadvacetistránkovém výčtu kritických nedostatků následovalo předložení konkrétních opatření ministerstvu státních statků ke splnění úkolů uložených usneseními strany a vlády.¹⁹¹

Jedním z důsledků výše uvedeného stavu bylo v roce 1957 na státních statcích zavedení povinnosti organizovat tzv. závodní školy práce.¹⁹² Závodní školy práce měly pevně stanovenou strukturu. Vrcholným článkem byl metodický sbor, který řídil buďto závodní nebo dílčí závodní školu práce, z nichž každá z forem měla svého důvěrníka. Dalším důsledkem uvedeného opatření, který se projevil mimo jiné v nárůstu administrativních úkonů, byla povinnost uložená usnesením rady KNV¹⁹³ projednávat hospodaření statků za každý měsíc a čtvrtletí v radách příslušných okresních národních výborů.

Další organizační změny na sebe nedaly dlouho čekat a v roce 1958 se Hlavní správa státních statků přetvořila na Správu státních statků¹⁹⁴ a opět se začala projevovat snaha o decentralizaci, která postihla v první linii strojní a traktorové stanice, které přešly z působnosti krajských národních výborů pod řízení okresních národních výborů.

Důležitou úlohu při obousměrném šíření informací (od nejvyššího politického a hospodářského vedení včetně zpětné vazby) začalo od roku 1958 plnit vydávání odborného časopisu s příznačným názvem Státní statky. Tento časopis byl vydáván nepřetržitě od roku 1958 až do roku 1988, kdy z finančních důvodů skončil.¹⁹⁵ Byl určen všem pracovníkům státních statků a státních rybářství.

¹⁹⁰ Např. u brambor v roce 1955 lze z porovnání údajů státní inspekce sklizní s hlášením státních statků předpokládat, že došlo ke ztrátám téměř 26 % z celkové výroby brambor. Národní archiv v Praze, AF *Ministerstvo státních statků*, kt. 49, č. j. 5076/56.

¹⁹¹ Jedním z takových opatření bylo např. povinné zakládání kompostů, zavádění knih osevů a hnojení, větší rozšíření pěstování kukuřice, zvýšení výroby chmele, či dokonce vypracování vzorového měsíčního příkazu ředitele statku, který měl být postupně zaveden na všech státních statcích. Dále mělo být rozšířeno používání antibiotik a k zamezení rozkrádání krmiv měl být v pracovním řádu pro státní statky určen počet a druh hospodářských zvířat, která pracovníci mohou chovat. A řada dalších opatření. Podrobný materiál je k dispozici v AF Ministerstva státních statků, viz poznámku výše.

¹⁹² Organizační řád závodních škol práce byl uveřejněn ve věstníku MZLH (Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství) ze dne 14. 6. 1957, částka 24, poř. č. 119.

¹⁹³ Ve východních Čechách to bylo konkrétně usnesení rady Krajského národního výboru Hradec Králové ze dne 14. 5. 1957.

¹⁹⁴ Od roku 1958 byl ředitelem Ústřední správy státních statků Jaroslav Novotný a náměstkem ministra zemědělství Ing. František Kord.

¹⁹⁵ Právě v prvním čísle časopisu byly ústy náměstka ministra zemědělství a lesního hospodářství Ing. Františka Korda zdůrazněny hlavní úkoly státních statků: „Prvním a hlavním úkolem státních statků je názorně ukazovat širokým masám družstevníků a rolníků velké výhody a přednosti socialistické zemědělské velkovýroby.“ KORD, František. *Časopis Státní statky* č. 1, 1958.

Důležitým tématem ve vývoji státních statků byla dlouhodobě nedořešená otázka dostatku pracovníků, která úzce souvisela s problematikou dosídlení.¹⁹⁶ Získat stálého pracovníka pro zemědělství v pohraničí bylo o to složitější, že stálé zaměstnání omezovaly nepříznivé klimatické podmínky. Skoro sedm měsíců bývala zima, která nedávala zejména v rostlinné výrobě příliš mnoho možností k výdělkům.¹⁹⁷ Jedním z prozaměstnaneckých opatření bylo např. budování vývařoven, i když závodní stravování bylo z důvodu nekvalitního jídla velice málo využíváno.¹⁹⁸ Obdobná kritika se zpočátku objevovala i ve fondech východočeských státních statků.

Další vhodný okamžik pro reorganizaci přišel v roce 1960 a to v souvislosti s novou územní reorganizací okresů a krajů ve smyslu zákona č. 36/1960 Sb. Vládním usnesením č. 328 ze dne 20. dubna 1960 byly schváleny zásady organizační výstavby státních statků v nové územní organizaci státu. Rozhodujícím článkem v řízení zemědělské výroby se měly stát okresní národní výbory (ONV). Přesunutím ekonomické role na ONV se sledovalo docílení snížení nákladů a celkové zvýšení efektivity hospodaření statků.¹⁹⁹ Nakonec to znamenalo převedení státních statků do přímého řízení ONV prostřednictvím ředitele. Na ONV byl zřízen příslušný zemědělský odbor, kterému řízení statků náleželo. V roce 1960 pak došlo ještě k jedné další změně, a sice k rozšíření kompetence ministerstva zemědělství a

¹⁹⁶ Téma dosídlení, zejména pohraničních oblastí, by si pomalu zasloužilo samostatnou práci. První náznaky možného řešení se objevily v návrhu vládního usnesení, kterým se doplňovalo vládní usnesení ze dne 26. 1. 1954 o plánu rozvoje hospodářství pohraničních okresů na rok 1954. Tehdy se hovořilo konkrétně o umožnění přesídlení z 15 na 20 tisíc korun. Podrobněji: Národní archiv v Praze, AF *Ministerstvo státních statků*, kt. 110, inv. č. 272. V roce 1955 byla dokonce zřízena vládní komise pro otázky dosídlení pohraničí a ministr státních statků vyzdvihl velký význam zejména mládežnických brigád. Bohužel, hned od počátku se začaly projevat značné nedostatky ve stavu ubytoven pro mládež a musely být dokonce nařizeny hygienicko-epidemiologické kontroly. Vážným nedostatkem se jevil naprostý nedostatek bytů, takže byl dán pokyn k politickému přesvědčování mládeže k trvalému dosídlení. Největší počet brigádníků byl zaznamenán pro Karlovy Vary (3 180), České Budějovice (2 692) nejméně pro Liberec (200) a Jihlavu (220). To, že otázka brigádníků byla opravdu závažná, dosvědčuje informace, že v 31 pohraničních okresech leželo ladem 30 000 hektarů půdy a bylo spočítáno, že by bylo potřeba 9 500 – 10 000 brigádníků. Za tímto účelem se začal dokonce vydávat Informační zpravodaj pro potřeby KV ČSM, který měl pravidelně sledovat stav nábory mládeže do pohraničí. Např. v Pardubicích byl nahlášen ke dni 29. 7. 1955 stav 151, v Hradci Králové 114 brigádníků. Národní archiv v Praze, AF *Ministerstvo státních statků*, kt. 110, inv.č. 275.

¹⁹⁷ Proto také po dohodě s místními národními výbory bývalo umožněno zavádění doplňkové výroby na státních statcích, např. při výrobě obalů na ovoce. Postupně se tyto činnosti zcela legalizovaly do tzv. přidružených výrob.

¹⁹⁸ Kritika špatné kvality jídla se objevovala velice často a neřídka byly adresovány dopisy upozorňující na špatné podmínky pro brigádníky přímo na ministerstvo státních statků. Cituji z jednoho z dopisů: „*O stravování raději pomlčím, protože to není důležité, mám dojem, že je čas k tomu, aby se na ČSSS porozhlédli soudruzi a zajistili tu jejich poslání: být vzorem našemu zemědělství.*“ Celé znění dopisu je spolu s dalšími uloženo ve fondu Ministerstva státních statků v Národním archivu v Praze. VÁCH, Vladimír z Prahy, Národní archiv v Praze, AF *Ministerstvo státních statků*, kt. 32, inv.č. 57.

¹⁹⁹ Dokonce došlo ke změně v metodice vnitropodnikového plánování na státních statcích. Do budoucna měly mít nové formuláře výrobně finančních plánů statků „jen“ 50 tabulek a 56 stran oproti 65 tabulkám a 72 stranám plánu na rok 1958 a oproti 87 tabulkám a 123 stranám v roce 1956. In *Státní statky, ročník 1*, 1958, č. 1

lesního hospodářství, které se změnilo na MZLVH.²⁰⁰ V této době se již naplno začaly projevovat důsledky dlouhodobého nevhodného systému řízení a nadměrné výměry půdy, což vedlo k celkově neuspokojivým výsledkům. Bylo proto rozhodnuto o zmenšení rozlohy státních statků. Z původních 168 státních statků o průměrné velikosti 6 232 hektarů půdy jich bylo vytvořeno 365 s průměrnou výměrou 2 873 hektarů. Zemědělské odbory ONV byly navíc personálně a organizačně posíleny.²⁰¹

Jak bylo naznačeno v předchozím vývoji, prvním a hlavním úkolem státních statků bylo názorně ukazovat širokým masám družstevníků a rolníků velké výhody a přednosti socialistické zemědělské velkovýroby. V této době byly také položeny základy plánu druhé pětiletky pro zemědělskou výrobu, které představovaly „*zvýšení tržní produkce o 53 %, z toho v rostlinné výrobě o 88 % a v živočišné o 44 % při současném snížení nákladů na jednotku výroby o 28 % proti skutečnosti roku 1955.*“²⁰² Rok 1958 se měl stát tímto výjimečný, neboť se poprvé od zřízení státních statků jako národních podniků plánoval zisk. Stejně jako v předcházejícím vývoji, významným faktorem ovlivňujícím hospodaření statků byly sjezdy KSČ, které se otázce zemědělské výroby věnovaly neméně intenzivně jako ostatním směrům socialistického hospodaření. V šedesátých letech takto významně ovlivnil činnost státních statků XII. sjezd KSČ, který znovu zřetelně a nahlas pojmenoval problém – řízení výroby na státních statcích má stále velké nedostatky. Když na konci roku 1962 hospodařilo v republice 359 státních statků,²⁰³ z toho 90 na Slovensku, vytyčila KSČ historický úkol – do roku 1970 vyrovnat úroveň zemědělství na úroveň průmyslu. Přitom v roce 1962 bylo zveřejněno, že výsledky hospodaření státních statků jsou nejhorší za několik posledních let. Hlavní nedostatky byly spatřovány v oslabení kontrol, ve špatné ochraně socialistického vlastnictví, v nízké úrovni kvalifikace²⁰⁴, neustálého narůstání půdního fondu apod. Nadšení, které provázelo počátky státních statků v padesátých letech, ustupovalo přicházejícím problémům

²⁰⁰ Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství.

²⁰¹ Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, kt. 110, inv.č. 275.

²⁰² KVAPIL, František. *Státní statky*, ročník 1, číslo 1, 1958, s. 1. František Kvapil byl v této době náměstek ministra zemědělství a lesního hospodářství.

²⁰³ Konkrétně ve Východočeském kraji to byly tyto státní statky: Havlíčkův Brod, Chotěboř, Chlumecko, Kydlinov, Plačice, Heřmanův Městec, Chrudim, Cerekvice, Jičín, Adršpach, Broumov, Rokytnice, Rychnov, Brezová, Dlouhá Loučka, Koclířov, Pomezí, Lánov, Radvanice, Trutnov, Žacléř, Králíky, Lanškroun, Mladkov a Vysoké Mýto.

²⁰⁴ Otázka nízké kvalifikace byla opravdu zásadní a svědčí o tom několik dopisů adresovaných ministroví, kde se mimo jiné uvádí, že „*z obsazených míst technických kádrů má jen asi 30 % pracovníků potřebné školní vzdělání a předběžnou praxi, 70 % ostatních pracovníků má jen základní školní vzdělání a částečnou praxi, z nich však víc jak polovina nemá předpoklady pro výkon funkce a je ponechána na místě proto, že není za ně náhrada. Mnozí na to hřeší, což vede k neodpovědnosti a dezorganizaci.*“, nebo další příklad: „*ředitel není zemědělec, nemá žádné odborné vzdělání, ostatním technickým kádrům chybí technické znalosti, v úctárně není prováděna revize hospodaření*“. Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, kt. 32, inv. č. 57.

s nedostatkem pracovních sil a hledáním nových forem hospodaření. Zakládaly se komplexně mechanizované brigády, sledovaly se poznatky z řízení statků v okolních zemích, zejména v Maďarsku, vymýšlely se nové formy soutěží, do kterých se statky zařazovaly, zejména o Rudé prapory.²⁰⁵

Důležitým mezníkem v šedesátých letech bylo usnesení ÚV KSČ ze dne 3. a 4. dubna 1963, na jehož základě dochází k významným změnám v systému řízení zemědělské výroby. Řízení socialistických zemědělských závodů bylo podle naznačeného záměru postaveno na výrobní podnikový základ.²⁰⁶ V okresech byly vytvořeny výrobní zemědělské správy jako jediné orgány pro řízení JZD a státních statků, plně odpovědné za stav a zajišťování zemědělské výroby v obvodu své působnosti. Státní statky pocíťovaly nedostatky v řízení prostřednictvím národních výborů, neboť jako národní podniky vyžadovaly, aby jejich řízení bylo důsledně postaveno na stejném, tj. podnikovém základě jako u ostatních odvětví národního hospodářství. Po XII. sjezdu KSČ proto mělo dojít ke koncentraci a specializaci zemědělské výroby. Konkrétně to znamenalo, že v rostlinné výrobě by nebyly již vyráběny všechny plodiny na všech hospodářských provozovnách, ale jejich počet by se snížil na polovinu a výsledek byl tak realizován na větších výměřích. Pozemky se proto musely dát do bloků a honů a jejich výměra se mnohde zvýšila až o 100 %. Byly rozorány zbytečné meze, znovu rozděleny a účelně rozmístěny cesty, zlikvidována zbytečná křoviska. V živočišné výrobě šlo o lepší využití zimního období, které se mělo soustřeďovat především na přezimování zvířat, zvyšování kvalifikace pracovníků²⁰⁷ a zavedení pořádku do účetní evidence.²⁰⁸ Podle zákona č. 3/1963 Sb., byly vytvořeny okresní a krajské výrobní zemědělské správy. Ty byly v roce 1967 přetvořeny na okresní zemědělská sdružení.

²⁰⁵ Ministerstvo školství a kultury a Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství dokonce vypsal literární soutěž na původní, dosud neuveřejněná díla k aktuálním otázkám dalšího vývoje socialistické zemědělské velkovýroby. Soutěž byla vyhlášena pod heslem „Za zprůmyslnění zemědělství“. Tamtéž.

²⁰⁶ Jedním z projevů podnikového systému řízení bylo zavedení tarifních kvalifikačních katalogů od 1. 1. 1963, kde byly klasifikovány pro státní statky speciální profese, kterým odpovídalo zařazení do tarifních tříd. Tak např. pěstitele zemědělských plodin mohli být zařazeni ve 3. – 6. třídě podle své specializace. Zvláště byl hodnocen úsek polního hospodářství, úsek pěstování vinné révy, chmele, pěstování papriky, aromatických a léčivých rostlin, úsek pěstování tabáku nebo šlechtění a množení rostlin. Pro zemědělské mechanizátory byla určena třída 4. – 6., pro zahradníky 3. – 6. a další pak 3. – 7. pro ošetřovatele skotu, prasat, koní, ovcí, drůbeže. Včelaři byli zařazeni ve třídě 3. – 5. a ošetřovatelé kozešinových zvířat ve 4. – 6. Současně bylo zrušeno jako samostatné povolání kočí a bylo zahrnuto mezi ošetřovatele koní. Časopis *Státní statky*, č. 5, r. 1963.

²⁰⁷ Jedním z důležitých úkolů výrobních zemědělských správ bylo zajištění kurzů pro pracovníky v zemědělství. Tak např. Výrobní zemědělská správa pro okres Ústí nad Orlicí zajišťovala kurzy pro mladé lidi od 15 do 26 let v těchto profesích: pěstitel zemědělských plodin pro úsek polního hospodářství, pěstitel zemědělských plodin pro úsek šlechtění a množení rostlin, zemědělský mechanizátor, ošetřovatel skotu, ošetřovatel prasat, ošetřovatel drůbeže, opravář zemědělských strojů, svářečský kurz, kurz pro získání řidičského průkazu.

²⁰⁸ Od konce 50. let se začala prosazovat praxe, bez níž bychom si dnes již stěželi dokázali přestavit fungování nejen zemědělské, ale v podstatě jakékoliv organizace. Většina zápisů a vedení agendy se doposud prováděla

Příkladem takové specializace ve východních Čechách bylo vybudování velkokapacitního teletníku v Trutnově. Byl budován na základě vládního úkolu z listopadu 1961, a přestože se stavba neplánovaně protáhla a po nějaký čas bylo nutné improvizovat, troufalo si vedení statku vyvozovat závěry o možnostech koncentrace telat a o problémech odchovu ve velkokapacitních teletnicích. Za mimořádně problematické bylo považováno zajištění dostatku kvalitního sena pro telata. Velkokapacitní teletník umístěný v prostoru hospodářství Horní Staré Město byl prvním provozem na trutnovském statku, kde se předpokládalo uskutečnění důsledné specializace. Neobešlo se to bez těžkostí, které souvisely s rozporem mezi narůstajícím počtem telat a možnostmi zajištění krmiva v rámci hospodářství. Bylo nutné zvýšit plochu pícnin, snížit plochu ostatních plodin a zajistit mechanizační linky pro sklizeň píce. Vysoká koncentrace telat představovala zvýšené nároky na výrobu kvalitního krmiva, což bylo obtížné zajistit z ostatních hospodářství statku. Ukázalo se, že specializace hospodářství v živočišné výrobě s sebou přinášela i nutnou specializaci v rostlinné výrobě, což se projevilo ve složení plodin na orné půdě. Jednou z možností, jak zvýšit objem statkové píce, bylo zvýšení procenta pícnin na orné půdě a rovněž zvýšení dávky průmyslových hnojiv.²⁰⁹ Obdobný problém jako u objemové statkové píce se objevil u stelivové slámy potřebné kvality.²¹⁰ Každopádně příklad výstavby velkokapacitního teletníku v Trutnově ukázal na nutnost komplexního řešení celé problematiky. Výstavba stájí je pouze tím prvním předpokladem, a pokud nejsou plněny i ty další, není příliš šancí na úspěch. Za možné řešení bylo tehdy považováno zavedení vnitropodnikové specializace na státních statcích a provoz hospodářství v Horním Starém Městě byl považován za vhodný příklad.²¹¹

Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství jako ústřední orgán státní správy řídilo v roce 1964 celkem tři odvětví: zemědělství, lesní hospodářství a vodní hospodářství. V odvětví zemědělství převážnou část výrobních závodů řídilo prostřednictvím výrobních zemědělských správ, některé specializované výrobní, technické a ostatní úseky a výzkumné ústavy řídilo ústředně, výrobu u jednotně hospodařících rolníků v úzké spolupráci s národními výbory. Struktura řízených organizací byla následující:

- hospodářské organizace,

ručně. Postupné zavádění automatizace probíhalo velice pozvolna a v zemědělském sektoru připadal v 50. letech na 27 pracovníků jeden kalkulační stroj a na 13 účetních 1 sčítací stroj značky Mercedes a Optimal. Blíže: časopis *Státní statky* č. 6, r. 1964.

²⁰⁹ V pozdějších letech se cesta zvyšováním množství průmyslových hnojiv ukázala jako zcela nešťastná a na mnoha místech způsobila významnou ekologickou zátěž. Srovnej: *Zeměpis České republiky*, s. 50 – 51.

²¹⁰ Bylo potřeba počítat s dávkou 1,5 kg steliva pro telata na hluboké podestýlce a 2,5 kg pro krávy ve stájích. Blíže: *Státní statky* č. 7, r. 1964.

²¹¹ RAIS, Ivan, Příklad specializace v rostlinné výrobě, časopis *Státní statky*, č. 7, r. 1964, s. 60 – 61.

- zvláštní rozpočtové organizace,
- rozpočtové organizace,
- ostatní organizace,
- společenské organizace.

Mezi hospodářské organizace patřily státní lesy, šlechtitelské a semenářské podniky, státní rybářství, velkovýkrmny, Ústřední podnik zemědělské techniky,²¹² Sdružení pro zemědělskou výstavbu a melioraci, Sdružení státních statků a ostatní podniky. Rozpočtové organizace se členily na plemenářské organizace, vodohospodářské organizace a výzkumné ústavy. Co se týká výrobních zemědělských správ, tak ve východních Čechách Krajská výrobní zemědělská správa v Hradci Králové řídila Výrobní zemědělské správy v okresech Havlíčkův Brod, Hradec Králové, Chrudim, Jičín, Náchod, Pardubice, Rychnov nad Kněžnou, Semily, Svitavy, Trutnov a Ústí nad Orlicí. Krajský národní výbor v Hradci Králové v resortu zemědělství řídil Krajské vodohospodářské, rozvojové a investiční středisko a Okresní vodohospodářské správy v Havlíčkově Brodě, Hradci Králové, Chrudimi, Náchodě, Pardubicích, Solnici, Turnově, Moravské Třebové, Trutnově a Jablonném nad Orlicí. Ústřední orgán při předsednictvu vlády - Ústřední správa nákupu zemědělských výrobků řídila Zemědělský nákupní a zásobovací podnik Hradec Králové s jeho závody v jednotlivých okresech.²¹³

Krátké zastavení si zaslouží působení Podniku zemědělské techniky ve východních Čechách. Zde mělo sídlo Krajského podniku v Novém Bydžově. Podnik vznikl 1. března 1962 na základě rozhodnutí KNV v Hradci Králové. Do podnikového rejstříku byl zapsán s účinností od 1. března 1962. Jeho ředitelem byl po celou dobu fungování Milan Resl, který se pak po zrušení podniku v roce 1964 stal vedoucím mechanizačního oddělení Krajské výrobní zemědělské správy. Krajský podnik zemědělské techniky (dále KPZT) byl podřízen zemědělskému odboru KNV v Hradci Králové a spolu s dalšími podniky v rámci republiky byl součástí soustavy krajských zemědělských podniků.²¹⁴ Pod pravomoc KPZT v Novém Bydžově přešly jako odštěpné závody jednotlivé strojní a traktorové stanice, které do této doby hospodařily samostatně a svou činnost koordinovaly s KNV Hradec Králové a jednotlivými národními výbory, v jejichž pravomoci se nacházely. O tom, že role těchto

²¹² Na území východních Čech reprezentoval tento podnik Krajský podnik zemědělské techniky Hradec Králové se sídlem v Novém Bydžově.

²¹³ ŠTOREK, Michal. *Krajská zemědělská správa Hradec Králové (1958)1963-1990(1992)*, inventář, SOA v Zámrsku, 2005, úvod s. V – VI.

²¹⁴ Mezi další podniky patřily KPZT Praha, KPZT České Budějovice, KPZT Sod u Plzně, KPZT Doksy, KPZT Brno, KPZT Olomouc, KPZT Pezinok, KPZT Zvolen a KPZT Košice – Barca. Podrobněji: ŠTOREK, Michal. Tamtéž.

podniků byla významná, svědčí stručný výčet alespoň nejzákladnějších činností. Podnik se zabýval koordinací a řízením jednotlivých strojních a traktorových stanic, vypracovával jejich plány činnosti, rozborů hospodaření, staral se jejich prostřednictvím o dodávky zemědělské techniky do zemědělských závodů, jejich údržbu a zavádění nových technologií do praxe. Z dalších činností je možné vyzdvihnout např. koordinaci podzimních prací, mezi které patřily řepné kampaně, sklizeň brambor nebo zajištění podzimní orby. Zvláštní pozornost byla věnována otázce žní. V tomto ohledu podnik připravoval plán postupu sklizně v jednotlivých oblastech Východočeského kraje, přesuny kombajnů mezi jednotlivými okresy, ale i výpomoc např. na Slovensko nebo na jižní Moravu. Kromě strojních a traktorových stanic pod pravomoc podniku podléhal i Krajský sklad zemědělské techniky se sídlem v Týništi nad Orlicí.²¹⁵ Dále se podnik staral o zúrodnování a scelování zemědělských podniků ve východních Čechách a ve spolupráci s krajským národním výborem vytvářel specializované brigády a meliorační družstva. Za zmínku stojí i jedna z aktivit podniku, která spočívala v pokusu o rozšíření používání čpavku jako hnojiva nebo příměsi pro krmení zvířete a to v celorepublikovém měřítku. Nelze však ani zapomenout na zásluhy ve zřizování středisek ochrany rostlin nebo snahy o zajištění bezpečnosti zemědělských staveb. Kromě toho podnik převzal i činnost státního technického dozoru nad dodržováním technických pravidel a norem v zemědělství, péči o chybějící kádry i zemědělské školství.²¹⁶

2. července 1964 byl národní podnik Krajský podnik zemědělské techniky Hradec králové se sídlem v Novém Bydžově zrušen a to na základě usnesení vlády ČSR č. 359. Likvidace byla potvrzena zrušovací listinou Ministerstva zemědělství, lesního a vodního hospodářství Československé socialistické republiky č. j. 22.183/64. Majetek, práva a závazky strojních a traktorových stanic byly převedeny do nově zřízených národních podniků strojních a traktorových stanic, zřízených od 1. července 1964.

Usnesením vlády Československé socialistické republiky č. 282 ze dne 10. dubna 1963 došlo ke schválení zásad zákona o nové organizaci zemědělství na úseku národních výborů. Na základě tohoto usnesení převedly Krajské národní výbory řízení zemědělství ze zemědělských odborů na nově vzniklé výrobní zemědělské správy. Národní výbory měly na základě směrnice Ministerstva zemědělství, lesního a vodního hospodářství č. j. 79.614/63

²¹⁵ Hlavní náplní činnosti skladu byl nákup a distribuce nových strojů z tuzemska i ze zahraničí. Především ze země RVHP (Rada vzájemné hospodářské pomoci).

²¹⁶ Podnik se snažil především o nábor mládeže do zemědělských učilišť, kam byli vybíráni především mladí lidé se vztahem k venkovu. Většinou to byli děti rodičů, kteří sami pracovali v zemědělství. Významnou roli zde hrál původ rodiny, některým žákům byl výběr školy dokonce nařizován. Blíže: SOA v Zámrsku, AF *Krajská zemědělská správa Hradec Králové*, kt.39.

plán přenést na výrobní zemědělské správy řízení, plánování a financování jednotných zemědělských družstev a státních statků včetně dalších organizací, jako byla meliorační družstva, okresní střediska pro přípravu zemědělských investic, okresní zemědělské strojní početní stanice a okresní veterinární zařízení. Naopak do přímého řízení ministerstva měly být převedeny krajské podniky zemědělské techniky, krajské podniky zemědělských meliorací, krajské veterinární ústavy a kafilérie a krajské zemědělské projektové ústavy. Konkrétně na Krajskou výrobní zemědělskou správu v Hradci Králové a okresní výrobní zemědělské správy Východočeského kraje a na Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství byly z KNV a okresních národních výborů v průběhu měsíců května a června 1963 delimitovány následující instituce a činnosti: řízení státních statků, jednotných zemědělských družstev, okresních veterinárních zařízení, melioračních družstev, okresních zemědělských a početních stanic (ty přešly na výrobní zemědělské správy v jednotlivých okresech). Krajský podnik zemědělské techniky, Krajský zemědělský ústav a Krajský podnik zemědělských mechanizací byly převedeny ze zemědělského odboru KNV na ministerstvo. Na závěr rozsáhlé delimitace proběhla i delimitace spisového a archivního materiálu, plánů a osobních a kádrových materiálů zaměstnanců. Na základě delimitačních protokolů převzala Krajská výrobní zemědělská správa v Hradci Králové výrobní plán a agendu po zrušeném Krajském podniku zemědělské techniky. V jeho bývalém sídle v Novém Bydžově zřídila mechanizační oddělení, které mělo obdobnou náplň činnosti jako zrušený KPZT.²¹⁷ O významné úloze výrobních zemědělských správ v oblasti řízení státních zemědělských podniků svědčí množství dochovaného archivního materiálu ve fondu Krajské zemědělské správy Hradec Králové. V oblasti zemědělské výroby vydávala pokyny pro provádění žní, k přesunu kombajnů, řeposecích strojů či kontrolovala připravenost zemědělských organizací k zemědělským pracem.²¹⁸ V oblasti vědeckotechnického rozvoje se zabývala zlepšovacím návrhy a zaváděním nových technologií výroby do praxe.²¹⁹ Konkrétní role řízení se odrážela v systematickém sledování a soustřeďování organizačních schémat jednotlivých zemědělských podniků, takže ve výše zmíněném archivním souboru lze spolehlivě nalézt organizační řady většiny státních statků bývalého Východočeského kraje, včetně materiálů k delimitacím. Zemědělské správy dále sumarizovaly a připravovaly návrhy pětiletých plánů pro okresní zemědělská sdružení, v kádrové oblasti vedly přehled vedoucích pracovníků

²¹⁷ Státní oblastní archiv v Zámrsku. AF *Krajská zemědělská správa Hradec Králové*, Úvod k inventáři, Michal Štorek, Zámrsk, 2005.

²¹⁸ SOA v Zámrsku, AF *Krajská zemědělská správa Hradec Králové*, kt. 33 – 36.

²¹⁹ SOA v Zámrsku, AF *Krajská zemědělská správa Hradec Králové*, kt. 37 – 39.

zemědělských podniků, návrhy na jmenování ředitelů, kvalifikační přehledy nomenklaturních kádrů včetně přehledů o odměňování.²²⁰

Jedním z dalších projevů posílení podnikového charakteru státních statků a důležitým nástrojem řízení výroby a práce v socialistických zemědělských podnicích bylo zavedení soustavné rozborové činnosti na všech úsecích činnosti.²²¹ Účelem rozborové činnosti mělo být zkoumání příčin odchylek od plnění plánu a hledání cest ke zvýšení zemědělské výroby, produktivity práce a zejména snížení nákladů. Dále musel být každý rozbor ukončen opatřeními, která měla být uskutečněna v následujícím roce k odstranění závad a nedostatků. Zprávu k ročnímu komplexnímu rozboru, včetně tabulkové části, předkládal statek uvěřující pobožce Státní banky československé a dvojmo okresní výrobní zemědělské správě. Ta předkládala jedno vyhotovení ročního komplexního rozboru krajské výrobní zemědělské správě.²²² Podklady k rozboru státního statku tvořily výrobní a finanční plány a výpisy pro provozní jednotky, roční výkazy, plány technickoorganizačních opatření a jejich plnění, záznamy analytické evidence a výkazy o plnění plánu v jednotlivých provozních jednotkách a rozboru prováděné během roku.²²³ V zásadě byly rozboru zaměřené na úsek rostlinné výroby, živočišné výroby, oblast vlastních nákladů, práce, mezd a odměňování a konečně hodnocení plánu technickoorganizačních opatření, kolektivní smlouvy a vyhodnocení socialistické soutěže. Projednání rozboru se vždy zúčastnili vedoucí pracovníci statku a všichni vedoucí a ekonomové provozních jednotek, zástupci řídicího orgánu a zástupce uvěřující pobožky SBČS.²²⁴

²²⁰ SOA v Zámrsku, AF *Krajská zemědělská správa Hradec Králové*, kt. 466 – 468.

²²¹ Blíže: SOA v Zámrsku, AF *Státní statek Králíky*, kt. č. 3, Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství, Pokyny pro organizaci rozborové činnosti na státních statcích, č.j. 100 000/64-st. st. ze dne 1. března 1964.

²²² O tom, že rozborové činnosti byla na statcích věnována patřičná pozornost, svědčí skutečnost, že ve fondech státních statků se vyskytují často zcela kompletní řady těchto elaborátů, většinou v mnohačetných výtiscích, pečlivě svázané, v některých případech i s barevnými žánrovými potisky na titulních listech. SOA v Zámrsku, AF státních statků.

²²³ Komplexní rozboru se zpracovávaly roční, ale rovněž měsíční. Měsíční rozboru měly být projednávány co nejdříve po skončení měsíce a zúčastňovali se jich vedoucí pracovníci státních statků, vedoucí a ekonomové provozních jednotek, předseda CV KSČ, předsedové ZV ROH a ZO ČSM. Na rozbor bylo rovněž nutné včas pozvat zástupce okresní výrobní zemědělské správě, případně zástupce OV KSČ a ONV. Jednou za čtvrt roku se pak dělaly rozboru čtvrtletní, které byly doplněny přehledy o výměrách půdy, plánovanou a skutečnou strukturou osevních ploch, průměrným stavem zvířat, denním přírůstkem na kus a den a rovněž plněním plánu vlastních nákladů. Samozřejmě součástí rozborů bylo několik předepsaných tabulek. SOA v Zámrsku, AF státních statků.

²²⁴ Na pozvání ředitele se též mohli zúčastnit zástupci jiných orgánů, např. nákupního podniku nebo statkových stranických nebo společenských organizací, většinou KSČ, ROH nebo ČSM, později SSM.

K zásadní organizační změně došlo v roce 1965, kdy mnohé ze statků byly zrušeny, jiné sloučeny, některé změnilly své sídlo a byly také zřízeny nové. Mezi takové ve východních Čechách patřily statky Hajnice, Česká Skalice a Hlinsko v Čechách.²²⁵

Dalším významným mezníkem ve vývoji státních statků byl rok 1968. O významu jejich existence svědčí duch oslav, který doslova ovládl soudobý tisk a přinesl rovněž první vážné zamyšlení nad současností a budoucností statků. Významné politické i hospodářské osobnosti se vyjadřovaly k hodnocení činnosti statků i očekávání nadcházejících výsledků. Tehdejší předseda federální vlády ČSSR Ing. Oldřich Černík je považoval za „významný prvek ekonomické přestavby zemědělství“²²⁶, stejně jako Josef Smrkovský, který dvacetileté výročí statků přirovnal k „dosažení dospělosti“²²⁷ a přes problémy, se kterými se statky v uplynulých letech potýkaly, viděl jejich místo v budoucím vývoji jako opodstatněné. Tehdy málokdo předpokládal, že za dalších dvacet let již důvody k oslavě nebudou a během několika následujících let dojde k masivnímu zániku nejen státních statků, ale i celého socialistického zemědělství. Rok 1967 byl v poválečném vývoji státních statků považován za nejúspěšnější a ukazuje se, že to bylo způsobeno mimořádnými přírodními a klimatickými podmínkami, které v tomto roce panovaly, výjimečnou aktivitou pracovníků a koneckonců i přechodem na novou ekonomickou soustavu. Dne 20. srpna 1968 byl v Brně ustaven *Hospodářský svaz státních statků*, jehož zakládajícími členy byla i třicítka statků působících na území východních Čech. Dle okresů v abecedním pořadí to byly následující státní statky: Chotěboř, Ledec nad Sázavou, Chlumecko nad Cidlinou, Hradec Králové, Heřmanův Městec, Hlinsko, Hořice, Jičín, Broumov, Česká Skalice, Jetřichov, Teplice nad Metují, Kostelec nad Orlicí, Rokytnice v Orlických horách, Vysoké nad Jizerou, Březová nad Svitavou, Janov, Moravská Třebová, Svitavy, Hajnice, Lánov, Radvanice, Trutnov, Žacléř, Česká Třebová, Králíky, Lanškroun, Mladkov a Vysoké Mýto. Mezi zakládající členy patřily i velkovýkrmny Dražkovice a Smiřice.²²⁸

Nicméně další změna v uspořádání resortu zemědělství a výživy na sebe nedala dlouho čekat. S platností od 1. ledna 1969 v souvislosti s federativním uspořádáním Československé socialistické republiky provedl ministr zemědělství a výživy ČSSR v dohodě s pověřencem Slovenské národní rady pro zemědělství a výživu řadu organizačních opatření, z nichž pro

²²⁵ Od 1. 1. 1965 ve východočeském kraji hospodařilo 28 státních statků na 108 950 hektarů zemědělské půdy.

²²⁶ *Nad současností a budoucností státních statků*, Státní statky č. 6, r. 1968, s. 1.

²²⁷ Tamtéž.

²²⁸ Velkovýkrmny Smiřice prodělaly svůj specifický vývoj a svého času patřily mezi největší zemědělské závody ve Východočeském kraji. Podrobněji viz kapitolu případová studie.

území východních Čech byly rozhodující změny v hospodářských a rozpočtových organizacích, krajských odděleních MZaV ČSR, Okresních zemědělských sdruženích, organizacích v resortu zemědělství a výživy řízených národními výbory a společenských organizacích.²²⁹ Přehledná struktura organizací řízených ministerstvem zemědělství a výživy od ledna 1969 vypadala takto:

- hospodářské organizace, mezi které patřila oborová ředitelství, oborové podniky, národní podniky a státní hospodářské organizace,
- rozpočtové organizace,
- krajská oddělení MZVŽ ČSR,²³⁰
- okresní zemědělská sdružení a jimi řízené organizace podle jednotlivých krajů,
- organizace v resortu zemědělství a výživy řízené národními výbory,
- společenské organizace.

Konkrétně oborová ředitelství zastupovalo Zemědělské zásobování a nákup, o. ř. Praha, ZNZ, n. p. v Hradci Králové, Mlékárenský průmysl, o. ř. Praha, Východočeské mlékárny, n. p. Pardubice a Průmysl mléčné výživy Nový Bydžov. Drůbežářský průmysl, o. ř. zastupovaly Východočeské drůbežářské závody, n. p. Jaroměř a Masný průmysl, o. ř. Praha pak Východočeský průmysl masný, n. p. Březhrad a Cutisin, n. p. Jilemnice – Hrabašov. Tukový průmysl ve východních Čechách zastoupení neměl. Cukrovarnický měl zastoupení opět v Hradci Králové, a sice jako Východočeské cukrovary n. p. a Konzervárny a lihovary n. p. fungovaly pod názvem Východočeské konzervárny a lihovary n. p. se sídlem v Novém Městě nad Metují. Pivovary a sladovny, o. ř. Praha, zastupovaly Východočeské pivovary, n. p. Hradec Králové.²³¹ Mlýny a pekárny, o. ř. Praha, sídlily v podobě národního podniku Mlýny a těstárny v Pardubicích. Co se týká oboru šlechtitelství a semenářství, tak ve východních Čechách o. ř. podniku OSEVA reprezentoval Šlechtitelský a semenářský podnik, n. p. v Chocni a dále pak semenářské státní statky v Chrudimi, Poličce, Havlíčkově Brodě a

²²⁹ Z výrobní hospodářské jednotky Lihovary a konzervárny, trust podnikov, Bratislava byly vyčleněny na základě výnosu č. j. II/4-1178-44/68 z 20. 12. 1968 všechny dosavadní státní hospodářské organizace se sídlem v Praze, Mochově, Českých Budějovicích, Plzni, Ústí nad Labem, Novém Městě nad metují, Brně, Uherském Hradišti a v Olomouci. Zřízeno bylo oborové ředitelství s názvem Konzervárny a lihovary – oborové ředitelství Praha se sídlem v Praze. Oborovému ředitelství byly podřízeny státní hospodářské organizace Východočeské konzervárny a lihovary, n. p. Nové Město nad Metují. Pro obor drůbežářské výroby bylo zřízeno oborové ředitelství s názvem Drůbežářský průmysl – oborové ředitelství, Praha, se sídlem v Praze, jemuž byly podřízeny Východočeské drůbežářské závody n. p. Jaroměř. Viz: POCHOBRADSKÁ, Helena, Jak na pořádání statků na příkladu Státního oblastního archivu v Zámrsku. In *Sborník prací východočeských archivů*, č. 15, Zámrsk 2012, v tisku.

²³⁰ Pro ministerstvo zemědělství a výživy byla používána dvojí podoba zkratky: buďto MZaV nebo MZVŽ.

²³¹ Dnes v ulici U soukenické brány v Hradci Králové stojí po nákladné a rozsáhlé rekonstrukci soustava budov Královéhradeckého kraje.

Plačicích. Poslední skupinu oborových ředitelství tvořily státní plemenářské podniky, o. ř. Praha – Řepy, jež měly rovněž své zástupce ve východních Čechách. Byl to Plemenářský podnik ve Vlčicích u Trutnova, v Kladrubech nad Labem²³² a v Potštejně.

Oborové podniky zastupovaly Škrobárny, o. p. Havlíčkův Brod a Strojírny potravinářského průmyslu, o. p. Hradec Králové, dále pak odštěpné závody Velkovýkrmen, o. p. Praha ve Smiřicích a Dražkovicích. Rovněž rybářství našlo své místo ve východních Čechách a to se svými odštěpnými závody Státního rybářství, o. p. České Budějovice v Chlumci nad Cidlinou a Litomyšli.

Národní podniky, mezi něž patřily i některé státní statky (např. v Bruntále nebo v Mostu) však ve východních Čechách v této době svou činnost nevyvíjely, stejně jako státní hospodářské organizace.

Významnou druhou skupinu rozpočtových organizací zastupovala Státní veterinární správa MZVŽ ČSR a jí podřízený Ústav pro doškolování veterinárních lékařů v Pardubicích a vědecko-výzkumnou a vývojovou Výzkumný ústav ovocnářský Holovousy, Výzkumný ústav pro chov prasat Kostelec nad Orlicí, Výzkumná stanice pro chov koní Slatiňany a Výzkumný ústav bramborářský Havlíčkův Brod.

Krajské oddělení MZVŽ pro Východočeský kraj sídlilo v Hradci Králové.²³³ Z hlediska zájmu o sledovanou skupinu státních statků měla velký význam oblast okresních zemědělských sdružení, která řídila řadu národních a jiných statků, sdružení či družstev. Dle jednotlivých okresů se jednalo o tyto organizace bývalého Východočeského kraje:²³⁴

- V Havlíčkově Brodě Státní statek, n. p. Chotěboř a Státní statek, n. p. Ledec nad Sázavou,²³⁵
- V Hradci Králové Státní statek, n. p. Chlumeck nad Cidlinou, Státní statek, n. p. Hradec Králové,²³⁶

²³² Dnes Národní hřebčín Kladruby nad Labem, o.p.s. V roce 2002 byl kladrubský hřebčín a kmenové stádo běloušů uznán za národní kulturní památku.

²³³ Krajská oddělení MZVŽ byla považována za součást ústředí, byla tedy podchycována pouze evidenčně. Vedoucím královéhradeckého oddělení byl Josef Drahovzal.

²³⁴ Seznam organizací ministerstva zemědělství a výživy ČSR, MZVŽ, září 1969. Státní oblastní archiv v Zámrsku. Seznam ministerstva zemědělství a výživy ČSR, září 1969, určeno pouze pro úřední potřebu, Spisy o fondu: Státní statek Králíky.

²³⁵ Mezi další podniky patřila Okresní zemědělská strojní početní stanice Havlíčkův Brod, Strojní a traktorová stanice, n. p. Havlíčkův Brod, Zemědělský stavební podnik Havlíčkův Brod, Meliorační družstvo Havlíčkův Brod, Společný družstevní podnik pro výrobu vepřového masa Světlá nad Sázavou a Společný družstevní podnik – sušárenský Vilémov.

²³⁶ Kromě státních statků to byly dále Strojní a traktorová stanice, n. p. Hradec Králové, Zemědělské stavební sdružení Hradec Králové, Meliorační družstvo Hradec Králové, Společný družstevní podnik pro zúrodnění půdy

- V Chrudimi Státní statek, n. p. Heřmanův Městec a Státní statek, n. p. Hlinsko,²³⁷
- V Jičíně Státní statek, n. p. Hořice a Státní statek, n. p. Jičín,²³⁸
- V Náchodě Státní statek Broumov, n. p., Státní statek, n. p. Česká Skalice, Státní statek, n. p. Jetřichov a Státní statek, n. p. Teplice nad Metují,²³⁹
- V Pardubicích nebyl v této době žádný státní statek řízený okresním zemědělským sdružením,²⁴⁰
- V Rychnově Státní statek, n. p. Kostelec nad Orlicí a Státní statek, n. p. Rokytnice v Orlických horách,²⁴¹
- V Semilech Státní statek, n. p. Vysoké nad Jizerou,²⁴²
- Ve Svitavách Státní statek, n. p. Janov, Státní statek, n. p. Moravská Třebová a Státní statek, n. p. Svitavy,²⁴³
- V Trutnově Státní statek, n. p. Hajnice, Státní statek, n. p. Lánov, Státní statek, n. p. Radvanice, Státní statek, n. p. Trutnov a Státní statek, n. p. Žacléř,²⁴⁴
- V Ústí nad Orlicí Státní statek, n. p. Česká Třebová, Státní statek, n. p. Králíky, Státní statek, n. p. Mladkov a Státní statek, n. p. Vysoké Mýto.²⁴⁵

Smiřice, Norkarex Lejšovka, Společný družstevní podnik sušárna Skalice, Společný družstevní podnik pro výrobu vajec Nový Bydžov, Společný družstevní podnik – sušárna Piletice a Společný družstevní podnik – sušárna Libřice.

²³⁷ V okrese Chrudim to byly dále Strojní a traktorová stanice, n. p. Slatiňany, Zemědělské stavební sdružení Skuteč, Meliorační družstvo Heřmanův městec, Společný družstevní podnik pro výrobu vajec Chrudim a Okresní výstavbové bytové družstvo Hrochův Týnec.

²³⁸ Z dalších podniků sem patřily Strojní a traktorová stanice, n. p. Hořice, Meliorační družstvo pro zemědělskou investiční výstavbu Valdice, Společný sušárensko-družstevní podnik Staré Místo, Společný sušárensko-družstevní podnik Markvartice, Společný družstevní podnik pro výrobu vajec Soběraz a Kooperací podnik pro chov koní Jičín.

²³⁹ Na Náchodsku kromě státních statků to byly Strojní a traktorová stanice Červený Kostelec, Zemědělské stavební sdružení Hronov, Meliorační družstvo Náchod, Sušárenské sdružení „Větrník“ se sídlem v Mezilečí, Sušárenské sdružení „Ostaš“ se sídlem v JZD Hvězda, Sušárenské sdružení „Úpa“ se sídlem v JZD Žernov a Společný družstevní podnik pro zpracování krmných odpadů Jaroměř.

²⁴⁰ Patřila sem však Strojní a traktorová stanice, n. p. Staré Hradiště, Zemědělské stavební sdružení Pardubice, Meliorační družstvo Holice a Meliorační družstvo Pardubice.

²⁴¹ Dalšími podniky byla Strojní a traktorová stanice, n. p. Rychnov nad Kněžnou, Okresní zemědělská strojní početní stanice Kostelec nad Orlicí, Stavební oddělení okresního zemědělského sdružení Solnice, Meliorační družstvo Dobruška, Meliorační družstvo Kostelec nad Orlicí a Společný družstevní podnik pro výrobu vajec Semechnice.

²⁴² Kromě státního statku to byla Strojní a traktorová stanice, n. p. Lomnice nad Popelkou, Zemědělská stavební správa Turnov, Meliorační družstvo Lomnice nad Popelkou a Společný družstevní podnik Martinice.

²⁴³ Mezi další svitavské podniky patřila Okresní zemědělská početní strojní stanice Svitavy, Strojní a traktorová stanice Svitavy, Zemědělský stavební podnik Svitavy, Meliorační družstvo Litomyšl, Meliorační družstvo Jevičko a Společný družstevní podnik drůbežářský Osík.

²⁴⁴ Dále to byla Strojní a traktorová stanice, n. p. Dvůr králové nad Labem a Zemědělské stavební sdružení Trutnov.

²⁴⁵ V okrese Ústí nad Orlicí státní statky doplnily Strojní a traktorová stanice, n. p. Lanškroun, Zemědělské stavební sdružení Ústí nad Orlicí, Společný drůbežářský podnik Choceň, Sdružení pro výrobu vepřového masa Žamberk, Společný sušárenský podnik Vysoké Mýto a Společný družstevní podnik pro sušárství Damník.

Východočeským krajským národním výborem byly řízeny Východočeské pekárny a cukrárny, n. p. Pardubice a ze společenských organizací řízených ministerstvem lze uvést tyto: Český myslivecký svaz, Český rybářský svaz, Československý svaz chovatelů drobného hospodářského zvířectva, Československý svaz včelařů, Československý ovocnářský a zahrádkářský svaz a Český svaz družstevních rolníků, které měly ovšem své sídlo v Praze.²⁴⁶ Celkem bylo v roce 1969 ve východních Čechách řízeno Ministerstvem zemědělství a výživy ČSR 973 organizací, z toho dva oborové podniky, čtyři výzkumné ústavy, jedenáct okresních zemědělských sdružení, dvacet devět státních statků, dva odštěpné závody SPS, jedenáct strojních traktorových stanic, dva zemědělské stavební podniky, sedm zemědělských stavebních sdružení, jedna zemědělská stavební správa, třináct melioračních družstev, dvacet pět společných družstevních podniků a 866 JZD.²⁴⁷

Další klíčovou událostí ve vývoji státních zemědělských organizací se stalo jednání XIV. sjezdu KSČ v roce 1970, v důsledku kterého byly na základě zákona č. 37/1972 Sb., zřízeny okresní a krajské zemědělské správy, přičemž oborové řízení některých státních statků zůstalo nadále zachováno. Na zemědělskou výrobu měly největší vliv okresní zemědělské správy, které se podílely na řízení JZD, státních statků, společných zemědělských podniků a dalších kooperačních seskupení sloužících zemědělské výrobě. V čele okresních zemědělských správ stál ředitel, kterého jmenoval a odvolával na návrh krajské zemědělské správy ministr zemědělství a výživy. JZD a státní statky v této době představovaly základní článek socialistického zemědělství. Patřily společně do skupiny organizací, kterým se říkalo „socialistické zemědělské organizace“. Kromě JZD a společných zemědělských podniků do státního sektoru patřily oborové podniky členěné na odštěpné závody řízené KZS nebo ministerstvem zemědělství, dále šlechtitelské a semenářské podniky, plemenářské podniky a podniky se specifickými výrobními úkoly a velkovýkrmny. Dále pak státní statky ve formě národních podniků řízené okresními nebo krajskými zemědělskými správami, školní statky a polesí pro účelovou výchovu a nakonec speciální podniky jako byly např. státní rybářství, lesní závody státních lesů, statky bývalých škol apod. V této době rovněž vznikaly plemenářské a semenářské statky, ústavy a zařízení Státní veterinární správy, strojní traktorové stanice, opravny zemědělských strojů, či Agroprojekt. Samostatnou kapitolu tvořily zemědělské stavby a meliorační družstva a podniky zemědělského zásobování a nákupu.

²⁴⁶ Ve východních Čechách měly tyto společenské organizace své zastoupení v podobě krajských výborů.

²⁴⁷ Tamtéž.

Sedmdesátá léta socialistického zemědělství byla poznamenána nástupem normalizace, zejména po lednovém plénu KSČ v roce 1970, kdy byla obnovena centralizace řízení. Následující období přineslo zejména intenzifikaci a racionalizaci zemědělské výroby, která v tehdejší terminologii úspěšně pokračovala i po XV. sjezdu KSČ v roce 1975. Byly přijaty zásady dalšího rozvoje koncentrace a specializace zemědělské výroby, která se projevila zejména ve výstavbě velkopodniků pro chov prasat a drůbeže a realizovat se měla mezipodniková kooperace všech podniků působících v zemědělství. Významnou roli v tomto procesu hrálo zejména slučování JZD, které ovšem přineslo v konečném důsledku vážné ekonomické a ekologické problémy. Rovněž státní statky prošly reorganizací a slučovacím procesem. V roce 1970 u nás existovalo 334 státních statků s průměrnou výměrou 4 290 hektarů zemědělské půdy, zatímco v roce 1978 to bylo již jen 175 státních statků²⁴⁸ s průměrnou výměrou 8 346 hektarů. Mezi statky přirozeně existovaly významné rozdíly, a to zejména v rozptýlení území, na kterém hospodařily. Zemědělské podniky obecně v sedmdesátých letech byly různé velikosti a různého sociálně ekonomického charakteru. Nicméně zemědělská výroba se postupně zvyšovala,²⁴⁹ stabilizovaly se pracovní síly a k rozvoji docházelo zejména v období páté, šesté a sedmé pětiletky, kdy se státní statky stále více zapojovaly do společných zemědělských podniků v rámci okresu. Formou sdružování finančních prostředků s národními výbory i místními průmyslovými závody budovaly školky, kulturní a sociální zařízení.

Složitou hospodářskou situací na státních statcích, která vyvrcholila pozdějšími organizačními změnami, jimiž se zabýval i Výbor lidové kontroly ČSR. K problematice vývoje státních statků provedl důkladnou analýzu srovnání státních statků se skupinou jednotných zemědělských družstev. Bylo konstatováno, že výnosnost půd ve stejných přírodních stanovištích je značně rozdílná v neprospěch státních statků, stejně jako ocenění nákladů na živou práci. Dále byly na statcích obtížněji řešeny finanční dopady sezónnosti práce a její závislosti na počasí. Rostoucí náklady na fungování státních statků ovlivňovaly negativně i náklady na vedení ředitelství a měly ve srovnání s JZD vyšší náklady na bytové hospodářství a závodní stravování, zejména v pohraničních oblastech.²⁵⁰ Jak vypadala situace

²⁴⁸ Z východočeských státních statků patřily mezi 20 největších statky v Moravské Třebové, Svitavách, Králíkách a Broumově, naproti tomu nejmenší výměru měly statky Vysoké nad Jizerou nebo Svobodné Dvory.

²⁴⁹ V roce 1972 projednalo Kolegium ministra zemědělství a výživy ČSR návrh koncepce rozvoje zemědělství a potravinářského průmyslu d roku 1990, který repetoval zásadní trend vývoje zemědělství spočívající v pokrytí přírůstků spotřeby potravin z vlastních zdrojů. Návrh předpokládal, že po roce 1975 by nemělo být již dováženo máslo a vejce, po roce 1980 se nepočítalo s dovozem drůbeže a po roce 1985 s dovozem masa. In. *Státní statky* č. 15, r. 1972, s. 242.

²⁵⁰ *Státní statky* č. 2, r. 1974, s. 62.

konkrétně ve Východočeském kraji, přibliží následující komentář zástupce Krajské zemědělské správy Hradec Králové Ing. Ladislava Větvičky: „Podíl státních statků na zemědělské výrobě nebyl zanedbatelný. V roce 1972 hospodařily ve Východočeském kraji na 113 444 hektarech zemědělské půdy. K 1. lednu 1972 jejich počet v kraji dosáhl 27 s průměrnou výměrou 4 200 hektarů zemědělské půdy. Vzrostla tržní produkce,²⁵¹ došlo ke zlepšení na úseku rostlinné výroby, zvýšilo se využití hnojiv. Příznivých výsledků bylo dosaženo na úseku živočišné výroby a zvláště výrazného úspěchu se dosáhlo ve výrobě a nákupu mléka. Přes tyto pozitivní výsledky ve výrobě se projeví problémy ekonomického rázu, které ukázaly na to, že zvýšení výroby je dosahováno za cenu neúměrného zvýšení materiálových nákladů, takže docházelo k poklesu čistého zisku. Uvedená tabulka hovoří za vše:

Tabulka 2 Pokles čistého zisku

Čistý zisk	1967	1971
Jednotná zemědělská družstva	1685 Kč / ha	1464 Kč / ha
Státní statky	294 Kč / ha	155 Kč / ha

Ke snížení zisku došlo za několik posledních let v obou sektorech, u státních statků však snížení představovalo téměř polovinu. Detailní ekonomický rozbor poukázal na konkrétní příčiny, přičemž naděje na zlepšení situace byla vkládána do intenzivní rozborové práce a zavedení evidence sledování a vyhodnocování přímých nákladů na jednotku výrobků. Na základě uvedené skutečnosti byla v kraji vytvořena ekonomická komise státních statků, která na základě provedených rozborů hospodaření a srovnávacích analýz měla řešit problémy dalšího efektivního rozvoje státních statků v kraji. Hlavním cílem bylo vyrovnat zaostávající statky na úroveň středních a střední na úroveň předních.

K další změně v organizačním uspořádání státních statků pak došlo k 1. lednu 1975. Týkala se jednak vytvoření nových celookresních státních statků a jednak sloučení dalších statků v některých okresech. Jeden z problémů, se kterými se tehdy státní statky potýkaly, souvisel s užíváním zemědělské půdy. Byl proto vydán zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, jehož nejvýznamnějším opatřením bylo zřízení čtyř nových celookresních podniků státních statků a jejich podřízení krajským zemědělským správám. Byly to Karlovy Vary, Chomutov, Bílina a Ústí nad Labem. Dva

²⁵¹ Od roku 1967 vzrostla HZP státních statků v kraji o 15,8 % a tržní produkce o 29,5 % a její nárůst byl vyšší proti průměru JZD. In Hospodaření státních statků ve Východočeském kraji, *Státní statky* č. 15, r. 1972, s. 272.

podniky byly řízeny přímo ministerstvem, a sice Státní statky v Tachově a oborový podnik Velkovýkrmný. Zhruba třetina výměry státních statků byla soustředěna do deseti podniků. Mezi největší patřily Státní statky Šumava, Bruntál, Tachov, Velkovýkrmný, Karlovy Vary, Cheb, Chomutov, Bílina, Sokolov a Ústí nad Labem. Uvedené organizační změny a slučování dalších státních statků v některých okresech způsobily, že původní počet 250 podniků státních statků z roku 1967 se snížil na 137, řízených okresními zemědělskými správami, a osm podniků, řízených krajskými zemědělskými správami.²⁵² V řízení VHJ OSEVA, kam patřily šlechtitelské a semenářské podniky, zůstalo k 1. lednu 1975 celkem dvacet tři semenářských státních statků a VHJ Státní plemenářské podniky měla tři specializované plemenářské podniky. Uvedené organizační změny měly napomáhat k řešení problematiky řízení státních statků a uplatňování zvýšeného vlivu na rozvoj jejich hospodaření. Snížením počtu státních statků došlo i k výrazným změnám v počtu podniků řízených okresními orgány. V roce 1975 tak již v 19 okresech nebyl žádný statek řízený okresním orgánem, ve 20 okresech řídila OZS jen jeden podnik státních statků, v 16 okresech řídily OZS po 2 statcích, v 6 okresech po třech, v 7 okresech po čtyřech, ve 4 okresech po pěti podnicích, ve 2 okresech po 6 podnicích a pouze v okrese Louny jich bylo 7.²⁵³ Počet podniků v okrese samozřejmě ovlivňoval i způsob organizace práce na okresní zemědělské správě vzhledem ke státním statkům. Okresní zemědělské správy, které řídily menší počet statků, si nemohly dovolit mít pracovníky, kteří by se zabývali výhradně problematikou státních statků. Tam, kde jich bylo více, zase museli určené pracovníky vykonávat i jiné činnosti, takže pouze v těch okresech, které řídily největší počet statků (5- 7) mohly být zřízeny pozice pracovníků, kteří se specializovali výhradně na jejich problematiku. *„Přitom je třeba konstatovat, že téměř ve všech okresech je problémů ve státních statcích víc než v JZD. Nevyplývá to například jen z nižší úrovně produkce nebo z vyšší nákladovosti, ale vůbec z rozdílnosti mezi oběma sektory a ze systému řízení národních podniků. Ve vztahu k národním podnikům je řízení a kontrola podstatně náročnější, organizace jsou napojeny všemi částmi plánu na státní plán a státní rozpočet, v odměňování je uplatňována jednotná soustava, nutné jsou pravidelné a hloubkové revize atd.“*²⁵⁴ Státní statky se měly stát organizacemi, které nejenom v rámci okresů pouze existovaly, měla jim být věnována maximální pozornost a kvalifikovaná péče.

²⁵² Obdobná situace v počtu státních statků byla i např. v Maďarsku. Tam v roce 1960 hospodařilo 333 státních statků, zatímco v roce 1972 se jejich počet snížil na 174. In *Státní statky* č. 10/1974.

²⁵³ CRKVA, František, *Změny v organizačním uspořádání státních statků k 1. 1.1975*, In *Státní statky* č.18, r.1975, s. 30.

²⁵⁴ Tamtéž.

Rostoucí nároky na specializaci, kooperaci a koncentraci zemědělské výroby ovlivnily nové uspořádání ve státních statcích, na kterých došlo k 1. lednu 1976 k zásadním organizačním změnám. Kromě dílčích oboustranných převodů půdy mezi statky a jednotnými zemědělskými družstvy, došlo k dalšímu sloučení celých podniků.²⁵⁵ Po všech organizačních změnách bylo v ČSR 150 zemědělských podniků s postavením státního statku. Do tohoto počtu nebyly zahrnuty krajské šlechtitelské a semenářské podniky a státní rybářství, i když byly považovány za zemědělské organizace.

V působnosti okresních zemědělských správ zůstalo k 1. lednu 1976 již jen 113 podniků, přičemž tento počet zahrnuje i podniky se specifickým účelovým výrobním zaměřením. Z výše uvedeného počtu 113 podniků řídilo 23 okresních zemědělských správ jen po jednom státním statku, ve 12 okresech jen po 2 statcích, v 6 okresech po 3 statcích, ve 4 okresech po 4 statcích, ve 4 okresech po 5 statcích a ve 2 okresech po 6 statcích. Nejmenší počet statků řízených OZS byl v Jihočeském kraji, naopak nejvíce ve Středočeském, Severočeském a Východočeském kraji.²⁵⁶ Z hlediska počtu podniků v jednom okrese měly nejmenší počet v Jihomoravském kraji, kde vyjma Znojma bylo vždy po jenom státním statku, největší počty v okresech v Severočeském kraji. Krajsky řízenými podniky byly Šumava v Jihočeském kraji, Cheb, Karlovy Vary a Sokolov v Západočeském kraji, Chomutov, Bílina a Ústí nad Labem v Severočeském kraji a Bruntál v Severomoravském kraji.

V působnosti Osevy pak byly od 1. ledna 1976 nyní již se zaměřením na Východočeský kraj tyto státní statky: Chrudim, Polička, Havlíčkův Brod a Svobodné Dvory.²⁵⁷

Další podniky pak byly v působnosti VHJ Státní plemenářské podniky a vedle statků ve Veselí nad Lužnicí, Klatovech a Tlumačově sem patřily i Kladruby nad Labem (nynější Národní hřebčín). Svou výměrou měly asi padesáti procentní podíl na výměře státních statků ČSR krajsky řízené podniky, podniky začleněné do centrálně řízených VHJ (Oseva a plemenářské podniky) a přímo ministerstvem řízené oborové podniky. Přehledně viz následující tabulka.²⁵⁸

²⁵⁵ Sloučení se týkalo celkem 38 podniků, v 11 případech byly slučovány 2 podniky, ve 4 případech 3 podniky a v jednom případě 4 podniky.

²⁵⁶ CRKVA, F. Státní statky po organizačních změnách k 1. lednu 1976, In *Státní statky č. 19, r. 1976*, s. 51.

²⁵⁷ Podrobný výčet všech podniků v rámci celé republiky je uveden ve výše zmíněném článku.

²⁵⁸ Tabulka převzata z článku k organizačním změnám státních statků, In *Státní statky č. 19, r. 1976*, s. 51.

Tabulka 3 Státní statky k 1. lednu 1976 podle organizačního začlenění

Kraj	Statky řízené OZS / KZS	Oseva	Státní plemenářské podniky	Statky řízené přímo MZVŽ	Celkem
Středočeský	25	3	0	2	30
Jihočeský	3/1	3	1	0	8
Západočeský	11/3	2	1	1	18
Severočeský	24/3	2	0	0	29
Východočeský	22	4	1	0	27
Jihomoravský	14	5	1	0	20
Severomoravský	14/1	3	0	0	18
Celkem	113/8	22	4	3	150

Nové uspořádání státních statků se promítlo i do zařazení jednotlivých podniků do výrobně ekonomických skupin pro poskytování diferenciálních příplatků.²⁵⁹ Porovnávání výsledků hospodaření státních statků se stále prohlubovalo. Zejména v době přípravy 6. pětiletky byla snaha vyhodnotit výsledky předcházejícího období a pokusit se připravit odpovídající plány na to další. Státní statky tak byly roztrženy podle zařazení jejich katastrů do přírodních stanovišť. Tato metoda měla napomáhat určování hlavních zdrojů rezerv v hospodaření státních statků. To znamená, že byly soustředěny podle shodných (nebo přibližně shodných) přirozených půdních a klimatických podmínek do 15 skupin a hodnotily se výsledky z let 1971 – 1975. Jednotlivé skupiny byly charakterizovány tak, že první skupinu představovaly statky s nejlepšími půdními a klimatickými podmínkami v ČSR (východní Čechy zde reprezentovaly statky v Chrudimi a Svobodných Dvorech), naopak třetí skupina byla ovlivněna ztíženými výrobně ekonomickými podmínkami. Zajímavé je, že v osmé skupině se začaly zřetelně projevat rozdíly v úrovni hospodaření statků vnitrozemských a v pohraničních oblastech. V deváté skupině byly typické podmínky bramborářské oblasti. Poslední tři skupiny představovaly statky hospodařící v podhorských a horských oblastech. Celý tento systém měl sloužit k tomu, aby nový systém plánování a řízení státních statků s výrazným posílením úloh krajských zemědělských správ mohl účinněji ovlivňovat výsledky hospodaření.²⁶⁰

²⁵⁹ Státní statky byly k 1. lednu 1976 rozděleny do 19 skupin se sazbou diferenciálních příplatků od 4 Kč ve druhé skupině až po 55 Kč v devatenácté skupině. Přitom 19 statků v první skupině tyto příplatky již nedostávalo a dostaly se tak do shodných podmínek s JZD.

²⁶⁰ Podrobněji viz CRKVA, F. Státní statky po organizačních změnách k 1. lednu 1976, In *Státní statky č. 19, r. 1976*, s. 51.

Nelze přehlédnout komentář, který konstatuje, že „u většiny předních státních statků nelze hovořit o nadprůměrných zemědělských podnicích, neboť i tyto podniky nedosahují často ani výsledků, kterých v průměru dosahují všechna JZD v daném přírodním stanovišti, tím méně dosahují nadprůměrných (nejlepších) výsledků předních JZD.“²⁶¹

V souvislosti s rozvojem kooperace jako nástroje koncentrace a specializace zemědělské výroby je potřeba připomenout tři odchylné právní formy, ve kterých státní statky existovaly na konci 70. let. Jednak to byly národní podniky, dále oborové podniky státních statků s obecným zaměřením a trust podniků účelových státních statků, jako např. šlechtitelských, semenářských a plemenářských podniků. Z dochovaných pramenů je zřejmé, že samy státní statky tyto termíny často nepoužívaly jednotně, i když jejich znalost byla důležitá pro správné vymezení pravomocí a odpovědnosti. V této době se také často používalo termínu „ekonomický celek“, ale z něj jasně nevyplývalo, zda se jedná o provoz, závod, podnik nebo vyšší nadpodnikovou jednotku. Přitom vymezení těchto pojmů byla víceméně definovaná.²⁶²

Organizační struktura státních statků byla dána u národních podniků statutem, u oborových podniků organizačním řádem. Stupňovitost organizace byla vymezena usnesením předsednictva ÚV KSČ a předsednictvem vlády ČSSR k dalšímu rozvoji státních statků. Podle nich byly organizačními stupni při dvoustupňové organizaci podnik – provoz, při třístupňové organizaci podnik – závod – provoz.

Státní statky jako národní podniky

Výrobní organizační jednotky u státních statků měly formu národních podniků a byly státními hospodářskými organizacemi. Jeden ze základních znaků národního podniku byla jeho právní subjektivita, která z něj činila výrobní organizační jednotku, na rozdíl od jednotek provozních. To znamená, že národní podnik jako státní hospodářská organizace byl vždy samostatnou právní osobou, měl právní subjektivitu a tvořil jej určitý kolektiv osob. Aby mohl vystupovat pod svým jménem, musel mít z ekonomického hlediska majetkovou samostatnost a majetkovou odpovědnost.²⁶³

²⁶¹ CRKVA, František. Výsledky hospodaření statků v páté pětiletce, *Státní statky* č. 19, r. 1976, s. 224.

²⁶² Výrobní hospodářská jednotka se zkratkou VHJ se používala pro formu oborového podniku, trustu podniků nebo koncernu, výrobní organizační jednotka VOJ představovala tradiční podnik, zpravidla národní s vnitřní stupňovitostí, a to podnik, závod (příp. odštěpný závod), provoz.

²⁶³ Majetková odpovědnost spočívá v tom, že majetek, s nímž podnik disponuje, se svěřuje národnímu podniku do operativní správy, přitom majetek národního podniku je samostatný a je oddělen od majetku pracovníků v podniku a majetku jiných právnických osob. Majetková odpovědnost spočívá v tom, že za závazky z právních poměrů odpovídá národní podnik a nikoliv jeho pracovníci nebo jiná osoba. KROTIL, Vladimír: Ekonomické zvláštnosti národních podniků a oborových podniků u státních statků, *Státní statky* č. 20, r. 1977, s. 222.

Dalším základním znakem národního podniku byla jeho plná ekonomická samostatnost řízená jediným odpovědným vedoucím a zápis do tzv. podnikového rejstříku. Naopak provoz byl definován jako základní organizační jednotka zemědělské výroby, jejímž hlavním ekonomickým znakem bylo to, že byla nejnižší trvalou organizační jednotkou v rámci státního statku a podřízeny jí byly pouze jednotky organizace práce, které netvořily organizační stupeň (např. komplexní racionalizační brigády, čety apod.)

Státní statky jako oborové podniky

Krátké zastavení si zaslouží oborové podniky. Oborové podniky státních statků byly na rozdíl od národních podniků jednotkami výrobně hospodářskými, tedy nadřazenými. Výrobně hospodářské jednotky byly státem vytvořené, záměrně organizované a centrálně řízené seskupení hospodářské činnosti a státních prostředků tvořící odvětvový, oborový, kombinátový nebo obdobný celek.²⁶⁴ Prakticky oborové podniky vznikaly postupně slučováním menších statků a přebíráním další půdy jiných sektorů. Jejich územní celky byly situovány v pohraničních oblastech a hospodařily převážně v bramborařské, podhorské a horské výrobní oblasti. Hospodaření bylo často ztěžováno zajišťováním výroby na pozemcích v pohraničních pásmech, oblastech důlní těžby s vysokým procentem exhalátů a se značnou výměrou rekultivačních ploch. Charakteristickým znakem byla jejich celookresní působnost. Patřily mezi ně oborové podniky Bílina, Chomutov, Ústí nad Labem, Cheb, Tachov, Karlovy Vary, Bruntál, Sokolov a Šumava.

S postupným růstem velikosti zemědělských podniků v osmdesátých letech, prohlubující se koncentrací a specializací jejich výroby, začala na praktickém významu nabývat organizace řízení. Výsledkem těchto snah bylo vydání Instrukce ministerstva zemědělství a výživy ČSR

²⁶⁴ Oborový podnik je státní hospodářská organizace ustavená jako výrobní hospodářská jednotka, mívá zpravidla odštěpné závody. V zemědělství tak byly organizovány některé státní statky jako v Tachově, Bruntále, Šumava a dále Velkovýkrmny nebo Státní rybníctví. Trust podniků pak bylo seskupení národních podniků, příp. účelových organizací v čele s generálním ředitelstvím, které bylo státní hospodářskou organizací. Formou trustu byly v zemědělství organizovány např. šlechtitelské a semenářské podniky, plemenářské podniky, strojní a traktorové stanice a opravný zemědělských strojů. Konečně koncerny byly seskupeními koncernových podniků v čele s generálním ředitelstvím. Jako celek tvořily státní hospodářskou organizaci a jeden právní subjekt. V zemědělství však v tomto období nebyly aplikovány. KROTIL, Vladimír. Ekonomické zvláštnosti národních podniků a oborových podniků u státních statků, *Státní statky č. 2, r. 1977, s. 223*. Co se týká srovnání pojmů výrobní hospodářská jednotka a výrobní organizační jednotka je v uvedeném článku dále vysvětleno, že v zemědělství při existenci tradičních podniků jako byly JZD, státní statky a společné zemědělské podniky, měly výrobní organizační jednotky ve srovnání s výrobními hospodářskými jednotkami formu podniku, tuto funkci ale mohl také plnit závod oborového podniku, neboť oborový podnik byl výrobní hospodářskou jednotkou. Co se týká ekonomických zvláštností národních a oborových podniků, tak oborový podnik se od národního lišil tím, že byl vyšší ekonomickou formou, měl zpravidla odštěpné závody jako samostatné bilanční jednotky se samostatným vztahem ke státní bance. Odštěpný závod však nebyl samostatným právním subjektem. Určitým rozdílem se vyznačovala i stupňovitost organizace. U národních podniků byla dvoustupňová organizace, u oborových podniků třístupňová, i když ani toto nebylo podmínkou.

ze dne 22. prosince 1979 č. j. 1097/79-314, kterou se zabezpečoval jednotný přístup k aplikaci vzorového organizačního řádu státních statků. Instrukcí byla stanovena základní kritéria pro stanovení příslušné struktury a to buďto jako organizace a) dvoustupňová (ředitelství podniku – provoz JOP nebo ředitelství podniku – závod) nebo b) třístupňová (podnik – odštěpný závod – provoz – JOP). V tomto případě musela být dodržena zásada minimálního počtu třech podřízených jednotek u územní organizace a alespoň v jedné z obou základních výrobních (rostlinné nebo živočišné) u odvětvové organizace. V roce 1980 pak vyšel první Vzorový organizační řád státních statků. Podílely se na něm příslušné útvary obou národních ministerstev zemědělství a výživy, vedoucí oddělení státních statků, případně jiní odpovědní pracovníci krajských zemědělských správ, ředitelé, případně jiní vedoucí hospodářští pracovníci vybraných oborových podniků státních statků řízených KZS a OZS. Jeho účelem bylo vyjádření principů kolektivnosti rozhodování, účasti pracujících na řízení, vedoucí úlohy strany a vyjádření vnějších vztahů státních statků k národním výborům ROH. Jako Instrukce ministerstva zemědělství a výživy České socialistické republiky ze dne 22. prosince 1979 č. j. 1097/79-3143, kterými se zabezpečuje jednotný přístup k aplikaci vzorového organizačního řádu státních statků, byl určen krajským a okresním zemědělským správám, výrobním hospodářským jednotkám se zemědělskou výrobou, státním statkům, oborovým podnikům a státním statkům, národním podnikům.²⁶⁵ Nutnost vydání nového organizačního řádu se odvozovala od současné organizační a řídicí struktury jednotlivých statků na základě původního řádu vydaného v roce 1967. Provozně výrobní poměry se měnily v prostor pro řešení vnitropodnikové organizace u velkých státních statků a u oborových podniků. Novelizovaný řád měl za úkol odpovídajícím způsobem upravit fungování státních statků. Součástí řádu byly i čtyři vzory organizačních schémat dvou a třístupňové organizace řízení (viz Přílohy č. 5, 6, 7, a 8.).

K 1. lednu 1980 Krajská zemědělská správa v Hradci Králové zveřejnila seznam zemědělských organizací řízených okresními a krajskou zemědělskou správou ve Východočeském kraji.²⁶⁶ Kromě přehledného uspořádání seznamu JZD, společných zemědělských podniků, melioračních družstev a státních statků, je tento materiál zajímavý rovněž z pohledu názvů evidovaných podniků. Obzvláště nápadné a tendenční byly názvy jednotných zemědělských družstev, s výjimkou několika poetických názvů jako JZD Bystřina

²⁶⁵ *Vzorový organizační řád státních statků*, Ministerstvo zemědělství a výživy ČSR: 464. publikace Výstavnictví ministerstva zemědělství a výživy ČSR, 1980.

²⁶⁶ Zprávu zpracovalo oddělení financování a informační soustavy Krajské zemědělské správy Hradec Králové v lednu 1980. Státní oblastní archiv v Zámrsku, *Spisy o fondu Státní statek Vysoké Mýto*.

Okrouhlička, JZD Skalka Rozsochatec, JZD Jedlina Sázavka.²⁶⁷ Další pojmenování havlíčkobrodských družstev již plně odpovídala potřebám prezentace socialistického zemědělství: JZD Rudá hvězda Česká Bělá, JZD Budoucnost Jedlá. Ovšem i v dalších okresech byla situace obdobná. V okrese Hradec Králové tak působila JZD s názvy Pochodeň Lhota pod Libčany, Vítězný únor Mžany, Vítězná cesta Hlušice, nebo na Chrudimsku JZD Rudý říjen Horní Bradlo, JZD SČSP Jenišovice a řada dalších – Předvoj, Pokrok, Budovatel, Nástup, Vítězný máj, Páté pětiletky, Obránců míru. Snad ještě pár příkladů názvů apolitických – JZD Zlatý potok Bačetín nebo Orlice Týniště nad Orlicí. Každopádně se pojmenování podniků zcela shodovalo s jejich posláním.

Co se týká státních statků, tak z celkového počtu 16 statků ve Východočeském kraji jich k počátku roku 1980 bylo pět řízených krajskou zemědělskou správou. Byly to statky v Chotěboři, Teplicích nad Metují, Kostelci nad Orlicí, Moravské Třebové a Svitavách. Zbývající státní statky včetně JZD a dalších zemědělských podniků byly řízeny příslušnými okresními zemědělskými správami.

Roku 1984 Ministerstvo zemědělství a výživy ČSR vydalo (pro služební potřebu) Seznam organizací resortu zemědělství a výživy ČSR, podle stavu k 1. červnu 1984. Na území Východočeského kraje existovaly v této době jmenovitě následující státní statky řízené krajskou nebo okresními zemědělskými správami.

Krajskou zemědělskou správou v Hradci Králové byly řízeny statky:

- Státní statek v Chotěboři, n. p.,
- Státní statek Teplice nad Metují, n. p.,
- Státní statek Orlické hory, n. p.,
- Státní statek Moravská Třebová, n. p.,
- Státní statek Svitavy, n. p.

Okresními zemědělskými správami byly řízeny statky:

- Státní statek, n. p. Hlinsko,
- Státní statek, n. p. Hořice,
- Státní statek, n. p. Jičín,
- Státní statek Vysoké nad Jizerou, n. p.
- Státní statek, n. p. Lánov,
- Státní statek, n. p. Hajnice,

²⁶⁷ Tato jednotná zemědělská družstva byla řízena Okresní zemědělskou správou v Havlíčkově Brodě.

- Státní statek, n. p. Trutnov,
- Státní statek, n. p. Česká Třebová,
- Státní statek, n. p. „M. A. Šcorse“ Králíky,²⁶⁸
- Státní statek, n. p. Lanškroun.

Vývoj státních statků byl v následujícím období významně ovlivněn usnesením vlády ČSSR č. 29/1988 v podobě Směrnice k zabezpečení komplexní přestavby hospodářského mechanismu. Na základě výsledků XVII. sjezdu KSČ byly stanoveny úkoly v přestavbě hospodářského mechanismu a v souladu s tímto programem byl v polovině roku 1987 předložen k veřejné diskusi návrh zákona o státním podniku. V rámci postupu realizace přestavby bylo stanoveno přípravné období pro léta 1988 – 1990, v jehož rámci měly být realizovány změny hospodářského mechanismu v zemědělsko-potravinářském komplexu. V případě státních statků to konkrétně znamenalo, že z původních národních podniků, které byly zrušeny, vznikly podniky státní a to převážně na základě rozhodnutí MZaV ze dne 27. června 1988.²⁶⁹ Tímto způsobem vzniklo na území východních Čech několik desítek státních statků – státních podniků. Dle okresů to byly následující státní podniky:

- okres Hradec Králové: Státní statek Smiřice, Státní statek Chlumec nad Cidlinou, Sempra Hradec Králové, Oseva Svobodné Dvory,
- okres Chrudim: Státní statek Hlinsko²⁷⁰, Sempra Heřmanův Městec a Oseva, semenářský statek Chrudim,
- okres Jičín: Státní statek Jičín,²⁷¹
- okres Náchod: Státní statek Křinice, Státní statek Stárkov, Státní statek Martínkovice, Státní statek Otovice, Státní statek Teplice nad Metují, Státní statek Božanov, Státní statek Šonov a Zemědělský závod Jetřichov,
- okres Pardubice: Státní statek Pardubicko²⁷² a Zemědělský podnik Vápno,

²⁶⁸ Státní statek Králíky užíval tento „čestný“ název od roku 1972 podle jména hrdiny Sovětského svazu M. A. Šcorse.

²⁶⁹ Většina státních podniků tak vznikla 1. 7. 1988 po výmazu původního státního statku národního podniku ke dni 30. 6. 1988 a založením příslušnou zakládací listinou MZaV ČSR ze dne 27. 6. 1988.

²⁷⁰ Byl zrušen bez likvidace 23. 9. 1997 a jeho majetek, práva a závazky přešly na Státní statek Smiřice a Státní statek Moravská Třebová.

²⁷¹ Nově zřízený státní podnik vznikl po výmazu národního podniku zakládací listinou Ministerstva zemědělství a výživy dne 1. 7. 1988 a zrušen byl bez likvidace rozhodnutím ministerstva zemědělství ze dne 15. 8. 1995 a ke dni 22. 7. 1997 vymazán z OR. Původně statek existoval od roku 1960 a ještě v roce 1991 se cítil ekonomicky silný a neuvažoval ani o likvidaci, ani o jiných rozsáhlých změnách. Převzal písemnosti bývalého statku Hořice, který se v roce 1987 rozpadl, a jeho podstatná část připadla Jičínu. Teprve v roce 1995 začal uvažovat o pravděpodobném ukončení činnosti, které se v témže roce naplnilo. Majetek, práva a závazky přešly na Státní statek Smiřice a Státní statek Otovice.

- okres Rychnov nad Kněžnou: Statek Uhřínov, Statek Bartošovice v Orlických horách, Statek Hláška, Statek Nebeská Rybná, Statek Orlické Záhoří, Statek Rokytnice v Orlických horách,²⁷³ Statek Borohrádek,²⁷⁴
- okres Semily: Statek Rokytnice nad Jizerou, Státní statek Krkonoše Vysoké nad Jizerou a Farma Krkonoše Poniklá,
- okres Svitavy: Státní statek Březová nad Svitavou, Státní statek Moravská Třebová,²⁷⁵ Státní statek Svitavy,
- okres Trutnov: Státní statek Trutnov,²⁷⁶ Státní statek Hajnice,²⁷⁷ Statek Rudník, Statek Labe Vrchlabí, Statek Kovársko Lánov, Statek Dolní Branná, Statek Dolní Lánov, Statek Prosečné a Farma Vrchlabí,
- okres Ústí nad Orlicí: Státní statek Česká Třebová, Státní statek Lanškroun, Státní statek Králíky.²⁷⁸

Pro postupné ukončení činnosti státních statků v důsledku společenských změn po roce 1989 byla zvolena cesta jejich postupné privatizace, přičemž v daných regionech byly vždy určeny tzv. zbytkové podniky, které měly za úkol soustředit nejen majetek, práva a závazky rušených podniků, ale podílely se i na zabezpečení písemností, které přicházely na některé z určených míst – na pozemkový fond, na nástupnické organizace, do spisovny Správního

²⁷² Jako státní hospodářská organizace vznikl zápisem do podnikového rejstříku pod názvem Státní statek, národní podnik, Pardubice, když byl k 1. lednu 1987 vyčleněn z VHJ Velkovýkrmny, oborový podnik Praha. Nadřízeným orgánem byla Krajská zemědělská správa Hradec Králové. Státní statek Pardubice, národní podnik byl vymazán bez likvidace k 30. 6. 1988 a 1. 7. 1988 byl založen státní podnik – Státní statek Pardubicko se sídlem v Pardubicích. Rozhodnutím MZe ze dne 18. 12. 1995 byl zrušen bez likvidace a majetek, práva a závazky přešly na Státní statek Otovice a Státní statek Smiřice.

²⁷³ Založen byl zakládací listinou MZe ze dne 20. 3. 1991 a zrušen bez likvidace tímž ministerstvem rozhodnutím ze dne 16. 8. 1996, ke dni 10. 2. 1997 byl vymazán z OR a majetek, práva a závazky přešly dílem na Státní statek Králíky a dílem na Státní statek Moravská Třebová.

²⁷⁴ Uvedené státní podniky vznikly rozdělením původního Státního statku Orlické hory, s. p., který byl vymazán ke dni 31. 3. 1991 z obchodního rejstříku a jeho majetek, práva a závazky přešly na nově vzniklé státní podniky. Závazky související s hospodářskou a personální činností převzal Statek Hláška.

²⁷⁵ Od roku 1993 měl statek sídlo v Linharticích, čp. 120.

²⁷⁶ Založen 1. 7. 1988 zakládací listinou MZVŽ, ke dni 14. 11. 1997 zrušen bez likvidace a 30. 11. 1997 vymazán z obchodního rejstříku.

²⁷⁷ Založen rovněž 1. 7. 1988, zrušen bez likvidace byl však již 20. 11. 1995 a jeho majetek, práva a závazky přešly na Státní statek Smiřice a Státní statek Kovársko. 25. 4. 1996 byl statek vymazán z obchodního rejstříku.

²⁷⁸ Počátky Státního statku Králíky spadají do roku 1949, kdy byl zřízen jako oddělení Státního statku, n. p. Kostelec nad Orlicí. V roce 1960 při reorganizaci krajů a okresů vznikl jako samostatný národní podnik. O dva roky později byla do statku začleněna JZD Prostřední Lipka, Horní Lipka a Dolní Morava a v roce 1964 největší sloučené JZD v této oblasti – Červená Voda. V roce 1971 byly sloučeny Státní statky Králíky a Mladkov a vznikl tak největší zemědělský podnik v okrese Ústí nad Orlicí, Státní statek, n. p. Králíky. Dne 1. 7. 1988 byl založen zakládací listinou MZVŽ jako státní podnik, jehož ředitelem se stal Jaroslav Kalous. Posledním ředitelem byl Ing. Šašek, který dovedl statek ke zrušení 31. 4. 2000, kdy všechny majetek, práva a závazky včetně průmyslových práv přešly na Státní statek Smiřice, s. p.

archivu MZe v Citonicích u Znojma, do příslušných státních oblastních archivů.²⁷⁹ V terénu akci řídily příslušné územní odbory MZe, které vznikly z bývalých okresních zemědělských správ. Kupříkladu v roce 1995 byly ve východních Čechách určeny tři statky k přebírání movitého majetku určeného na restituce: Oseva Havlíčkův Brod pro okresy Havlíčkův Brod, Kutná Hora, Pelhřimov, Jihlava, Třebíč a Žďár nad Sázavou, Státní statek Smiřice pro okresy Hradec Králové, Jičín, Náchod, Pardubice, Semily a Trutnov a Statek Králíky pro okresy Rychnov nad Kněžnou, Svitavy, Ústí nad Orlicí a Chrudim. K 31. prosinci 1997 bylo ukončeno 92,7 % restitučních případů a v procesu privatizace státních statků bylo do konce roku 1997 zrušeno 271 z celkového počtu 316 státních statků a jim podobných podniků.²⁸⁰ Na území východních Čech byly z rozhodnutí ministerstva zemědělství určeny dva nejvýznamnější podniky pro sloučení a delimitaci rušených státních podniků.²⁸¹ Tak do Statku Kovársko Lánov byly na základě delimitačních protokolů postupně včleněny od roku 1995 do roku 1997 následující podniky: Státní statek Jičín, Státní statek Božanov, Státní statek Křinice, Státní statek Martínkovice, Státní statek Otovice, Státní statek Stárkov, Státní statek Šonov u Broumova, Státní statek Teplice nad Metují, Zemědělský závod Jetřichov, Státní statek Chlumeč, Oseva, semenářský statek Svobodné Dvory, Státní statek Pardubicko, Státní statek Krkonoše Vysoké nad Jizerou, Státní statek Rokytnice, ZZN Semily, MASO Turnov, Farma Vrchlabí, Státní statek Hajnice, Státní statek Prosečné, Státní statek Trutnov, Statek Dolní Branná, Statek Labe Vrchlabí a jako poslední 30. listopadu 1997 Statek Rudník. Naproti tomu do Státního statku Smiřice, s. p. byly v rozmezí let 1995 – 2000 včleněny tyto státní podniky: Státní rybářství Žďár nad Sázavou, Státní statek Třešť, Státní statek Křižanov, Zemědělské stavby Jihlava, Státní rybářství Telč, STS Havlíčkův Brod, Státní statek Uhlířské Janovice, Oseva, semenářský statek Pelhřimov, Státní statek Chotěboř, Oseva, semenářský statek Jihlava, Státní rybářství Velké Meziříčí, ZZN Kutná Hora, ZZN Havlíčkův Brod, STS Uhlířské Janovice, Zemědělský stavební podnik Havlíčkův Brod, Škrobárny Havlíčkův Brod a jako poslední 30. června 2000 Oseva, semenářský statek Havlíčkův Brod.

Statek Kovársko Lánov byl zrušen Rozhodnutím ministra zemědělství ČR ze dne 20. listopadu 2001 s likvidací a byl jmenován likvidátor. Dne 13. února 2002 byl statek

²⁷⁹ Zhruba od roku 1960 do vzniku státních podniků patřily státní statky do dohledu státních okresních archivů, protože byly řízeny příslušnými ONV. Teprve v důsledku zákona o státním podniku byly jako ostatní podniky národního hospodářství zařazeny do předarchivní péče SOA, kde setrvaly až do svého úplného ukončení na přelomu tisíciletí.

²⁸⁰ Zelená zpráva 1997, souhrn, str. 8, publikováno na www.eagri.cz/public/web/file/6334/221997.pdf.

²⁸¹ Nebyly to však zdaleka jen státní statky, postupně do zbytkových podniků byly včleňovány i ostatní zemědělské závody, ZZN, STS, státní rybářství, zemědělské stavby apod.

vymazán z obchodního rejstříku. Státní statek Smiřice byl zrušen Rozhodnutím ministerstva zemědělství ze dne 9. května 2006 a sloučen s podnikem Státní statek Jeneč, státní podnik, na který přešel veškerý majetek, práva i závazky. Vymazán z obchodního rejstříku byl 14. listopadu 2006. Ještě v roce 2010²⁸² bylo zapsáno na území České republiky celkem 17 státních statků, z toho 13 v likvidaci. Ve východních Čechách nebyl zatím vymazán z obchodního rejstříku jediný, a sice Státní statek Moravská Třebová v likvidaci.

6.1 Semenářské a šlechtitelské státní statky

Samostatnou pozornost si zaslouží zvláštní skupina státních statků specializovaných na oblast semenářství. Státní statky měly totiž kromě svého základního poslání plnit i zajištění výroby osiv, sádí a plemenného materiálu. V roce 1963 byla vytvořena účelová organizace pro šlechtění a semenářství s přímou návazností výroby osiv a sadby vyšších stupňů množení na práci šlechtitelů. Organizační změna se tehdy týkala i 28 státních statků, které měly být určeny k semenářské specializaci. K zabezpečení semenářské činnosti byly v krajích vytvořeny orgány Osevy – krajské semenářské podniky, jejichž odštěpnými závody se staly semenářské státní statky. Měly zajišťovat výrobu osiv pro potřeby kraje, případně i pro jiné oblasti. V tehdejších Východočeském kraji tak působily následující organizace:

OSEVA – krajský semenářský podnik, n. p. Choceň, OSEVA – technický rozvoj, n. p. Litomyšl, Oborový projektový ústav VHJ Oseva, závod Havlíčkův Brod. Dále to byly odštěpné závody Semenářský státní statek Chrudim, Semenářský státní statek Polička, Semenářský státní statek Havlíčkův Brod, Semenářský státní statek Svobodné Dvory a konečně Výzkumný a šlechtitelský ústav bramborářský Havlíčkův Brod.²⁸³ Půdní základna semenářských státních statků byla rozložena do všech výrobních typů v rámci ČSR se záměrem, aby vytížení orné půdy jednotlivých statků dosáhlo minimálně 50 %. Jejich celková výměra činila 122 508 hektarů zemědělské půdy.²⁸⁴

České šlechtitelství a semenářství vždy mělo velmi dobrou úroveň a dlouholetou tradici. V bývalém Východočeském kraji patřily mezi nejstarší šlechtitelské stanice v Dětenicích, v Chlumci nad Cidlinou a Jaroměři. Výrobní hospodářská jednotka Sempra, oborový podnik, Praha byla zřízena Rozhodnutím ministerstva zemědělství a lesního hospodářství ze dne 22. prosince 1966, č. j. 23812/66 s účinností od 1. ledna 1967. K oborovému podniku byly

²⁸² Podle údajů z Obchodního rejstříku ze dne 24. 5.2010.

²⁸³ Nová organizace semenářských státních statků a jejich poslání. In *Státní statky* č. 20, r. 1977, s. 77-78.

²⁸⁴ Tamtéž.

posléze přidružený účelové státní hospodářské organizace – výzkumné a šlechtitelské ústavy a v roce 1982 pak i Státní statek Mikulov, národní podnik. Základními organizačními jednotkami výrobně hospodářské jednotky byly Sempra, oborový podnik, se sídlem v Praze, Výzkumný a šlechtitelský ústav ovocnářský v Holovousích, Výzkumný a šlechtitelský ústav zelinářský v Olomouci, Výzkumný a šlechtitelský ústav okrasného zahradnictví v Průhonicích a Státní statek Mikulov, národní podnik. Mezi odštěpné závody patřila Kadaň, Hradec Králové, Velelíby, Děčín, Heřmanův Městec, Olomouc a Kroměříž. Dne 1. ledna 1965 pak vznikl Státní statek v Heřmanově Městci, národní podnik, podřízený Okresní zemědělské správě v Chrudimi. Na základě rozhodnutí ministerstva zemědělství a výživy byl v roce 1980 začleněn jako odštěpný závod do Výrobní hospodářské jednotky Sempra. Posláním odštěpného závodu bylo v souladu se společenskou potřebou a danými výrobními podmínkami zabezpečovat produkci rostlinných a živočišných výrobků pro přímou výživu obyvatelstva a pro další potřeby centrálních fondů.²⁸⁵

²⁸⁵ Podrobněji: MACHATOVÁ, Hana. *AF Sempra Heřmanův Městec*, Inventář, SOA v Zámrsku, 2012, s. 4 – 5.

7 Typologie státních statků s využitím konkrétních příkladů

Typologie státních statků, tak jak ji známe u jednotných zemědělských družstev, v zásadě neexistovala. Přesto i mezi nimi lze nalézt jistá specifika, která dovolí jakousi kategorizaci provést. Lze vysledovat skupiny statků jednak podle hlediska doby vzniku a jejich kontinuálního fungování, a jednak z hlediska tzv. výrobního typu neboli směru. U výrobního směru se rozlišovalo celkem sedm typů označovaných římskými číslicemi. První skupinu představovaly statky zaměřené na výrobu teplomilných rostlin a dále pokračoval typ řepařský, řepařsko-obilnářský, chmelařský, bramborářský, bramborářsko-obilnářský a horský. Základní skupinu časové kategorizace tvoří státní statky, které vznikly buďto hned na počátku vytvoření národního podniku Československé státní statky, případně kolem roku 1960 a udržely si své postavení až do úplného konce. Ve východních Čechách je typickým příkladem Státní statek Lánov na Trutnovsku nebo Statek Králíky na Ústeckoorlicku, jejichž 50 ti leté trvání nabízí dostatek podkladů k dokumentaci zajímavé historie, a nejenom té správné. Jiným typem státního statku je takový, který rovněž vznikl na počátku „poúnorové statkové éry“, ale v době správních reorganizací zanikl nebo byl začleněn do jiného statku. V tomto případě lze uvést Státní statek Mladkov, který existoval v letech 1962 – 1971, než se stal střediskem Státního statku Králíky. Další podobných příkladů bychom našli ve východních Čechách více, např. Státní statek Vysoké Mýto. Zcela specifickou skupinu představují statky, které vznikly jako samostatné státní podniky v roce 1988 na základě zákona o státním podniku,²⁸⁶ to je např. Státní statek Hajnice, nebo pak statky vzniklé počátkem devadesátých let minulého století, jejichž úkolem bylo víceméně podnik dovést ke zrušení, většinou bez likvidace. Během krátké doby svého působení již téměř nehospondařily. Po celé České republice jich byly desítky a ve východních Čechách je možné jmenovat např. Státní statek Stárkov, který existoval od roku 1991 až do výmazu v roce 1997, nebo Státní statek Březová nad Svitavou, založený v roce 1990, který byl po zrušení vymazán z obchodního rejstříku v roce 1996.²⁸⁷ Tyto statky byly většinou vytvořeny z bývalých středisek velkých statků v době masové transformace československého zemědělství.

²⁸⁶ Zákon č. 88/1988 Sb., o státním podniku, s účinností od 1. července 1988.

²⁸⁷ Bez zajímavosti jistě není skutečnost, že jeden ze státních statků stále ještě vymazán nebyl, přestože zemědělskou výrobu již dávno neprovádí. Jedná se o Státní statek Moravská Třebová.

Ve východních Čechách ještě donedávna hospodařilo několik desítek státních statků. Na příkladu několika z nich, jejichž archivní fondy byly zpracovány a s využitím spisů o fondu těch zbývajících, lze přiblížit vývoj statků na konkrétních příkladech. Účelově byly vybrány takové, které obsáhnou naznačenou typologii: Státní statek Králíky – v podstatě hospodařil po celé sledované období. Prodělal složitý správní vývoj a pyšnil se bohatou historií. Státní statek Mladkov byl jen jakousi epizodou. Období samostatné existence si prožil jen krátce a od roku 1971 již fungoval „pouze“ jako středisko či závod většího celku. Státní statek Vysoké Mýto byl jedním ze statků, které svou činnost vykonávaly z vyšší moci. Správní útvar, který se skutečným zemědělstvím měl společný jen název statek. Velkovýkrmny Smiřice jsem zvolila rovněž záměrně, protože jsou názorným příkladem kontroverzního způsobu hospodaření, nekompetentního vlivu stranických a vládních orgánů, současně demonstrují nejvyšší možnou komplikovanost správního vývoje a navíc se staly ve východních Čechách posledním místem, kam se soustřeďovaly dokumenty a nitky všech končících státních zemědělských podniků.²⁸⁸ Při zpracování jejich historie byly využity především prameny – archivní fondy soustředěné na přelomu tisíciletí do Státního oblastního archivu v Zámrsku. Všednost ekonomických výsledků v sobě skrývá bohatou historii lidských osudů spojených na jedné straně s důsledným odmítáním plnění politických úkolů, na druhé straně se slepou vírou v úspěchy socialistického způsobu hospodaření podle neověřených zkušeností. Musely být vyskartovány stovky bezvýznamných dokumentů, aby se mezi nimi daly vybrat ty, které si zaslouží další uchování a zpřístupnění. Pro účely archivního zpracování dalších státních statků byl na základě uvedeného průzkumu vyhotoven návod pro pořádání státních statků, který částečně posloužil i pro následující případovou studii.²⁸⁹ Rovněž byly využity úvody k archivním pomůckám zpracované autorkou během pořádacích prací.

7.1 Státní statek Králíky

Státní statek Králíky zahájil svou činnost v roce 1949 jako jeden z prvních statků nového národního podniku Československé státní a statky, který užíval zkratku ČSSS, n. p. Jeho základem se stal bývalý dvůr Králíky, pozemky ve vesnicích Červený Potok, Heřmanice a Hedeč a další zemědělská půda, která v té době nebyla nijak obhospodařována. Původně byl součástí Státního statku n. p. Kostelec nad Orlicí. Dne 1. ledna 1951 byl ke statku v Králíkách

²⁸⁸ Pro názornost je schéma postupného ukončení Státního statku Smiřice uvedeno v příloze č. 9. Pro potřeby podniku ho zpracovala jedna ze zaměstnankyň končícího statku.

²⁸⁹ POCHOBRADSKÁ, Helena. Jak na pořádání archivních fondů státních statků na příkladu Státního oblastního archivu v Zámrsku. In: *Sborník prací východočeských archivů č. 15*, Zámrsk 2012, v tisku.

připojen Semenářský státní statek Rokytnice v Orlických horách. V roce 1951 na základě vládního nařízení č. 82/1951 Sb., ze dne 9. října 1951 se vytvořil zcela nový právní základ pro oblast hospodaření státních statků. V první instanci se z jednotlivých statků a samostatně bilancujících výrobních a obchodních složek národního podniku ČSSS zřídily dnem 1. ledna 1952 samostatné národní podniky, které používaly název Státní statek v ..., národní podnik. Takto vznikl i samostatný Státní statek v Králíkách, národní podnik. Pod názvem Státní statek, n. p. Králíky zahájil svou činnost v roce 1960 zápisem do obchodního rejstříku v důsledku územní reorganizace, při které došlo mimo jiné k přesunutí role řízení zemědělské výroby na okresní národní výbory. Konkrétně na příslušné zemědělské odbory. Úroveň hospodaření státního statku byla v této době, ostatně i u dalších státních statků, velice nízká: hektarové výnosy dosahovaly okolo 14 q obilí z hektaru a výroba mléka nedosahovala ani 2000 litrů na jednu dojnici. Jako národní podnik byl Státní statek Králíky ustaven 23. června 1960 podle vládního nařízení č. 71/1960 Sb., Okresním národním výborem v Ústí nad Orlicí a to zřizovací listinou ze dne 28. června 1960 č. j. 132/org./1960. Zapsán byl do podnikového rejstříku oddílu Pn, složka 433 u Okresního soudu v Hradci Králové ke dni 15. července 1960. Nadřízeným orgánem bylo Okresní zemědělské sdružení v Ústí nad Orlicí. Zřizovací listinu ze dne 1. července 1960 vydala rada Okresního národního výboru v Ústí nad Orlicí podle vládního nařízení č. 71/1960, o rozšíření pravomoci a odpovědnosti národních výborů a o uspořádání a činnosti jejich orgánů a dále na základě usnesení plenárního zasedání tohoto ONV ze dne 23. června 1960. Současně rada ONV začlenila do podniku jako provozní jednotky hospodářství Králíky I, Králíky II, Dolní Hedeč, Červený Potok a Heřmanice, Žamberk ze správy zaniklého Státního statku n. p. Kostelec nad Orlicí a provozní jednotku hospodářství Velká Morava ze zrušeného podniku Státního statku n. p. Hanušovice.²⁹⁰

Základní činnost podniku tvořila zemědělská výroba rostlinných a živočišných výrobků, přidružená výroba a další případná mimoresortní činnost. Do obchodního rejstříku byl zapsán pod názvem: Státní statek v Králíkách, národní podnik se sídlem v Králíkách. Členil se na závody, které byly jeho základními jednotkami: Králíky, Červený Potok, Červená Voda, Prostřední Lipka, kuchyně, vedení podniku, dílny, stavební středisko, MTZ (materiálně - technické zásobování) a zemědělské odborné učiliště. Statek byl právnickou osobou a

²⁹⁰ Státní oblastní archiv v Zámrsku, *AF Statek Králíky, s. p., Králíky*, kt. č. 8, inv. č. 14.

hospodařil podle tehdejších zásad socialistického podnikání. To znamená, že vlastníkem majetku byl československý stát, který tento majetek svěřil statku do správy.²⁹¹

Zpočátku statek hospodařil na výměře 5 619, 41 hektarů, z toho 5 339, 81 hektarů bylo zemědělské půdy, ovšem jeho hospodaření se neobešlo bez problémů, které vyplývaly z objektivních i subjektivních příčin. Nepříznivé klimatické podmínky na straně jedné, špatná organizace práce a nezodpovědný přístup mnohých zaměstnanců na straně druhé působily těžkosti, se kterými se statek od počátku potýkal. Patřil totiž do tzv. horské půdní skupiny, která pro zemědělskou výrobu nebyla příliš vhodná. Jeho prvním ředitelem se stal Karel Mikulec a hlavním ekonomem Vladimír Horáček. V roce 1970 post ředitele vystřídal Michal Barna a hlavním ekonomem se stal Stanislav Kuřík.

Postupně byla do statku začleňována okolní špatně hospodařící jednotná zemědělská družstva, a sice v roce 1962 to byla JZD Prostřední Lipka, Horní Lipka a Dolní Morava. V téže době vznikl i Státní statek Mladkov, do kterého byla začleněna další JZD z okolí a to Vlčkovice, Těchonín, Mladkov, Lichkov, Boříkovice a Dolní Lipka. V roce 1964 se pak součástí Státního statku v Králíkách stalo i největší sloučené JZD v oblasti a sice Červená Voda.

Od 70. let dvacátého století podnik hospodařil ve dvoustupňovém systému řízení, přičemž prvním stupněm byly provozní jednotky a druhým stupněm vedení podniku. Provozní jednotky tvořila tato hospodářství: Králíky, Červený Potok, Prostřední Lipka, Červená Voda, Boříkovice, Mladkov, Žamberk a provozní jednotky pomocné výroby, jako byly Opravářské středisko v Mladkově, Středisko MTZ Králíky a opravárenská činnost Zemědělského odborného učiliště Králíky na základě patronátní smlouvy. V následujících letech se postavení statku upevnilo a postupně se výroba zvyšovala. Když pak 1. ledna 1971 došlo ke sloučení státních statků Mladkov a Králíky, vznikl největší zemědělský podnik v okrese Ústí nad Orlicí pod názvem Státní statek Králíky, n. p. V roce 1974 bylo naopak ze statku do okolních JZD delimitováno hospodářství v Žamberku.

Umístění statku nebylo pro zemědělskou výrobu ideální. Členitost zdejšího terénu je úzce spjata se vznikem Kladské kotliny, jejíž součástí je i Králická brázda. Tu tvoří především opuky křídového útvaru a okolní svahy tvoří prahorní ruly a svory. Nejrozšířenější typ půdy, na které statek hospodařil, je půda hnědá, převážně podzolová, což je půda lehká až střední,

²⁹¹ Základní majetek byl stanoven rozhodnutím ONV Ústí nad Orlicí č. j. 398/1964/Ša ze dne 28. 1. 1964 o včlenění JZD do Státního statku v Králíkách, n. p. a dále pak rozhodnutím Ministerstva zemědělství a výživy ČSR č. j. 7651 70-I/3 ze dne 8. 12. 1970 o včlenění státního statku v Mladkově do Státního statku v Králíkách, n. p., s platností od 1. 1. 1971.

s mělkou ornici a výrazně kyselá. Nadmořská výška se zde pohybuje průměrně kolem 600 m, přičemž nejnižše položené jsou pozemky v oblasti Těchonína ve výšce 470 m a nejvýše leží Horní Lipka ve výšce 910 m nad mořem. Agroklimatické podmínky tedy statek řadí do výrobního typu horského 1 a 2 mírně chladné, vlhké suboblasti. Tomuto odpovídalo i výrobní zaměření statku na víceleté pícniny, obiloviny, krmné okopaniny, brambory a technické plodiny – zejména len. Hlavní náplní rostlinné výroby byla produkce objemové píce a statkových krmiv pro potřeby vlastní rozvinuté výroby. Přestože obiloviny nebyly pro horské oblasti vhodnými plodinami, pěstoval se zde krmný ječmen a potravinářské žito, doplňkově i ozimá pšenice a oves. Důležitou plodinou byly brambory, a to jak konzumní, tak průmyslové. Nejeftektivnější tržní plodinou však byla tradiční podhorská a horská zemědělská plodina – len.

Co se týká výroby živočišné, tak byl statek zaměřen výhradně na chov skotu. Vepřové, drůbeží maso a vejce produkoval spíše v rámci v té době hojně rozšířených společných zemědělských podniků. Statek se specializoval zejména na chov dojníc a odchov jalovic pro vlastní reprodukci a dále na prodej. Vlastní živočišná výroba byla organizována v rámci jednotlivých hospodářství, přičemž rozmístění skotu bylo závislé na kapacitách stájí a velikostech pastevních ploch. Chovná telata byla soustředěna v kooperačním velkokapacitním teletníku Letohrad – Orlice, odkud se jalovičky ve stáří sedmi měsíců vracely zpět k dalšímu odchovu. Značná pozornost byla věnována zvyšování úrodnosti vybraných stájí a v kravínu v Červené Vodě bylo dosaženo roční užitkovosti přes 5 000 litrů mléka na dojnici. Hlavním směrem živočišné výroby mělo být zvyšování produkce mléka a zvyšování chovatelské hodnoty stáda.

Důležitou součástí fungování statku bylo opravárenství, které bylo organizováno podle výrobních středisek formou zimních posezónních oprav a využívání byli jak traktoristé, tak další pracovníci. V opravárenské činnosti byl podnik zapojen v celookresním sdružení pro opravy a rozvoj v Libchavách a využíval rovněž opravárenské kapacity Středního odborného učiliště v Králíkách.

Lépe se statku začalo dařit v 70. letech. V roce 1972 byl přejmenován na Státní statek M. A. Šcorse (na počest hrdiny Sovětského svazu) a hned v tom následujícím 1973 obdržel státní vyznamenání Za zásluhy o výstavbu. V témže roce byl jmenován závodem VIII. Všeodborového sjezdu. Kromě pravidelných družebních styků s bývalým Sovětským svazem statek udržoval kontakty i se statky v Polsku a rovněž se slovenským Státním statkem Spišská Belá v okrese Poprad. Statek se zapojoval i do nejrůznějších, v té době rozšířených forem

socialistického soutěžení, jako byla např. soutěž státních statků v rámci Východočeského kraje o Rudou standartu, kde se hodnotila tržní produkce obilovin, brambor, cukrovky, stavy krav a prasnic či hektarové výnosy. Z dalších soutěží se pak statek zúčastnil např. soutěže traktoristů – kombajnérů, ošetřovatelů mladého dobytka nebo osádek obilných kombajnů.²⁹²

V té době měl statek kolem 680 pracovníků a hospodařilo se na výměře 7 925 hektarů zemědělské půdy, z toho 4 576 hektarů tvořila půda orná. Co se týká mzdových prostředků, činila v roce 1972 průměrná měsíční mzda na statku 2 158 Kč, přičemž nejlépe byli placeni ošetřovatelé prasnic, kteří si vydělali až 2 812 Kč, následovali technicko-hospodářští pracovníci s 2 806 Kč a dále pak byli kočí (2 632 Kč) a traktoristi-kombajnéri (2 627 Kč). Nejméně si přirozeně vydělali brigádníci a sezónní pracovníci. V průměru pouhých 1 342 Kč. Přitom průměrná celostátní odměna na 1 pracovníka u státních statků činila 2 422 Kč. Na statku byla celkem dobře rozvinutá sociální politika, která počítala s vyplácením příplatků při osídlení pohraničních okresů a to ve výši 15 000 Kč. Pracovníci, kteří přišli z průmyslu, dostali náborový příspěvek ve výši 2 500 Kč, to pokud se zapojili do živočišné výroby, traktoristé obdrželi 4 000 Kč a technici nebo ekonomové dokonce 6 000 Kč. Příspěvek dostávali i vojáci, kteří se vrátili po vojně zpět na statek (2 200 Kč) nebo učňové po vyučení a to 1 500 Kč. Pokud zaměstnanec uzavřel svatbu a zůstali oba pracovat na statku, obdrželi 8 000 Kč a kromě toho byl vyplácen příspěvek soukromým stavebníkům ve výši 55 000 Kč na novou výstavbu.

V roce 1973 se ředitelem stal Jaroslav Kalous a vedení podniku doplnil ekonom Adolf Kosek a agronom Stanislav Kuřík.

Od roku 1975 byl na statku zaveden odvětvový systém řízení podniku a tak v roce 1976 statek hospodařil na základě dvoustupňového systému řízení. Prvním stupněm bylo vedení podniku, druhým pak odvětví, která se členila podle zaměření na odvětví rostlinné výroby, živočišné výroby a technicko-investičního rozvoje. Ředitelství se členilo na útvar kádrové a personální práce, ekonomický útvar a doplňoval je náměstek ředitele. Pro svou činnost statek čerpal celou řadu dotací - na investice, na diferenciální příplatky, na přírůstkové prémie, do fondu stabilizace pracovních sil i na podnikovou bytovou výstavbu.

Koncem 70. let minulého století hospodářské výsledky statku opět nebyly příliš uspokojivé. Např. v roce 1979 byl plánovaný zisk 2 600 tis. Kč splněn pouze ve výši 1 161 tis. Kč. Došlo k výpadku jak ve výrobě obilí, tak i v produkci brambor a píce. Nebyla

²⁹² V archivním fondu státního statku se dochoval i bulletin vydaný v roce 1989. KALOUS, Jaroslav. *Státní statek M. A. Ščorse Králíky 1949-1989*, bulletin.

splněna většina úkolů a ne vše bylo způsobeno nepříznivým počasím. Bylo nutné přehodnotit počty dělníků v rostlinné výrobě, zaměřit se na kvalitu, využívání pracovní doby i úroveň řízení.

Důležitým posláním podniku byla péče o budoucí zemědělské kádry. Rozhodnutím Krajské zemědělské správy v Hradci Králové č. j. 1576/158 ze dne 7. září 1977 a dle instrukce Ministerstva zemědělství a výživy ČSR ze dne 30. května 1977 č. j. 1484/77-11 byl podnik určen plnit funkci školního závodu pro zemědělské odborné učiliště Krajského institutu výchovy a vzdělávání v zemědělství a výživě v Hradci Králové. Vedle plnění svých výrobních úkolů zabezpečoval v rámci svého provozu a ve svých zařízeních, na základě ročního plánu odborného výcviku a podle učebních osnov příslušného učebního oboru (opravář zemědělských strojů), odborný výcvik učňů k získání odborných dovedností a návyků.

V roce 1977 pokračoval ve funkci ředitele Jaroslav Kalous, náměstkem se stal Václav Hampl, vedoucím živočišné výroby Ing. Jan Metelka, vedoucím rostlinné výroby Ing. Jan Syrový, vedoucím technicko-investičního rozvoje Jaroslav Šulc a předsedou závodního výboru Revolučního odborového hnutí Miloš Michalička. Ředitelství podniku se členilo na úsek ředitele, výrobní, kádrové a personální práce, úsek ekonomický a služeb. Poradním orgánem ředitele podniku byla porada, které se pravidelně zúčastňovali rovněž zástupci stranických a odborových orgánů.

V roce 1980 byl vydán nový organizační řád s uplatněním následující dvoustupňové odvětvové organizace řízení.

- Ředitelství podniku
- Obvody (neboli odvětví)

Podnik se dále členil na tyto obvody: odvětví rostlinné výroby, odvětví živočišné výroby a odvětví technicko - investičního rozvoje. Do rostlinné výroby patřil výrobní obvod traktorové brigády Červená Voda, výrobní obvod traktorové brigády Prostřední Lipka a Mladkov a centrálně mechanizovaná brigáda se sídlem Boříkovicích. Odvětví živočišné výroby tvořil výrobní obvod živočišné výroby Červený potok, Červená Voda, Mladkov a Prostřední Lipka a konečně odvětví technicko-investičního rozvoje zahrnovalo tyto činnosti – zásobování skladového hospodářství, investiční výstavbu, bytové hospodářství, přidruženou výrobu, dopravu těžké mechanizace, stavební a údržbářskou činnost, výrobu granulí, provoz závodní kuchyně, zpracování a pořez dřeva na vlastní pile a výrobu v rámci výuky učňů

v Zemědělském odborném učilišti, rovněž i těžbu kamene ve vlastním lomu. Další organizační řád byl pak vydán až v roce 1987.

V roce 1981 se rozloha statku částečně upravila a hospodařil tedy na 7 671 hektarů zemědělské půdy, z toho 4 565 hektarů tvořila půda orná, 1 594 hektarů louky, 1 472 hektarů pastviny a 40 hektarů sady a zahrady. Průměrný počet pracovníků v této době činil 830.

Rok 1981 byl ve znamení dalších strukturálních změn. Současně s tím probíhala likvidace nepříznivého roku 1980, protože celkové výsledky roku 1981 byly na závěr hodnoceny pouze jako průměrné. Velmi dobře byla zajištěna jen výroba sena, další výroby však splněny nebyly. Významnou pomocí v roce 1982 byla proto účast brigádníků a to z řad zaměstnanců regionálních podniků a organizací, jako byly např. Tesla Králíky, Státní lesy Králíky, SNB²⁹³ Králíky, Perla Červená Voda, Kartáčovny Červená Voda, Řempe Červená Voda OÚNZ²⁹⁴ a nemocnice Červená Voda nebo Domov důchodců Červená Voda. Tato praxe se osvědčila i v letech následujících. Konečně v roce 1983 statek dosáhl příznivých až velmi dobrých hospodářských výsledků a poprvé v historii statku bylo docíleno výnosu u obilovin a brambor. Tehdy hospodařil na obdobné výměře, jako v předchozích letech s tím, že výrobní zaměření podniku bylo na chov skotu (cca 87 ks na 100 hektarů zemědělské půdy, z toho cca 41 ks tvořily krávy). Průměrný stav pracovníků v roce 1983 dosáhl počtu 851. V roce 1983 uplatňoval statek dvoustupňovou organizaci řízení v podobě ředitelství – hospodářská střediska, mezi která patřily:

- Červený Potok,
- Červená Voda,
- Mladkov,
- Prostřední Lipka,
- Centrální mechanizace se sídlem v Boříkovicích,
- Hospodářské středisko technicko-investičního rozvoje,
- Středisko závodního stravování,
- Střední odborné učiliště zemědělské.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, k významné sociální politice zemědělských podniků patřilo bytové hospodářství. Statek v roce 1985 vlastnil více jak 270 bytů v 167 domech, z toho bylo 12 bytů I. kategorie, 230 bytů II. kategorie, 14 bytů III. kategorie a 12 bytů IV. kategorie. Devadesát bytů bylo získáno převodem do roku 1960 a v letech 1960 – 1964 proběhla

²⁹³ SNB – Sbor národní bezpečnosti.

²⁹⁴ OÚNZ – Okresní ústav národního zdraví.

výstavba 114 bytových jednotek, v letech 1970 – 1975 statek zajistil dalších 32 bytů typu BETA a OKAL a konečně v letech 1980 – 1987 dalších 42 bytů. Stavěly se i byty družstevní a to 52 v roce 1975. Statek vybudoval i dvě mateřské školy v Prostřední Lipce s kapacitou 25 dětí a stejně tak v Červeném Potoku. Dále se podílel na výstavbě i dalších mateřských škol v Králíkách, Červené Vodě a Těchoníně pro děti svých zaměstnanců. Samozřejmostí byla závodní kuchyně s kapacitou 800 jídel a jídelna, jejíž součástí byla velká zasedací místnost pro pořádání konferencí a různých dalších akcí.

Při státním statku fungovaly i společenské organizace, především ROH, SSM, ČSVTS.²⁹⁵ Pro své zaměstnance zajišťoval statek tuzemskou i zahraniční rekreaci, případně lázeňskou léčbu.

Statek měl rovněž uzavřenou celou řadu smluv o sdružení prostředků, které se týkaly zajištění a provozování kulturní činnosti, na opravu, rekonstrukci a modernizaci města, opravu polní příjezdové cesty k polnímu letišti a další. Významná byla i podpora tělovýchovy, kdy statek používal tělovýchovné zařízení TJ Jiskra Králíky nebo TJ Sokol Bořkovice. TJ Jiskra Králíky pronajímala tenisový dvorec pro účely tělovýchovy a sportu pracovníkům státního statku a rodinným příslušníkům a bezúplatně za účelem bruslení či konání hokejového zápasu pronajímala ledovou plochu. TJ Sokol Bořkovice pronajímala fotbalové hřiště s veškerým příslušenstvím, jako byly kabiny pro hráče a rozhodčí či sociální zařízení. Kromě toho ke statku v roce 1986 přibylo další hospodářské středisko – účelové zařízení – pionýrský tábor Orlice. Navíc se začala úspěšně rozvíjet přidružená průmyslová výroba jako doplňková a mimo sezónní činnost pro využití pracovních sil a prostředků, jejímž cílem bylo maximální využití přírodních zdrojů, zajištění vhodného zaměstnání pro pracovníky v zimním období, případně pro pracovníky se změněnou pracovní schopností a rovněž zajištění potřebných služeb pro obyvatele Králicka. Z vedlejších činností statek prováděl např. těžbu kamene v lomu v Moravském Karlově, provoz pily v Králíkách, výrobu různých dílců pro OEZ Letohrad, výrobu smaltovaných odporů pro Teslu Jablonné nad Orlicí, výrobu nedostatkových náhradních dílů k zemědělským strojům, ale též provoz ubytovny a restaurace v Dolní Orlici.

V roce 1987 byl ředitelem stále Jaroslav Kalous, výrobním náměstkem se však stal Ing. Šašek, ekonomickým náměstkem Adolf Kosek, hlavním zootechnikem Ing. Metelka a funkci právníka zastával JUDr. Ježek. Co se týká dalších funkcí na statku, vedoucího kádrově-

²⁹⁵ ROH – Revoluční odborové hnutí, SSM – Socialistický svaz mládeže, ČSVTS – Československá vědeckotechnická společnost. V období fungování státních statků nejrozšířenější společenské organizace působící při jejich běžné činnosti.

personálního útvaru zastával Jan Barna, podnikového kontrolora Josef Sedláček, předsedu ZV ROH Miloš Michalička, předsedu CZV SSM Ing. Kubín a předsedu CZV KSČ Ing. Josef Dočkal.

O postavení Státního statku Králíky z hlediska hospodaření hovoří pořadí JZD a státních statků podle úrovně za rok 1987, který zpracoval Český statistický úřad v Praze. Státní statek Králíky zaujímal 87. pořadí v kraji mezi JZD a státními statky (z celkového počtu 228 podniků hospodařících na zemědělské půdě) a 4. pořadí mezi státními statky, kterých v této době bylo ve východních Čechách 17. Dalo by se tedy říci, že postavení statku bylo celkem stabilizované.

Dnem 1. července 1988 byl státní statek převeden na státní podnik podle zákona o státním podniku. Dostal přidělené IČO 130 826 a do této role podnik vstupoval s touto základní charakteristikou:

Státní statek M. A. Ščorse n. p. Králíky hospodařil k 1. lednu 1988 na celkové výměře 7 613 hektarů půdy, přitom 4 503 hektarů tvořila půda orná. Podnik sídlil v Králíkách, kde vlastnil budovu ředitelství v ulici Karla Čapka 346. Byl součástí řady společných zemědělských podniků a kooperací, jako např. Agrostav Ústí nad Orlicí, Agrochemický podnik v Žamberku, Společný zemědělský podnik pro živočišnou výrobu v Ústí nad Orlicí nebo působil v kooperační sdružení Velkokapacitní teletník Orlice, jehož provozovatelem bylo JZD Mistrovice. Struktura vedení podniku byla následující: ředitel Jaroslav Kalous, výrobní náměstek Ing. Josef Šašek a ekonomický náměstek Adolf Kosek. Vedoucím hospodářství Červený potok byl Antonín Žižka, vedoucím hospodářství Prostřední Lipka Václav Klíma, hospodářství Červená Voda vedl Václav Černohous, Mladkov vedl Jaroslav Kalous, Technicko-investiční rozvoj Králíky Jaroslav Šulc a vedoucího centrální mechanizace zastával Karel Hlava.

V únoru 1990 byl vyhlášen konkurz na nového ředitele státního podniku. Zúčastnili se ho celkem čtyři uchazeči, a sice Ing. Hubálek, CSc., Ing. Šašek, Ing. Křížek a Ing. Smolka. Uchazečům byly připraveny následující otázky:

- Jakým způsobem chceš dovést podnik k samofinancování v případě diferenciálních příplatků?
- Jak uvažuješ upravit řídicí strukturu Státního statku Králíky, aby byla výkonnější a levnější?
- Jaká je představa Tvého osobního příkladu v případě zvolení do funkce ředitele?
- Jak si představuješ spolupráci s Radou pracovního kolektivu?

- Jak chceš přispět k rozvoji území, pracovního a životního prostředí na Státním statku Králíky?

Od října 1990 se novým ředitelem stal Ing. Josef Křížek. Kromě toho došlo i k další vnitropodnikové organizační změně. Hospodářská střediska Červený Potok, Prostřední Lipka, Červená Voda a Mladkov hospodařící na zemědělské půdě získaly statut vnitropodnikové jednotky *závod* a to bez právní subjektivity. Vedením závodů byli i po tomto datu pověřeni stávající vedoucí hospodářských středisek. Pravomoci a kompetence v plné míře byly závodům delegovány až k 1. lednu 1991. Období přechodu, od 1. října 1990 do 1. ledna 1991, bylo vymezeno k utváření mezizávodových vazeb a vazeb mezi závody a vedením podniku.

Spolu s výše uvedenou organizační změnou byla podle zákona o státním podniku ustavena i dozorčí rada, která byla z poloviny volena a z poloviny jmenována zakladatelem, tj. Ministerstvem zemědělství a výživy ČR. Funkcionáři dozorčí rady byli zvoleni veřejným hlasováním na ustavující schůzi dne 23. července 1990. Jejimi členy se stali:

Předseda: Ing. Josef Šašek, místopředseda: Václav Beran, zapisovatel: Ota Fišer a členové: Ing. Petr Cihlář, Ing. Jan Fišer, Milan Mišák, Jaromír Slanina a Zdeněk Toušek.

V roce 1988 se statek v Králíkách stal státním podnikem,²⁹⁶ ovšem již na počátku devadesátých let se začal připravovat na postupnou privatizaci. Po několika neúspěšných návrzích privatizačního projektu byl jedním ze statků, který přebíral práva a závazky zanikajících státních zemědělských podniků.

V roce 1994 Statek Králíky nebyl jako jediný ve východních Čechách zatím privatizován. Byl sice zařazen do I. vlny velké privatizace ale byl na něj předložen pouze jeden a to povinný projekt formou akciové společnosti. Projekt byl schválen 18. ledna 1993 s následujícím rozdělením akcií: 3 % Rozvojového investičního fondu, 1 % Národního investičního fondu, 2 % bezúplatný převod na obce, 2 % zaměstnanecké akcie a 92 % investiční kupony. Pozemkový fond však 24. ledna 1994 vrátil privatizační projekt zpět vzhledem k tomu, že byl příkazem předsedy Výkonného výboru Pozemkového fondu Ing. Karla Macha pozastaven z důvodu nevhodné struktury majetku, který byl vyčleněn na úhradu náhrad oprávněným osobám. Ministerstvo pro správu národního majetku a jeho privatizaci České republiky odmítlo převzít projekty a požadovalo jejich realizaci. Pozemkový fond proto navrhl zpracování zakladatelského projektu na Statek Králíky, s. p. s tím, že před jeho zpracováním budou nejprve uspokojeny všechny nároky oprávněných osob a teprve potom

²⁹⁶ Bylo to podle rozhodnutí Ministerstva zemědělství a výživy ČR ze dne 27. 6. 1988 č. 696/1988 -313. Státní statek M. A. Šcorse, národní podnik, Králíky byl bez likvidace vymazán z obchodního rejstříku.

bude zbylý majetek privatizován. Příkazem předsedy Výkonného výboru Pozemkového fondu ČR Ing. Karla Macha č. j. 10417/93-PF ze dne 21. prosince 1993 byl pozastaven vznik akciové společnosti Zemědělská obchodní společnost, a.s., Králíky z majetku Statek Králíky, s. p. a byl zpracován zakladatelský privatizační projekt formou přímých prodejů jako odkup k restituci jednotlivým nájemcům. Jako nejpříjemnější řešení životaschopné hospodářské činnosti se totiž jevil navržený přímý prodej nájemníkům, kteří restituční majetek obhospodařovali.

Na základě rozhodnutí zakladatele se Statek Králíky, s. p., ke dni 31. července 1995 sloučil se statky Svitavy, Bartošovice a Borohrádek. Dále se ke dni 31. července 1995 rovněž na základě rozhodnutí zakladatele sloučil se statky Březová nad Svitavou, s. p. a Orlické Záhoří, s. p. a konečně ke dni 31. prosince 1995 se sloučil se Státním statkem Česká Třebová, s. p. a Strojní traktorovou stanicí Lanškroun. Na základě dalšího rozhodnutí ministerstva se statek 15. prosince 1997 sloučil s podnikem Zemědělské zásobování a nákup Česká Skalice. Výše uvedené organizace byly zrušeny bez likvidace, rozdělením a sloučením nebo jen sloučením se statkem Králíky.

K 31. březnu 2000 byla privatizace Statku Králíky ukončena a současně došlo k ukončení jeho činnosti.²⁹⁷ S účinností od 31. března 2000 byla zrušena odloučená pracoviště v Lanškrouně a Chrudimi a propuštění a odvolání byli pracovníci z vedoucích funkcí. Pouze na odloučeném pracovišti Králíky zůstali s účinností od 30. června 2000 čtyři zaměstnanci – Ing. Josef Šašek, František Hrnčíř, Ing. Libor Hás a Jaromíra Stránská. Následně došlo ke sloučení se Státním statkem Smiřice.²⁹⁸

7.2 Státní statek Mladkov

Státní statek Mladkov započal svoji činnost 1. ledna 1962 a byl ustaven plenárním zasedáním Okresního národního výboru v Ústí nad Orlicí na návrh jeho rady. V té době zahrnoval území, kde dříve hospodařila Jednotná zemědělská družstva Boříkovice, Dolní Lipka, Lichkov, Mladkov, Těchonín, Vlčkovice²⁹⁹ a hospodářství Žamberk, včetně Celného. Celková výměra činila 2 910 hektarů zemědělské půdy, z toho 1 801 hektarů orné půdy.

²⁹⁷ Statek Králíky, s. p. byl ke dni 31. 3. 2000 vymazán z obchodního rejstříku. Majetek, práva a závazky zrušeného státního podniku včetně jiných vztahů a plnění práv přešly na státní podnik Státní statek Smiřice, s. p.

²⁹⁸ Státní statek Králíky byl ve Státním oblastním archivu v Zámrsku zpracován v letech 2008 – 2011. Původně archivní fond představoval více jak 24 bm uložených písemností, během zpracování však byla téměř polovina vyskartována až na konečných 11,80 bm. Obdobný osud postihl i řadu dalších fondů státních statků, neboť v průběhu jejich aktivní činnosti vznikalo značné množství dokumentů bez archivní hodnoty.

²⁹⁹ Ve Vlčkovících bylo založeno JZD jako jedno z prvních v okrese Ústí nad Orlicí. Byl zde vybudován kravín, truhlárna a další drobné stavby, později přibyl ještě kravín se skladovákem.

Statek převzal od jednotlivých JZD mimo výrobních prostředků hlavní činnosti i jednotlivé dílny s kompletním vybavením. Statek byl zapsán do podnikového rejstříku vedeného u Krajského lidového soudu v Hradci Králové pod názvem Státní statek, n. p. Mladkov. Sídlo podniku bylo v Mladkově,³⁰⁰ v okrese Ústí nad Orlicí, zřízen byl listinou č. j. Org. 5-1962 ze dne 26. ledna 1962 vydanou Okresním národním výborem Ústí nad Orlicí na základě usnesení ze dne 26. ledna 1962 a podřízen byl Výrobní zemědělské správě v Ústí nad Orlicí.

Úkolem statku bylo vyrábět živočišné a rostlinné výrobky a zabezpečovat tak především zásobování obyvatelstva potravinami, hlavně pak rozvíjet chov skotu, na nějž byl zaměřen. Měl maximálně využívat půdu a podle tehdejších názorů rozvíjet pokrokovou velkovýrobní technologii a napomáhat tak k upevnování socialistických výrobních vztahů v zemědělství, zejména vytvářením vzorových velkovýrobních forem hospodaření.

Statek byl právnickou osobou, kterou se stal zápisem do podnikového rejstříku. Byl organizován z hlediska výrobně ekonomického. V čele statku stál ředitel Josef Hubálek, který byl jediným odpovědným vedoucím podniku. Řediteli statku byli přímo podřízeni vedoucí odborných úseků – výrobně-technického a ekonomického.

Původně statek začínal s 516 stálými zaměstnanci, přičemž ve vedení pracovalo 17 technicko-hospodářských pracovníků (z nich 7 administrativních) a v hospodářských střediscích 31 technicko-hospodářských pracovníků (z nich rovněž 7 administrativních). Původně měl 7 hospodářství a sice Bořikovice, Dolní Lipka, Lichkov, Mladkov, Těchonín, Vlčkovice a Žamberk. Odborová organizace byla ustavena na jaře roku 1962, první kolektivní smlouva však byla uzavřena až na rok 1963. K zajištění stravování pracovníků statku byla zřízena závodní kuchyně jako součást střediska pomocné výroby.

Zásadním problémem statku byla otázka zaměstnanosti a stabilizace pracovních sil. Počet zaměstnanců v následujících letech klesal a to tak, že v roce 1964 již měl 496 pracovníků, v roce 1965 měl statek 479 pracovníků, z toho 33 bylo na mateřské dovolené nebo na vojně,

³⁰⁰ Mladkov nebyl obcí zcela bezvýznamnou a o jeho pohnuté historii poutavě vypráví např. ve své knize: *Vzpomínám na Rozinkovou louku* Gudrun Pausewangová. Jak popisuje v úvodní kapitole, patřil Mladkov (Wichstadt) v Orlických horách až do roku 1918 ke starému Rakousko-Uhersku, potom k Československu, od roku 1938 k Velkoněmecké říši a po roce 1945 opět k Československu. Vždy se tu mluvilo německy. „Po I. světové válce a rozpadu Rakousko-Uherska získal český národ opět svůj nezávislý stát, po němž tak dlouho toužil. Na území tohoto státu, především v jeho pohraničních oblastech, žilo 3,5 mil. Němců. Jejich právo na sebeurčení nebylo při vzniku samostatného Československa uznáno. V průběhu dalších let byla práva německé menšiny československou vládou omezována a oblasti, v nichž se mluvilo německy, byly počestovány. Např. státní funkce a úřady byly přednostně obsazovány Čechy.“ Zdánlivě nesouvisející téma odsunu Němců po skončení druhé světové války z Mladkova, a nejen odsud, dává jedno z mnoha vysvětlení, proč se rozvíjejícímu státnímu zemědělství v těchto oblastech nedařilo. Původní obyvatelé – skuteční hospodáři - byli vyhnáni a desítky nových „přivandrovalců“ bez citových vazeb ke zdejší půdě neměly šanci v drsných podhorských oblastech na úspěch.

19 jich bylo částečně sezónních, 27 tvořili pracující důchodci a během 4 – 5 let se počítalo s odchodem dalších více jak 100 lidí do důchodu. Bohužel, i později docházelo k dalšímu postupnému poklesu až na 388 stálých pracovníků v roce 1969. Velice kritická situace se jevila kolem roku 1968, kdy se stala téměř neudržitelnou. V posledním roce tehdy odešlo 61 pracovníků. Za 7 let existence statku tak odešlo celkem 111 lidí do důchodu a 9 jich zemřelo. Navíc v roce 1970 se předpokládal odchod dalších 16 lidí do důchodu. Přitom průměrné měsíční výdělky v roce 1962 činily 1 169 Kč a v roce 1969 již 1 817 Kč. Jako možné řešení nepříjemné situace se jevílo pořízení vlastního bytového fondu. V roce 1967 byla zkrácena pracovní doba na 42,5 hodin při 5 denním pracovním týdnu, ovšem s výjimkou živočišné výroby.³⁰¹

Současně s úbytkem pracovních sil ubývala i stájová kapacita a docházelo k rozšiřování kooperace mezi státním statkem a okolními JZD. Krátkodobým řešením se jevílo zavádění tzv. ministájí, kdy bylo 34 býčků umístěno na výkrm v soukromí, čímž bylo možné mechanicky sklízet i jinak nepřístupné plochy. Obecně však byla hospodářská situace statku neutěšená. Měl totiž značně nevhodnou polohu, která byla dána horskou oblastí, vysokou nadmořskou výškou, roztržitým a členitým terénem, drsným podnebím a tedy i krátkou vegetační dobou. Více než polovina statku byla umístěna v ostrých svazích a druhá část bývala často zatopená, přičemž odvodnění bylo závislé na regulaci řeky Tiché Orlice a Liptovského potoka. Co se týká vlastní výroby, tak v živočišné výrobě byl statek zaměřen na chov skotu a prasat a zajišťoval tak dodávky masa a mléka na trh. Strojový park byl využíván především pro jarní polní práce, sklizeň sena, lnu a obilovin, silážování či sklizeň brambor, při které navíc vypomáhali i zaměstnanci Tesly v Králíkách. V rostlinné výrobě se specializoval na pěstování obilí, brambor a lnu.

Ještě v roce 1966 se statek členil na 6 hospodářství (Boříkovice, Lichkov, Mladkov, Těchonín, Vlčkovice a Žamberk), ovšem v roce 1967 došlo ke změně a statek byl rozčleněn na 3 hospodářská střediska (HS) zabývající se výhradně zemědělskou výrobou – HS Boříkovice, HS Mladkov a HS Žamberk a 3 hospodářská střediska služeb – HS mechanizační, HS stavební a HS pomocné výroby. Nové organizační uspořádání mělo vést k větší koncentraci mechanizačního parku, jeho lepšímu využívání a lepšímu hospodářskému výsledku. Blízký konec samostatnosti statku to však již neodvrátilo a v roce 1971 došlo k jeho začlenění do státního statku Králíky. V únoru 1971 došlo ke konečnému předání a převzetí funkcí mezi zaměstnanci obou podniků.

³⁰¹ Státní oblastní archiv v Zámruku, *AF Státní statek Mladkov*, kt. č. 2.

Dalším z ukázky vývoje státních statků ve východních Čechách je Státní statek Vysoké Mýto.

7.3 Státní statek Vysoké Mýto

Státní statek Vysoké Mýto zahájil svou činnost na základě vládního nařízení č. 315/1948 o reorganizaci státních lesů a statků. Jeho název zněl: Československé státní statky n. p., statek Vysoké Mýto. Následně byla do statku ve Vysokém Mýtě začleněna celá majetková podstata zrušeného státního statku v Bystrém u Poličky.³⁰² Od roku 1954 byl Státní statek ve Vysokém Mýtě součástí krajského trustu se sídlem v Pardubicích, Klášterní ulici 54.³⁰³ Statek se členil na celkem 5 oddělení (Vysoké Mýto, Chroustovice, Morašice, Pomezí a Jimramov) a tvořilo jej 18 farem a 17 polních skupin.

Od 1. září 1953 se ředitelem statku stal Antonín Sojka. Tehdy bylo na ředitelství schváleno 28 pracovních míst, i když naplněno jich bylo pouze 26. Kromě ředitele zde působil ještě sekretář, zástupce ředitele pro provoz, starší hlavní agronom, starší inženýr mechanizátor, starší hlavní zootechnik, mladší zootechnik, zástupce ředitele pro polní práci, vedoucí mechanizačního oddělení, referent pro organizaci práce, vedoucí statkových dílen a některé další profese.

Dne 13. října 1953 bylo zrušeno pracoviště trustu Ministerstva státních statků v Pardubicích a všechny podniky přešly na trust v Jihlavě, později Krajskou správu státních statků v Jihlavě. V roce 1955 pak vznikla Hlavní správa státních statků spadajících pod ministerstvo zemědělství. Její součástí byl i trust Jihlava včetně Státního statku Vysoké Mýto.

Od roku 1956 začal platit příkaz Ministerstva státních statků určený hlavním správám státních statků a státních rybářství a všem státním statkům a rybářstvím k povinnosti zakládat a vést jednotnou evidenci půdy. Dále pak na základě usnesení rady Krajského národního výboru ze dne 14. května 1957 se stalo povinností projednávat výsledky hospodaření statku za každý měsíc v radách příslušných okresních národních výborů a počínaje rokem 1958 byla důležitým nástrojem ke zvýšení výroby a současně snížení nákladů rozborová činnost, vrcholící v komplexních rozborech. Z dalšího usnesení rady KNV ze dne 24. září 1957 pak

³⁰² Státní statek v Bystrém u Poličky, n. p. byl zrušen společně se Státním statkem, n. p. v Chotěboři na základě výměru Ministerstva zemědělství v Praze ze dne 25. 1. 1953 č. j. 5933-M/4-53 podle § 7, odst. 2, vládního nařízení č. 82/1951 Sb., ke dni 1. 1. 1953. Předávací protokol pochází ze dne 9. 2. 1953. Státní oblastní archiv v Zámrsku, *AF Státní statek Vysoké Mýto*, ve zpracování.

³⁰³ Krajský trust byl zřízen Ministerstvem státních statků v Praze. Pod pardubický trust patřily v roce 1954 následující statky: Čáslav, Dačice, Havlíčkův Brod, Chrudim, Jaroměřice, Křižanov, Lanškroun, Pelhřimov, Runtířov, Vysoké Mýto a Žirovnice. Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, kt. č. 92, inv.č. 206.

vyplývalo, že všechny farmy státního statku v okrese Ústí nad Orlicí měly být převedeny do správy Státního statku Vysoké Mýto a to k 1. říjnu 1957 hospodářsky a 1. lednu 1958 i finančně.³⁰⁴

V roce 1957 se naplno projevil nedostatek stálých zaměstnanců a potřeba aktivního zapojení administrativních pracovníků do žňových prací, hlavně v letní žňové špičce. Statek za tímto účelem rozvíjel na tehdejší poměry bohatou náborovou kampaň. Novým ředitelem statku se stal Jaroslav Ašenbrenner, agrotechnikem Ing. Jaroslav Halbich a zootechnikem Miroslav Tměj.³⁰⁵ K 1. červenci 1960 pak došlo k zásadní reorganizaci. Bývalý statek Vysoké mýto se delimitoval do čtyř nových statků v kraji Východočeském a do jednoho statku v kraji Jihomoravském. Největší část byla v okrese Svitavy a tu převzal nový podnik v Pomezí se sídlem v Poličce. Novému statku Vysoké Mýto zůstalo pouhých 2 050 hektarů v okrese Ústí nad Orlicí. Nejlepší část bývalého statku – Chroustovicko – převzal statek Chrudim, menší část převzal statek v Dolní Rožince a Velkovýkrma státních statků v Dražkovicích. Reorganizace se projevila nepříznivě tak, že většina oddělení se rozpadla na samostatné provozovny.³⁰⁶ Nový statek Vysoké Mýto hospodařil v roce 1960 v okrese Ústí nad Orlicí na 2 151 hektarech půdy, z toho bylo 1 404 hektarů půdy orné. S platností od 1. července 1960 byl zřízen podle vládního nařízení č. 71/1960 Sb. podnik s názvem Státní statek Vysoké Mýto se sídlem ve Vysokém Mýtě.³⁰⁷ Hlavním předmětem činnosti statku byla přirozeně zemědělská výroba.

V roce 1961 mezi základní provozovny statku patřily Vysoké Mýto, Šňakov, Voděrady, Dolní Libchavy, Oldřichovice, Černovír, Horní Houžovec, Semanín. K 1. říjnu 1961 pak byly předány dílny Nové Hrady do správy Sdružení velkovýkrmů v Praze I a k 1. lednu 1962 došlo na základě předběžných jednání a usnesení rady ONV v Ústí nad Orlicí k předání

³⁰⁴ Kromě Státního statku Vysoké Mýto hospodařily v roce 1957 v okrese Ústí nad Orlicí také další státní zemědělské organizace – Státní hřebčinec Nemošice, Státní statek Chrudim, Státní statek Lanškroun, Strojní traktorová stanice Vysoké Mýto a Zemědělské stavební sdružení Pardubice.

³⁰⁵ Na slibné začátky Státního statku Vysoké Mýto vzpomínal jeden ze zaměstnanců takto: „*Ve Stašově byl zřízen pastevní odchov. Pod stráněmi a na vrcholech kopců se začalo. Dřevěné kůly, ostnatý drát – později elektrické ohradníky. K odchovu zdravého skotu přispělo celkem 76 hektarů pastvin. Dávková pastva v oplůtcích byla řízena zkušenými ošetřovateli. Po 4 měsíce se skot pásal venku a nepřikrmoval. Odpadl tím dovoz zelené píce do stáje. Praxí se dokonce vyvrátilo tvrzení, že u elektrických ohradníků musí být nejméně dva dospělí lidé. Ve Stašově se o prázdninách o 70 dojníc na dávkové pastvě starali 2 chlapi řídicího učitele Lukeleho*“. Časopis *Státní statky*, č. 9, r. 1958, s. 206.

³⁰⁶ Národní podnik Státní statek Vysoké Mýto byl v podstatě rozdělen do 5 nových okresů a tím došlo k delimitaci majetku do nových podniků: Státní statek, n. p. Vysoké Mýto, Státní statek v Pomezí se sídlem v Poličce, Státní statek, n. p. Chrudim, Velkovýkrma státních statků v Dražkovicích a Státní statek, n. p. Dolní Rožínka.

³⁰⁷ Rozhodlo tak zasedání ONV Ústí nad Orlicí 23. 6. 1960.

šlechtitelské stanice Kaliště do vlastnictví a obhospodařování Státního statku Vysoké Mýto (to z toho důvodu, že objekt Kaliště byl z hlediska účelovosti nevyhovující).

V roce 1962 byl Státní statek Vysoké Mýto zařazen do III. ekonomické skupiny, do výrobní oblasti bramborářské B2. Jeho organizační struktura byla následující: 7 provozních jednotek – hospodářství Vysoké Mýto, Anenská Studánka, Kaliště,³⁰⁸ Dolní Libchavy, Oldřichovice, Horní Houžovec, Semanín. Dále do statku patřila stavební skupina a oddělení pomocné výroby a statkové dílny. K 1. lednu 1965 se pak ještě vytvořila provozovna Knapovec převzetím úpadkových JZD Knapovec a Dolní Houžovec.

Státní statek Vysoké Mýto nebyl jediný, kterému byly hojně poskytovány provozní úvěry. Tato praxe vycházela ze Směrnic Generálního ředitelství Státní banky československé ze dne 14. listopadu 1963 o poskytování provozních úvěrů a mimořádného krátkodobého investičního úvěru zemědělským státním hospodářským organizacím v působnosti MZLVH.³⁰⁹ Tyto úvěry byly poskytovány na nedokončenou rostlinnou výrobu, na sezónní náklady na živočišnou výrobu a další vzniklé rozdíly při realizaci zemědělské výroby. Že na statecích existovaly rezervy, dokládaly přehledy, které bývaly často prezentovány v tisku i na nejrůznějších konferencích a setkáních.³¹⁰ Bohužel často muselo být konstatováno, že státní statky svůj úkol neplní uspokojivě.³¹¹

V roce 1964 mělo být do Státního statku podle usnesení členské schůze ze dne 5. srpna 1964 převedeno v podstatě likvidované JZD Dolní Houžovec, a to na základě vládního usnesení č. 992 z roku 1961. K vlastnímu předání budov a staveb došlo 1. ledna 1965, ovšem neobešlo se to bez problémů.³¹² Další JZD, které se stalo součástí statku, byl Knapovec, a to rovněž k 1. lednu 1965.

³⁰⁸ Původně šlechtitelská stanice Kaliště byla předána do vlastnictví Státního statku Vysoké Mýto k 1. lednu 1962 z důvodu nevyhovujícího objektu. Stalo se tak na základě předběžných jednání a usnesení rady ONV v Ústí nad Orlicí.

³⁰⁹ MZLVH - Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství.

³¹⁰ Např. při přípravě tezí přednášky k vyhodnocení plnění Směrnice XI. sjezdu KSČ byly uváděny následující údaje porovnávací hektarové výnosy JZD a státních statků za uplynulý rok. U státních statků byly výnosy všeobecně nižší a to u pšenice o 2,5 %, u žita o 13,7 %, u ječmene o 5,3 %, u brambor o 18,8 %, jetelovin o 18,7 %, u silážních plodin o 25,5 % a trvalých luk dokonce o 34 %. Přitom statky se podílely na celkové výměře orné půdy 15,6 %. Státní oblastní archiv v Zámrsku, *AF Státní statek Vysoké Mýto*, ve zpracování.

³¹¹ Za společensko-ekonomické poslání státních statků bylo považováno názorné ukazování cesty, jak v jednotlivých výrobních podmínkách, za pevného využití poznatků vědy a techniky organizovat zemědělskou velkovýrobu k dosažení maximální produkce z jednotky plochy a svým příkladem napomáhat rozvoji a upevňování ekonomiky JZD.

³¹² To, když jeden z družstevníků (Jaroslav Bílý) nepodepsal prohlášení o vzdání se majetku ve prospěch státu. Předmětem předání totiž měly být dojnice, koně, prasnice, kohouti, slepice, včelstva, kanec, telata, jalovice, hovězí žír, selata a prasata žír.

23. dubna 1965 se uskutečnila krajská konference státních statků Východočeského kraje. Pro státní statky z ní vyplynul následující úkol: vytvořit podmínky pro to, aby se výsledky státních statků dostaly ve všech ukazatelích nad úroveň výsledků JZD. Jednalo se zejména o výnosy všech plodin a kultur, stejně tak využívání půdního fondu v období mezi plodinami. Jako příklad ekonomického postavení státního statku může posloužit rozbor za rok 1966. Státní statek Vysoké Mýto v té době hospodařil na výměře 1 970 hektarů. V rostlinné výrobě byly hlavními produkty zrniny (pšenice, žito, ozimý ječmen, jarní ječmen, oves, luskoviny a boby), technické plodiny (cukrovka a řepka), brambory, zelenina a krmné plodiny (hlavně seno z luk, silážní plodiny a další). Co se týká mechanizace, tak statek vlastnil celkem 62 traktorů (8 pásových a 54 kolových), traktorové přívěsy, obilní kombajny a kombajny na brambory. Živočišnou výrobu statek provozoval v provozovnách Vysoké Mýto, Kaliště, Dolní Libchavy, Oldřichovice a Knapovec. Pomocnou výrobu představovalo další využití potahů. Jinak statek vlastnil sušičky a čističky a spolu s autoprovozem se zasloužil o kladný hospodářský výsledek ve výši 802 000 Kč.

Přestože průměrné výdělky narůstaly, byl statek poznamenán vysokou fluktuací a dlouhodobým nedostatkem pracovníků. Tato situace byla operativně řešena výpomocí příslušníky sovětské armády, která v místě dočasně působila. Např. v roce 1972 byl hlášen nedostatek 10 ošetřovatelů skotu, 6 traktoristů a 4 hlídačů.

Z dochovaných materiálů státního statku bylo možné sestavit následující přehled vývoje počtu pracovníků na Státním statku Vysoké Mýto:

Tabulka 4 Přehled vývoje počtu pracovníků na Státním statku Vysoké Mýto

Rok	1963	1964	1965	1966	1968	1969	1970
dělníci	359	422	520	398	400	378	399
THP	45	46	52	47	47	47	47
ostatní pracovníci	12	12	52	11	15	10	9

Údaje z roku 1967 se nedochovaly.

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že vrcholného počtu zaměstnanců statek dosáhl v roce 1965, odkdy již postupně klesal či stagnoval, což jistě stále vyšším nárokům na zemědělskou výrobu nepřispívalo. Maximální rozdíl v počtu dělníků na statku činil 151 zaměstnanců, u skupiny THP se tento trend tak výrazně neprojevil.

Zajímavý je i pohled na vývoj průměrných výdělků dělníků na statku, který přináší následující tabulka:

Tabulka 5 Vývoj průměrných výdělků dělníků na statku

	1963	1964	1965	1966	1969	1970
dělníci	1 270	1 241	1 248	1 357	1 300	1 390

V roce 1970 vzniklo Okresní zemědělské sdružení v Ústí nad Orlicí,³¹³ jehož součástí se stal i Státní statek Vysoké Mýto, n. p. ve Vysokém Mýtě. Statek měl v té době tyto provozní jednotky: Vysoké Mýto, Dolní Libchavy, Oldřichovice, Knapovec, mechanizační středisko (dílny), stavební středisko (stavba, údržba, pila), pomocné středisko (autodoprava, sušička, elektroprovoz) a správní středisko, což bylo ředitelství.

V roce 1973 se Státní statek Vysoké Mýto stal členem Družstevního podniku pro výrobu vepřového masa v Knapovci, jehož dalšími členy byly státní statky v Králíkách, Lanškrouně, České Třebové a vybraná JZD – Řetová, Horní Sloupnice, Sudislav, Koldín, Dlouhá Třebová, České Heřmanice a Němčice.

Na základě rozhodnutí č. j. 1847/1974 – III ze dne 4. prosince 1974 byl ke dni 1. ledna 1975 sloučen Státní statek ve Vysokém Mýtě, n. p., se státní hospodářskou organizací Státní statek v České Třebové, n. p. Majetek a závazky přešly na Státní statek v České Třebové.³¹⁴ Sloučení schválila rada Okresního národního výboru v Ústí nad Orlicí na svém zasedání dne 9. ledna 1975. Sídlo sloučeného státního statku bylo v České Třebové. Současně byla provedena delimitace hospodářství Státního statku Česká Třebová – Rudoltice do Státního statku Lanškroun.³¹⁵

7.3.1 Ze vzpomínek zaměstnanců statku Vysoké Mýto

O ideologickém vlivu komunistické strany na činnost státních statků vypovídá i skutečnost, že k výročím jejího založení vedoucí funkcionáři statků často připravovali nejrůznější proslovy, prohlášení či celková zhodnocení činnosti. Podobné k 40. výročí založení KSČ provedli i pracovníci správního aparátu státního statku Vysoké Mýto.

Statek vznikl v roce 1948 se sídlem v Nových Hradech z bývalých státních, resp. zemských hospodářství a konfiskátů. Brzy po založení převzal řadu hospodářství, která

³¹³ Okresní zemědělské sdružení ze své pozice zaujímal stanovisko k výsledkům hospodaření státních hospodářských organizací.

³¹⁴ Nová organizační struktura Státního statku v České Třebové vypadala od 1. 1. 1975 takto: hospodářství Česká Třebová, Třebovice, Semanín, Vysoké Mýto, Dolní Libchavy, Knapovec a Oldřichovice a dále střediska: drůbežářské, dílny a sklad náhradních dílů, stavební středisko a sklad stavebního materiálu, těžké mechanizace a závodní kuchyně.

³¹⁵ Státní statek Vysoké Mýto byl ve Státním oblastním archivu v Zámrsku zpracován v roce 2010. Archivní pomůcka bude dokončena v roce 2012.

nabídlí zemědělci podle zákona č. 46/1947 a během jednoho roku zase předal některé objekty nově vzniklým statkům Chrudim, Lanškroun a Chotěboř. V té době změnil sídlo i název na Statek ve Vysokém Mýtě. Měl tehdy cca 2 000 hektarů převážně v řepařské oblasti na Vysokomýtsku a Litomyšlsku. Při reorganizaci statků v lednu 1953 převzal 6 hospodářství bývalého statku v Bystrém u Poličky. Jednalo se vesměs o hospodářství v typu bramborářsko-obilnářském a dvě třetiny byly v bývalých Sudetech, tj. v dosídlenecké oblasti. Současně předal statek na Vysokomýtsku 5 hospodářství (750 hektarů) JZD. Tím se stal zcela běžným typem statku včetně všech těžkostí roztržité výroby.

Na tomto podniku, který v následujících letech rozšiřoval nabíráním půdy bez objektů, bylo nutno v letech 1953 – 1958 plnit úkoly, které strana a vláda statkům ukládala. Bylo nutno budovat objekty pro živočišnou výrobu a to investiční výstavbou i adaptacemi. Tak bylo vybudováno 8 kapacitních stájí. Pro opravářskou činnost byly vybudovány dílny v Nových Hradech, které se v dalších letech staly důležitým objektem při výrobě prototypů, ověřovacích sérií strojů pro novou technologii v rostlinné výrobě (dávkovací stoly apod.). Další úkol, který statek z příkazu KNV musel převzít, bylo přibrání 4 hospodářství na Ústeckoorlicku od 1. ledna 1959 od statku Lanškroun. Jednalo se zase převážně o dosídlenecké obce v oblasti obilnářsko-bramborářské. Tím výměra statku stoupla na 6 000 hektarů a v tomto rozsahu byl statek Vysoké Mýto až do delimitace v červenci 1960.

Jak statek za těchto podmínek plnil svoje úkoly je nejlépe patrné z výsledků soutěže. Jednou byl nejlepším statkem v republice a trvale se pohyboval na předních místech. V rámci kraje byl od 4. čtvrtletí 1959 na prvním místě až do delimitace. Různé formy soutěžení přinášely ovoce. Pravidelné vyhodnocování nejlepších pracovníků ukazovalo desítky skutečných mistrů zemědělské výroby, ať už to byl Dočkal z Chroustovic, který u předvýkrmu vepřů dosahoval 0,50 kg přírůstků, Lacmanová z Radhoště u skotu 0,80 kg, Ptáček z Pomezí 1 kg u telat, Prošek ze Sedličky 22 selat od 1 prasnice, Řekyně Milovici Zoja přírůstky prasat 0,65 kg a další. Statek se snažil držet v popředí i v zavádění nové technologie. Byl jedním z prvních, kde byla ve velkém měřítku prováděna dělená sklizeň obilovin a krmení většiny prasat u krmných automatů. Také volným ustájením skotu a hlavně prováděním dávkové pastvy byl statek jakýmsi průkopníkem. Tito dva pomocníci - iniciativa pracujících a nová technologie se museli projevit ve výsledcích statku.

„Co ještě potřebujeme ke splnění těchto úkolů? Mír! Jsme přesvědčeni, že sami nejlépe přispějeme k míru na celém světě, když celý kolektiv našeho statku bude pracovat tak, aby

*splnil nejen plán, nýbrž i smělý závazek dobrovolně vyhlášený k uctění 40. výročí založení KSČ.*³¹⁶

7.4 Velkovýkrmy Smiřice

Historie vzniku Velkovýkrmny Smiřice patří do roku 1949, kdy byl ve Smiřicích zřízen Státní statek, národní podnik ve Smiřicích, poté, co 1. června 1948 bylo utvořeno z bývalé vrchní správy státních statků a rybníků ředitelství státních statků a rybníků ve Smiřicích s hospodářstvími Zderaz, Rodov, Holohlavy, Černilov, Ratibořice, Dubno, Heřmanice a Ostrov. Nadřízeným orgánem byl Inspektorát státních statků ve Smiřicích, později Trust státních statků ve Smiřicích, od roku 1954 pak až do roku 1956 Trust velkovýkrmny Praha. Od 1. ledna 1957 byl statek začleněn pod ministerstvo potravinářského průmyslu a jeho nadřízeným orgánem se stalo sdružení Velkovýkrmny se sídlem v Praze. Statek byl přejmenován na Velkovýkrmnu – státní statek, n. p. Po vzniku oborového podniku Velkovýkrmny Praha v lednu 1967 se velkovýkrmny Smiřice staly jeho závodem 03.³¹⁷

Socialistická zemědělská velkovýroba byla zahájena výstavbou kontroverzní velkovýkrmny prasat Gigant³¹⁸ ve Smiřicích. Na počátky výstavby vzpomíná ve svém článku³¹⁹ bývalý ředitel závodu 03 Gustav Brož: *„Základní kámen byl položen 1. září 1949 a v průběhu pěti měsíců bylo postaveno všech deset pavilonů v tehdejší hodnotě téměř 15 milionů korun. Na stavbě pracovali brigádnicky občané snad z celého Východočeského kraje. Ustájovací kapacita byla stanovena na 10 000 prasat a k tomu karanténní stáj pro 50 prasat.“* V červnu 1950 byla velkovýkrmna slavnostně otevřena. Až do roku 1958 zde byla zachována tradiční malovýrobní forma krmení, která byla velice namáhavá. Rovněž ruční odklizení hnoje přinášelo řadu komplikací. Je zvláštní, že kromě konstatování řady komplikací v oficiálním tisku se o skutečných problémech, doprovázejících fungování velkovýkrmny, nikde nehovořilo. Na základě závěrů ministerské kontroly byl zpracován návrh řešení, jehož součástí byla i základní analýza stavu. Počátky tzv. akce velkovýkrmny vepřů typu Smiřice bylo třeba hledat v roce 1949, kdy se zástupci Československých státních

³¹⁶ Státní oblastní archiv v Zámrsku, *AF Státní statek Vysoké Mýto*, Kolektiv ředitelství Státního statku Vysoké Mýto, 1961. Ve zpracování.

³¹⁷ Státní oblastní archiv v Zámrsku, spisy o fondu Státní statek Smiřice.

³¹⁸ O tom, že výstavba a počátky Velkovýkrmny ve Smiřicích se staly mediálním případem, svědčí archivní materiály obsažené v *AF Ministerstva státních statků*, kt. 367, inv. č. 1092. Podle dochovaných informací se problémem velkovýkrmny vepřů typu Smiřice zabývala speciální kontrola, kterou 14. 5. 1952 vykonali ministři zemědělství a státní kontroly.

³¹⁹ BROŽ, G. *25 let Velkovýkrmny Smiřice – největšího závodu ve Východočeském kraji*, *Časopis Státní statky* č. 1, r. 1974, s. 257 – 260.

statků Josef Smrkovský a Rudolf Vrtiška a zástupci ministerstva zemědělství Dr. Ing. Jiří Náprstek zúčastnili jako členové československé zemědělské delegace návštěvy Maďarské lidové republiky za účelem studia chovu vepřů. Původně prý Jiří Náprstek tvrdil, že projekt velkovýkrmny je zootechnicky pochybený a prakticky neuskutečnitelný. Po návratu z Maďarska se však náhle stal jeho zastáncem. Dohodl se Smrkovským a svými „*neseriozními a nereálnými plány a náměty uváděl spolu se Smrkovským státní statky na cestu nehospodárnosti, extrémů a politickoekonomických úchylek.*“³²⁰ Dne 1. července 1949 došlo k ustavení komise³²¹ pro stavební akci nadplánu Československých státních statků a rovněž finanční komise.³²² Mělo totiž dojít ke zvýšení investiční dotace o částku 563 134 000 Kčs. V důsledku tzv. „gigantomanie“ se celá akce zvrhla tak, že hrozilo nebezpečí, že v každém kraji bude zájem o postavení velkovýkrmny vepřů typu Smiřice, což bylo nežádoucí a neúnosné. Přítrž učinil až projev předsedy vlády a Ústřední rady odborů Antonína Zápotockého, po němž následovalo politicko-odborné šetření. Jeho výsledkem bylo konstatování, že stavební akce nadplánu Československých státních statků bylo vedením v čele se Smrkovským, Hojdarem a Náprstkem zneužito ke „gigantomanii.“ Vznik a průběh celé akce byl hodnocen jak po stránce politické, tak technické a provozní. Ta politická ji hodnotila „*jako pravou úchylku Smrkovského, Hojdara a Náprstka, kteří se pokoušeli dokázat, že i bez využití sovětských zkušeností lze budovat velké stavby socialismu. K této úchylce byli vedeni svým pečlivě skrývaným buržoazním nacionalismem a nenávisť k SSSR. Chtěli zdiskreditovat sovětské metody chovu a výkrmu vepřů, jakož i prokázat, že řešení celého problému v MLR je zastaralé a neekonomické.*“³²³ Po stránce technické mělo jít o neodpovědné a zločinné zanedbání všech základních principů zootechniky v chovu a výkrmu vepřů v podobě suchých a teplých objektů a vědomé a zločinné nevyřešení otázek hygienických a veterinárních. Konečně po stránce provozní byla vytýkána záměrná a vědomá koncentrace všech problémů spojených s chovem a velkovýkrmem vepřů a pokus o předstírání vysoce produktivního zhodnocení investic. Výstavba byla ze strany Československých státních statků provedena tak ukvapeně, že nebylo možné uplatnit zásady řádného plánování a bylo k ní přikročeno bez celkových plánů a kalkulací. Skutečné náklady

³²⁰ Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, Návrh řešení problému velkovýkrmen vepřů typu „Smiřice“, kart. č. 362, inv. č. 1092.

³²¹ Členy komise byli Ing. Josef Hojdar, Dr. Ing. Jiří Náprstek, Arch. Bedřich Kohout, Dr. Jan Galanda, Vojtěch Bartl, Ing. Jiří Vorel a Ing. Jiří Cikhart. Tamtéž.

³²² Jejimi členy byli Ing. Josef Hojdar, Dr. Václav Vít, Ing. Jiří Cikhart, Dr. Václav Šulc, Dr. Jan Galanda, Vojtěch Bartl a Joser Haniš.

³²³ Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, Návrh řešení problému velkovýkrmen vepřů typu „Smiřice“, kart. č. 362, inv. č. 1092.

tak byly překročeny o 109 159 000 Kč³²⁴ a navíc byla situace ve velkovýkrmnách Smiřice záměrně utajována. Za největší prohřešky byl považován sám výběr staveniště, které bylo situováno na území záplavové oblasti povodí Labe a dále, že staveniště Čeperka bylo určeno na dně bývalého rybníka se spodní vodou v hloubce 50 cm a nepatrným spádem 0,25 m na 1 km. Důsledky byly jasné – nevyřešení nejaktuálnějších problémů velkovýkrmů, mezi které patřila otázka větrání, exkrementy a čistota odpadních vod, dále zvyšování ztrátového provozu velkovýkrmů a nakonec i utajení hlavních viníků a jejich nestíhání. Výsledkem byl soubor opatření s konkrétními návrhy na řešení vzniklé situace.

Teprve v 60. letech dvacátého století došlo ke stavebním úpravám a dovybavení automatickými dopravníky krmných směsí do samokrmítek. V roce 1964 se podařilo částečně odstranit problémy spojené s odklizením fekálií a v průběhu dalších let pak docházelo k dalším změnám v technologii výkrmu, což představovalo zavedení systému předvýkrmu.³²⁵ Navzdory příznivým výsledkům v 60. a počátkem 70. let se projevovaly rezervy v efektivnosti výroby vepřového masa spočívající v nevhodném stájovém mikroklimatu v důsledku velké koncentrace prasat v kotcích, špatného zdravotního stavu prasat a nedostatečného žlabového prostoru (pouhých 12 cm na jedno prase). Tento stav si vynutil následnou modernizaci Gigantu, která měla zdvojnásobit žlabový prostor, snížit koncentraci prasat v kotcích maximálně na 20 kusů a rovněž zlepšit klimatizaci. Dalším problémem byl hromadný výskyt zejména průjmových onemocnění, která byla dávana do přímé souvislosti s nízkým využíváním krmiva.³²⁶ Nejzávažnějším problémem však bylo využívání prasečích fekálií. V této oblasti bylo vyzkoušeno několik způsobů, ovšem žádný z nich nedokázal problém zcela vyřešit. Ale ani vlastní výkrm se neobešel bez komplikací, které způsoboval nedostatek selat.³²⁷ Závod se tedy snažil problém vyřešit výstavbou vlastních produkčních stanic, kde však zase docházelo k vysokým ztrátám selat v důsledku nízké porodní váhy, zalehnutí, nemocí či nízké porodnosti. V letech 1970 – 1973 byla proto pokusně uplatněna metoda přechodu od kontinuálního provozu k turnusové organizaci. Podařilo se tak alespoň částečně vyřešit výživu prasnic v období březivosti, péči o porody, včetně preventivní veterinární péče.

³²⁴ Tamtéž.

³²⁵ Na Gigant se přivázela selata o váze asi 20 kg.

³²⁶ Tamtéž

³²⁷ Ve zprávě ministerské komise se uvádí, že problém selat spočíval především v jejich původu z chřipkových chovů rolnických nebo kulackých usedlostí.

Závod 03 ve Smiřicích měl sloužit jako příklad uplatnění postupné koncentrace a specializace v rostlinné i živočišné výrobě. Jednotlivá hospodářství se zaměřovala na chov dojníc, žír skotu a odchov jalovic. Horské hospodářství Sedloňov bylo využíváno k pastvě mladého dobytka z nížinných oblastí. Mladý dobytek zde byl umístován v lehkých salaších stanového typu. Důležitou roli přitom hrála plemenářská práce. „*V horských oblastech je to křížení našeho červenostrakatého skotu s ayrshirskými býky a v nížinné oblasti je to křížení našeho skotu s nížinným černostrakatým skotem.*“³²⁸

Velkovýkrmy Smiřice mohou posloužit nejen jako příklad problémů spojených s velkokapacitní živočišnou výrobou, ale i organizací závodu. Závod se členil na hospodářství, která měla charakter výrobních organizačních jednotek. Jeho součástí byla jednak Velkovýkrma Gigant s koncentrací 25 000 prasat, hospodářství Holohlavy s výměrou 2 015 hektarů zemědělské půdy řepařské oblasti, hospodářství Hoříněves s výměrou 1 524 hektarů rovněž v řepařské oblasti, hospodářství Opočno s výměrou 920 hektarů, hospodářství Sedloňov v horské oblasti s výměrou 1 858 hektarů, hospodářství Choustníkovo Hradiště v oblasti řepařsko-obilnářské a výměrou 1 725 hektarů, dále stavební oddělení s ročním objemem výroby 7 mil. Kč a ústřední dílny s objemem oprav 5,5 mil. Kč.

V rostlinné výrobě byly zrušeny skupiny rostlinné výroby a na všech hospodářstvích bylo zavedeno přímé řízení z jednoho centra. Na hospodářstvích byly vytvářeny hony o velikosti asi 100 hektarů, na kterých se uskutečňoval blokový osevňovací postup.

Přes veškeré výše uvedené problémy byl státní statek v roce 1953 vyznamenán Rudým praporem vlády a Ústřední rady odborů, v letech 1960, 1963 a 1964 Rudým praporem ministerstva zemědělství a Ústředního výboru odborových svazů, v roce 1967 byl statku Velkovýkrmen Smiřice propůjčen prezidentem republiky Řád práce, v roce 1972 a 1973 byl závod celkem 7x držitelem Rudé standardy ředitele oborového podniku a podnikového výboru Revolučního oborového hnutí a za výsledky v roce 1973 obdržel Rudý prapor páté pětiletky, který závodu propůjčila vláda ČSSR a ÚRO.³²⁹

Co se týká shrnutí správního vývoje smiřických velkovýkrmen, tak počátky socialistického způsobu hospodaření spadají do roku 1948, kdy byly zrušeny vrchní správy státních statků a ve Smiřicích bylo vytvořeno Ředitelství státních statků a rybníků s hospodářstvími Zderaz, Rodov, Holohlavy, Černilov cihelna, dílny Ratibořice, Dubno, Heřmanice a Ostrov. Nadřízeným orgánem byl Inspektorát státních statků. Po revizi pozemkové reformy na

³²⁸ Tamtéž.

³²⁹ Tamtéž.

podzim 1948 došlo k převzetí zbytkových statků Doubravice, Svinišťany, Velký Třebešov, Tašov, Ledce a Rozkoš a k parcelaci byl předán Ostrov. Po vytvoření národního podniku ČSSS bylo ve Smiřicích vytvořeno sídlo Trustu státních statků. V roce 1952, když došlo ke zrušení národního podniku ČSSS a z jednotlivých statků vznikly samostatné národní podniky, byla v Praze zřízena hlavní správa státních statků s tím, že ve Smiřicích bylo sídlo Krajské správy státních statků. Současně došlo ke sloučení státního statku Opočno se statkem ve Smiřicích a ze statku Cerekvice bylo přičleněno hospodářství Hoříněves. Tímto byl dán základ budoucí specializace pro chov a výkrm prasat. V roce 1953 statek převzal půdu přidělců v Sedloňově a zvýšil tak rozsah obhospodařované půdy na 3 257 hektarů zemědělské půdy. Ředitelem se na místo Ladislava Koldrta stal Ing. Václav Prýmek.

Půdní držba statku rostla i v dalších letech, kdy byla postupně přebírána nezajištěná půda a půda velkých rolníků v Benátkách, Vrchovnici, Černožicích a dalších obcích. Nadřízeným orgánem byl Trust velkovýkrmů Praha. Další změny v půdní držbě souvisely se vznikem JZD, docházelo i ke směně pozemků, až na konci roku 1956 Státní statek Smiřice ohospodařoval 7 087 hektarů zemědělské půdy, z toho 5 211 orné. K 1. lednu 1957 došlo k začlenění statku pod Sdružení velkovýkrmů se sídlem v Praze v působnosti ministerstva potravinářského průmyslu a v důsledku toho byl státní statek ve Smiřicích přejmenován na Velkovýkrmnu – státní statek národní podnik. Od 1. dubna 1958 pak byla s ohledem na velikost podniku upravena jeho vnitřní struktura – z oddělení byly vytvořeny samostatné závody. V průběhu let 1958 – 1959 pak přešli ke statku další soukromí zemědělci ze Smiřic a okolních obcí, kde nebyly podmínky vhodné pro založení družstev. Od 1. ledna 1960 řízení Sdružení velkovýkrmů přešlo opět pod ministerstvo zemědělství. V dalších letech pak statek postupně převzal dalších 21 JZD z Náchodska a naopak 6 hospodářství předal JZD. V roce 1963 se součástí statku staly pozemky Výzkumného ústavu pro chov ovcí v Jedlové.³³⁰ Na konci roku 1964 výměra podniku činila 13 522 hektarů zemědělské půdy, z toho 10 169 hektarů orné. Statek tvořily tyto závody: Holohlavy, Hoříněves, Česká Skalice, Nový Hrádek, Opočno, Sedloňov, Choustníkovo Hradiště a Gigant. Závody byly tvořeny výrobními skupinami rostlinné a živočišné výroby. Na místo ředitele nastoupil Jiří Šámal. K 1. lednu 1965 byla provedena rozsáhlá delimitace podniku, při které byl ze závodů Česká Skalice a Nový Hrádek vytvořen n. p. Státní statek v České Skalici. Hajnice a Kohoutov byly přičleněny k nově vytvořenému podniku Státní statek v Hajnici. Podniku ZNZP³³¹ byly

³³⁰ <http://www.smirice.eu./firmy/statek.htm>, [cit. 2011-7-20].

³³¹ ZNZP – Zemědělský nákupní a zásobovací podnik.

předány mísírny krmiv ve Smiřicích a Hořenicích a Šlechtitelská a plemenářská stanice v Chocni hříbárna Bědovice. Výměra podniku se tak snížila až na 8 400 hektarů zemědělské půdy a 6 502 hektarů půdy orné. V roce 1967 byla provedena zásadní reorganizace Velkovýkrmny, při které došlo k vytvoření oborového podniku Velkovýkrmny s generálním ředitelstvím v Praze, a podnik ve Smiřicích se stal závodem 03. Současně se ze závodů opět stala hospodářství.

V roce 1976 se ředitelem podniku stal Gustav Brož. Následovaly další delimitace a jeho rozšíření. Postupně byl do podniku začleněn Státní statek Hradec Králové³³² a další JZD – Lužany Žlutěves.

Z funkce ředitele Okresní zemědělské správy v Hradci Králové se v roce 1983 vrátil Jiří Šámal a následovaly další organizační změny, které způsobily, že v roce 1985 podnik hospodařil na výměře 10 580 hektarů zemědělské půdy ve třech okresech bývalého Východočeského kraje. Tehdy bylo ředitelství soustředěno na zámku ve Smiřicích a další hospodářství se nacházela v Holohlavech, Hoříněvsi, Světí, Černilovu, Jeníkovcích, velkovýkrmně Smiřice, mechanizační a dopravní středisko bylo ve Smiřicích a sklad a stavební středisko v Černožicích. V okrese Trutnov fungovalo hospodářství Choustníkovo Hradiště a inseminační stanice kanců ve Zboží, v okrese Rychnov nad Kněžnou horské hospodářství Sedloňov.

Ještě na konci 80. let byla úspěšná práce podniku významnou inspirací pro nadcházející období. Dne 1. července 1988 byl podnik zapsán do obchodního rejstříku vedeného Krajským soudem v Hradci Králové jako státní podnik pod názvem Státní statek Smiřice, nositel řádu práce.³³³ Tento název, resp. jeho druhá část byla v roce 1991 změněna na konečné znění Státní statek Smiřice, státní podnik. Dozorčí radu tvořili Ing. Otakar Divíšek, Ing. František Kodým a Josef Blažek.

V roce 1992 již situace byla zcela odlišná. Ředitel Státního statku Smiřice Ing. Porubčanský podal zprávu o výsledcích hospodaření, která hovořila za vše: za posledních několik měsíců se podnik dostal ve většině ukazatelů do ztráty, která dosahovala výše několika milionů korun. Ukončení činnosti podniku bylo neodvratné a katastrofální. Na konci 90. let byl podnik v tíživé finanční situaci, kterou představovalo více jak 40 mil. Kč nezaplacených faktur, odblokovaný účet, a přestože se novým ředitelem stal Ing. Hrubý,

³³² Na základě rozhodnutí ministerstva č.j. 64/77214 ze dne 25. 1. 1977

³³³ Podnik byl založen zakládací listinou ministerstva zemědělství a výživy České socialistické republiky ze dne 27. 6. 1988. Státní oblastní archiv v Zámrsku, spisy o fondu Státní statek Smiřice.

krach podniku to již neodvrátilo. Ztrátové objekty byly postupně uzavírány. Vzhledem k tomu, že privatizační projekt byl zamítnut, musel se statek zprivatizovat sám. Nové firmy tak vznikaly na místě postupně končících statkových středisek. V roce 1997 se ředitelem stal Ing. Zdeněk Horáček a v červenci 2000 Ing. Josef Šašek. Na základě rozhodnutí Ministerstva zemědělství ze dne 9. května 2006 byl Státní statek Smiřice, státní podnik zrušen a to sloučením s podnikem Státní statek Jeneč, státní podnik, na který přešla veškerá práva a závazky, včetně závazků z pracovněprávních vztahů a veškerý majetek.³³⁴

7.5 Státní statky krkonošské oblasti

Stejně jako statky jiných pohraničních okresů či horských a podhorských oblastí, neměly východočeské statky v Krkonoších snadné živobytí. Jedním z takových statků byl i svého času největší zemědělský podnik západních Krkonoš Státní statek Vysoké nad Jizerou.

7.5.1 Státní statek Vysoké nad Jizerou

Počátky zdejší zemědělské výroby mají hluboké kořeny a lze je objevit již na konci 14. století, kdy docházelo k mýcení lesů a příchodu prvních zemědělců. Spolehlivější záznamy však pocházejí až z období pozdějšího, z konce 18. století, kdy byly v důsledku josefínských reforem zaváděny kapitalistické způsoby hospodaření. Namísto těžké lopotné roboty s využíváním krkonošských haků³³⁵ se zaváděla peněžní povinnost. Naopak sedláci z hor ještě dlouho lpěli na tradičních formách hospodaření a nové způsoby hospodaření se prosazovaly velmi pomalu. Horské prostředí vytvářelo sice osobitou atmosféru,³³⁶ ovšem podmínky pro zemědělství zrovna ideální nebyly. Období kolektivizace významně zasáhlo do života nejvýše položených území Krkonoš. Původní horské hospodářství, tzv. budaření mělo pro utváření krkonošské krajiny zásadní význam. Obděláváním vznikaly kolem bud květnaté horské louky, původně sečené nebo spásané malým počtem dobytka. Po nástupu socializace byla jejich zemědělská funkce potlačena a zůstala jen ta rekreační nebo turistická. Květnaté horské louky začaly zarůstat plevelem, zamokřovat se a jejich stav se stále zhoršoval. Horské podmínky totiž nedokázaly zaručit v začátcích ani v pozdější době kolektivního hospodaření

³³⁴ Tamtéž.

³³⁵ Haky se používaly v době před objevením rouchadla. Bývaly šest až sedm palců široké a často se o nich zapřahali sami horalé. KUBÁT, Miroslav. In: *Státní statek Vysoké nad Jizerou, Pohledy do dějin zemědělství v Krkonoších*, 1989, s. 3.

³³⁶ „Žně na horách začínaly později než v kraji, proto mnozí horalé odcházeli se svými rodinami na pomoc sedlákům k Turnovu a Jičínu a někdy až do Slezska. Teprve po návratu zazníval dlouho do zimy rytmický tlukot cepů s ozvěnou na horských stráních. Kolem stodol a přístodůlků se ještě před sto léty občas ozýval zvláštní zvuk ze sudování, při němž rolníci otloukali klásky obilí o hrany sudů.“ Tamtéž.

takové výsledky, jakých dosahovala JZD v nížinných oblastech, a proto musela být družstva podporována brigádnickou pomocí z průmyslových závodů. Na příkladu dalšího vývoje lze názorně představit tehdejší způsob uvažování o možnostech řešení situace. Vzhledem k tomu, že docházelo k rozpadu malých družstev, protože neměla dostatek mechanizace, dobytek postihovaly nemoci (např. tuberkulóza), mladí lidé odcházeli do průmyslu, stranické orgány navrhovaly jako možné řešení přechod horských družstev do státního statku. Mimo jiné proto, že byly ve větší míře dotovány státem. Tato situace umožnila, že 1. ledna 1964 vznikl Státní statek ve Vysokém nad Jizerou, a to sloučením JZD Horal ve Vysokém nad Jizerou, JZD Sklenařice, JZD Rokytnice nad Jizerou a farem Státního statku Cerekvice v Horní Rokytnici a v Javorsku u Jilemnice. Nový statek měl rozlohu 2 053 hektarů zemědělské půdy a tvořila jej tři hospodářství: Vysoké, Rokytnice a Javorek.³³⁷ Co se týká dalšího organizačního vývoje statku, tak s ohledem na historický vývoj, členitost terénu a oddělení jednotlivých center osídlení lesními porosty, byl na statku vytvořen systém zemědělských středisek, což byly z hospodářského hlediska samostatné jednotky. Statek tak tvořila hospodářství Vysoké nad Jizerou, Rokytnice nad Jizerou, Vítkovice a Benecko. Součástí hospodářství Vítkovice byla i farma s chovem huculských koní na Janově Hoře, která dodnes láká mnoho návštěvníků západních Krkonoš. Jednotlivá střediska se lišila velikostí, strukturou půdního fondu,³³⁸ počtem kusů dobytka i specifickým zaměřením v rostlinné či živočišné výrobě. Rostlinná výroba byla do značné míry ovlivňována polohou v těsné blízkosti Krkonoš³³⁹ a podhůří, kde jsou podmínky dány drsným klimatem,³⁴⁰ krátkou vegetační dobou³⁴¹ a velkým množstvím srážek.³⁴² Navíc statek zasahoval svou rozlohou do území pásma hygienické ochrany vod, což do značné míry limitovalo jeho strukturu rostlinné výroby. Rovněž živočišná výroba si vynutila zohlednění horského prostředí. Pro chov dobytka zde byla vybrána speciální plemena vzniklá křížením původního červenostrakatého skotu s plemenem ayrshire dováženým z Anglie a z Kanady. A protože statek neměl ustájovací kapacity pro výkrm skotu, hledala se

³³⁷ Tamtéž, s. 11.

³³⁸ V hospodářském obvodu státního statku převládaly minerálně chudé hnědé půdy, středně až silně podzolované, se silnou příměsí skeletu. Hloubka ornice dosahovala hodnoty maximálně 25 cm, většinou však pouze mezi 10 až 15 cm. Nejvíce zde bylo luk a pastvin.

³³⁹ Nejvýše položené louky a pastviny ležely v nadmořské výšce až 1 120 m.

³⁴⁰ Průměrná roční teplota se zde pohybuje okolo 5,6°C a vegetační období je dlouhé pouze 116 – 138 dní s průměrnou teplotou vzduchu 11,9°C. Na celém území je po většinu roku větrno a převládá západní a severozápadní větrné proudění. Toto území bylo charakterizováno jako „kraj, kde končí chléb a začíná kamení.“

³⁴¹ Platilo zde úsloví: „půl roku zima, půl roku zejma.“ Období s prvními mrazy přichází podle pozorování na meteorologické stanici ve Vysokém nad Jizerou od 23. 9. do 1. 11. a poslední mrazy se vyskytují ještě 4. 4. až 2. 6. KUČEROVÁ, Marcela. In *Státní statek Vysoké nad Jizerou*, bulletin, 1989, s. 34.

³⁴² Úhrn ročních srážek činí průměrně 1 020 mm, přičemž během vegetačního období spadne více než 500 mm.

řešení, jak využít telata - býčky. V tomto případě bylo nutné zohlednit přírodní podmínky, které limitovaly zemědělskou velkovýrobu. Statek proto poskytoval býčky k odchovu malochovatelům a to včetně krmných směsí a poradenství. Chovatelé zabezpečovali stáj, ošetřování a objemná krmiva. Při prodeji zvířete se pak dělili o získanou částku. Od roku 1986 začal statek uplatňovat chozrasčotní systém řízení a organizace výroby. Na příkladu vývoje tohoto východočeského statku je zřejmé, jak významnou roli hrály ve výsledcích hospodaření a úspěšnosti zemědělské výroby přírodní podmínky. Z dochovaných archivních materiálů je zřejmé, že vedoucí zaměstnanci statku si jich byli vědomi a ve snaze splnit vládní a stranický úkol poslání statků se všemožnými způsoby snažili nacházet vhodná řešení. Ta se pak projevovala ve způsobu řízení a častých organizačních změnách.

7.5.2 Státní statek Lánov

Na závěr krátkého představení východočeských statků ještě pár slov o statku v Lánově. Ten vznikl 1. července 1960 delimitací ze Státního statku, n. p. Trutnov. Původní výměra byla 2 089 hektarů zemědělské půdy a tak, jak postupně přebíral pozemky špatně hospodařících JZD, měl k 1. lednu 1965 celkovou výměru 4 394 hektarů zemědělské půdy. Maximální rozlohy dosáhl statek v polovině sedmdesátých let, kdy po dalším včleňování zemědělských družstev dosahovala jeho výměra až 7 346 hektarů.³⁴³ Od roku 1988, stejně jako většina východočeských státních statků, se stal samostatným státním podnikem. Převážná část rozlohy statku spadala do oblasti podhůří Krkonoš na katastrálním území obcí Vrchlabí, Dolní Branná, Kunčice, Klášterská Lhota, Hostinné, Arnultovice, Prosečné, Dolní Lánov, Čistá, Černý důl, Rudník a Javorník. V nadmořské výšce v rozmezí 350 až 840 metrů převládaly hnědé půdy pahorkatin a hnědé a podzolované půdy hor. Co se týká klimatických podmínek, jednalo se o oblast mírně chladnou a velmi vlhkou s průměrnou roční teplotou 6°C a ročním průměrem srážek 800 až 1000 mm.

Organizační struktura podniku byla tvořena 4 zemědělskými závody v Lánově, Vrchlabí, Prosečném a Rudníku a dále sem patřil závod pomocné výroby, závod služeb a stavební závod.

Statek byl členem Společného zemědělského podniku pro výkrm prasat se sídlem ve Vlčkovcích, Agropodniku – sklad a mísírna průmyslových hnojiv Trutnov, Agrostavu ve Dvoře Králové a společné cestovní kanceláře zemědělských podniků Ekotour se sídlem v Praze.

³⁴³ Státní oblastní archiv v Zámrsku, *AF Státní statek Lánov*, In: bulletin k 30 letům rozvoje zemědělské velkovýroby *Státní statek Lánov 1960 – 1990*, Praha, 1990, s. 1.

Zvláštností tohoto statku bylo kromě již zmíněných ne zcela optimálních klimatických podmínek pro rentabilní zemědělskou výrobu, umístění na okraji chráněné krajinné oblasti Krkonošského národního parku. Zájmy ochrany přírody a vodních zdrojů byly dost vážným limitujícím faktorem pro další rozvoj podniku. Přesto i zde se projevovala snaha vyhovět veškerým nárokům na hospodářské výsledky. Těch statek dosahoval mimo jiné i tím, že o to více se zapojoval do společných podniků a tak např. ve spolupráci s podnikem Zelenina vybudoval sklad brambor s třídírnou, sklad ovoce a zeleniny a výrobu smažených bramborových lupínků. Ve spolupráci se zásobovacím závodem se podílel na výstavbě provozu posklizňových linek a čističek obilí. S ohledem na území národního parku pak realizoval experimentální chov ovcí, kterým se snažil využít zemědělskou půdu. A po vytvoření samostatného státního podniku po roce 1988 dokonce otevřel i podnikovou prodejnu ve Špindlerově Mlýně. A pro vytvoření vlastního devizového hospodaření se dokonce pustil do výroby pevného podpalovače či sportovního náradí.

Ještě počátkem devadesátých let, 27. března 1991, učinil statek pokus o záchranu nebo alespoň zpomalení blížícího se konce. Bývalý ředitel Státního statku Lánov Ing. Jan Lukeš inicioval vytvoření sdružení, které pod názvem Agrocom Lánov kolem sebe soustředilo okolní statky: Statek Dolní Branná s. p., Statek Labe s. p. Vrchlabí III, Farma Vrchlabí s. p., Statek Kovársko s. p. Lánov, Statek Rudník s. p. Státní statek Dolní Lánov a Státní statek Prosečné. Nakonec zůstal v roli zbytkového podniku jen Statek Kovársko s. p. Lánov, který zajišťoval podobně jako Statek Králíky vypořádání majetku a hospodaření všech statků v okolí.

Sondu do útrob bývalých státních statků lze uzavřít očima Miroslava Vaňka pohledem do života tzv. mlčící většiny.³⁴⁴ Cíleně jsem se soustředila na rozhovory s bývalými zaměstnanci státních statků. Jeden z nich vypráví o svém působení na severní Moravě, kde několik let pracoval i s manželkou na šachtě. Pod příslibem přidělení baráčku se rozhodli začít novou kariéru v zemědělství a tak nastoupili na státní statek. Manželka jako dojnice, on jako traktorista. Protože slíbený domek získal někdo jiný, odešli do druhé vesnice a tam se jim podařilo získat baráček první kategorie. Začali chovat drůbež, dva býky, prasata, ovce, husy, kuřata a kačeny. Býk se mohl pouze chovat, doma se nesměl zabíjet, neboť byla povinnost ho odprodat státu. Všeho bylo dost – maso se udilo ve vlastní udírně, měli veškerou zeleninu, jak říkají, měli se nejlépe v životě. Měli velké pole a ještě půlhektarové propůjčené, které začali

³⁴⁴ VANĚK, Miroslav. *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny*. Praha: Academia. 2009.

obdělávat traktorem.³⁴⁵ Pak statek padl a přišli o práci. Zpětně však práci na statku hodnotí jako dobrou. Když byly žně, vydělávali až 7 tisíc Kč měsíčně a přitom dostávali deputáty. Kdo pracoval na statku, měl k dispozici traktor, kterým se dalo cokoliv dovézt. Kdo jezdil kombajnem, mohl si vzít obilí a sešrotovat ho pro slepice a prasata. Obilí se totiž nevysypávalo úplně. Z luk měli seno, které si sami posekali a posušili, veškeré nářadí se dalo půjčit na statku. Při stavbách pomáhali kamarádi s traktorem. A podle zásluh se dal získat i lepší kus pole.

Jak vidno, i mimo region východních Čech byla práce na statku spojována s řadou výhod, které vyvážily počáteční těžkosti spojené s počátky socializace vesnice.

³⁴⁵ VANĚK, Miroslav. *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny*, (rozhovor vedl Tomáš Niesner v Bruntálu v září 2007), Praha: Academia, 2009. s. 540 – 562.

8 Zkušenosti dalších zemí

Přestože správní vývoj československých státních zemědělských organizací byl záležitostí čistě národní, neobešel se bez již uvedeného dominantního vlivu sovětských způsobů řízení, ale nakolik mu to dovolily politické mantinely, hledaly se příklady i v dalších zemích – zejména těch sousedních.

Podpora výjezdů do zahraničí tzv. na zkušenou byla ministerstvem zemědělství i ministerstvem státních statků podporována hned od počátku padesátých let. A to nejen do Sovětského svazu, ale i do jiných lidově demokratických států, včetně kapitalistických. V archivním fondu ministerstva státních statků se nachází „Stručný přehled požadavků na výjezdy zemědělských expertů do zahraničí“³⁴⁶ a je třeba ocenit, že z valné většiny byly cesty doporučeny a schváleny. Navíc ministerstvo přistupovalo k plánování cest velkoryse a jednalo se vždy o několik odborníků na dvoutýdenní až několikaměsíční pobyty. Cíl těchto cest byl jasný – studium investiční výstavby v JZD, zavádění nových, pokrokových metod hospodaření, zemědělské školství, organizace inseminace ovcí, prohlídka veterinárních klinik, studium tržních vztahů mezi městy Německé demokratické republiky, Rumunska, Sovětského svazu nebo Polska. Z kapitalistických států bylo možné vycestovat do Dánska, Holandska či Švýcarska. Jediná cesta byla zamítnuta a to do Švédska za účelem studia farem pro živočišnou výrobu, mechanizačních prostředků živočišné výroby, sušení a silážování.³⁴⁷ Do světa vyjížděli ovšem nejen zemědělství odborníci na nejvyšší úrovni, ale i samotní zemědělci – pracovníci statků a samozřejmě také delegace ÚV KSČ. Jedna z takových návštěv se uskutečnila v roce 1964 v Polsku a jejím cílem bylo studium zkušeností s řízením, plánováním a zabezpečováním rozvoje státních statků.³⁴⁸

8.1 Polsko

V 60. letech dvacátého století Polsko obhospodařovalo asi 20,2 milionů hektarů zemědělské půdy a socialistický sektor, který byl většinou reprezentován státními statky, hospodařil na necelých 13 % rozlohy. Výrobní zemědělská družstva se na hospodaření

³⁴⁶ Národní archiv v Praze, *AF Ministerstvo státních statků*, kt. č. 142.

³⁴⁷ Zamítnuto bylo z důvodu možnosti spatřit mechanizaci farem v západní Evropě v rámci jednání pracovní skupiny při zemědělském výboru ECE. Tamtéž.

³⁴⁸ Návštěva Polska se uskutečnila v květnu 1964 v několika víceobjektových státních statech v krajích Zelena Gora, Poznaň, Wrocław a Lodž. Delegaci vedl pracovník ÚV KSČ Ing. Karel Koukal, který své zkušenosti shrnul do článku v časopisu *Státní statky* č. 7, ročník 1964, s. 114 – 115.

podílela 1,2 % a na více jak 85 % se hospodařilo individuálně. Pro masový nástup kolektivizace nebyly totiž v Polsku vytvořeny politické ani materiální podmínky. Panovala obava z problému zaměstnanosti, která by uvolněním pracovních sil v zemědělství mohla situaci zkomplikovat. Nicméně rozvoj socialistických prvků byl patrný, a to prostřednictvím tzv. rolnických kroužků (v podstatě naše bývalá strojní družstva).

Pokud jde o úroveň výroby polských státních statků, tak byla ve srovnání s naší vyšší v živočišné produkci, zejména v dojivosti, a to v průměru o 300 l na dojnici.³⁴⁹

Co se týká systému řízení, organizace a plánování státních statků v Polsku, tak k 1. lednu 1964 obhospodařovaly 2 554 600 hektarů zemědělské půdy, což představuje 12,6 % celkové rozlohy zemědělské půdy. Z toho 10 % náleželo ústředně řízeným státním statkům – plemenářským, šlechtitelským a semenářským, ovocnářsko-zelinařským či pro chov ryb. Mimo resort ministerstva zemědělství bylo ve státním sektoru dalších 71 000 hektarů zemědělské půdy obhospodařované školními statky nebo statky průmyslových ministerstev. Rozložení státních statků na území Polska bylo značně nerovnoměrné – největší podíl půdy obhospodařovaly státní statky v severních a západních osídlených oblastech. Na počátku roku 1964 tak bylo v Polsku 4 250 samostatných státních statků o průměrné velikosti 600 hektarů zemědělské půdy. Z tohoto počtu bylo 1300 statků několikaobjektových, z nich 14 tzv. kombinátů.³⁵⁰ Naproti tomu zde byl velký počet státních statků o malé výměře kolem 300 hektarů zemědělské půdy. Stejně jako u nás byla při statcích rozšířena přidružená výroba – lihovary, sušárny zelené píce a vločkárny brambor, míchární krmiv apod.

Řízení statků v Polsku bylo dvojího druhu. Specializované státní statky, jako byly plemenářské, šlechtitelské a semenářské nebo specializované na chov ryb, byly řízeny centrálně prostřednictvím správ na ministerstvu zemědělství. Pro řízení ostatních byl v rámci ministerstva zemědělství vytvořen generální inspektorát. Ve většině krajů byly pro řízení státních statků vytvořeny podnikové orgány, tzv. krajská sdružení státních statků. Tato sdružení přímo řídila tzv. kombináty. Ostatní malé státní statky pak byly řízeny prostřednictvím oblastních inspektorátů, které se zřizovaly pro 25 – 40 statků a ne vždy se kryly s okresy. Jeden inspektorát mohl být zřízen pro státní statky i v několika okresech.

³⁴⁹ KOUKAL, Karel. Zkušenosti a poučení ze státních statků v Polské lidové republice, *Státní statky č. 7*, ročník 1964, s. 114.

³⁵⁰ Kombináty byl státní statky, které od roku 1961 vznikaly sloučením několika na sebe půdně i komunikačně navazujících objektů o velikosti od 4 do 7 tisíc hektarů zemědělské půdy. Průměrná velikost těchto kombinátů tedy byla okolo 5 tisíc hektarů.

Krajská sdružení státních statků byla napojena na rozpočet národní vojvodské rady,³⁵¹ přičemž část zisku byla odváděna do jejího rozpočtu a v případě potřeby z něj byla pokrývána případná neplánovaná ztráta v hospodaření státních statků. Co bylo hodnoceno obzvláště kladně, bylo zařazení zkušených pracovníků – specialistů do práce oblastních inspektorátů, tedy těch, kteří dobře ovládali problematiku výroby a ekonomiku státních statků.

Organizační struktura státních statků v Polsku se lišila podle velikosti statku. V tzv. jednoobjektových státních statcích pracoval ve funkci technicko-hospodářských pracovníků ředitel a dva až tři účetní. Pokud měl statek rozlohu větší než 500 hektarů, byl k dispozici navíc další technik - specialista a jeden až dva mistři (brigadýři, kteří nebyli placeni z dělnického mzdového fondu, ale pobírali pevný plat s příplatky za přesčasy). Nepracovali manuálně, pouze rozdělovali a kontrolovali práci a vedli předepsanou evidenci. V podstatě prováděli to, co naši technici na hospodářstvích.

Za zmínku stojí dvě zajímavé odlišnosti polského hospodaření státních statků. Jednak to byl způsob financování generálních oprav, které se hradily z podílu odpisů základních prostředků, jež byly poukazovány na zvláštní účet statku a dále hospodářský rok, který byl v plánování zemědělství v Polsku zaveden od 1. července a končil až 30. června následujícího roku. Jeho zavedení bylo odůvodňováno tím, že v polovině roku bylo možné lépe odhadnout výrobu, zjistit stav zásob, určit krmivovou základnu a reálněji tím stanovit plán výroby a hospodářský výsledek.³⁵²

8.2 Sovětský svaz

O vlivu příkladu sovětských způsobů řízení zemědělské výroby bylo již na několika místech pojednáno. V kontextu zkušeností dalších zemí se však nabízí ukázka kritičtějšího pohledu. To, že sovětské metody nebyly v dalším období vždy považovány za zcela bezchybné, svědčí následující příklad, uveřejněný v časopise *Zemědělská politika a ekonomika zemědělské výroby* z roku 1965.³⁵³

Usnesení pléna Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu (SSSR) z března 1965 se znovu zabývalo otázkami řízení zemědělství. V nedávné minulosti bývalého Sovětského svazu nezřídka převládly administrativní metody řízení kolchozů a sovchozů a

³⁵¹ Lze připodobnit našemu krajskému národnímu výboru.

³⁵² V polských archívech je stejně jako v České republice uloženo několik desítek archivních fondů, které by si zasloužily bližšího prozkoumání. Většina z nich je stejně jako u nás nezpracovaných.

³⁵³ O hodnověrnosti experimentů. In *Věstník zemědělské vědy* č. 5, r. 1965. *Zemědělská politika a ekonomika zemědělské výroby*, s. 5.

nebraly se v úvahu podmínky jednotlivých oblastí, rajónů a hospodářství. Považovalo se např. za možné a účelné vydávat pro celý Sovětský svaz všeobecné pokyny, týkající se otázek agrotechniky, živočišné výroby, využívání strojů, struktury osevních ploch atd. Takové byly např. směrnice o nutnosti sít všude nejenom kukuřici a to od Krymské až po Archangelskou oblast, nebo také mít ne více než dvě až tři rostliny v hnízdě, instrukce o používání organicko-minerálních směsí všude na základě jednoho a téhož složení, směrnice o využívání kompostů, o osevu krmných bobů ve všech rajónech země aj. Nová etapa v řízení zemědělství se často vyznačovala zdůrazňováním úlohy odborníků, kteří „mají být kvalifikovanou oporou strany v boji za zvýšení zemědělské produkce a živočišné výroby.“³⁵⁴ Článek kriticky poukazuje na častou nehodnověrnost výsledků vědecké práce sovětských ústavů. V SSSR se nezdá oznamují takové pokusné údaje, které prakticky není možné novým pokusem prověřit. Někdy se dokonce říká: „*Jestliže provedu pokus, může se mi podařit a vám se nepodaří! Jsme přesvědčeni, že na základě realizace usnesení březnového pléna ÚV KSSS budou zemědělství pracovníci moci vyprodukovat nadbytek zemědělských výrobků. Důležitou úlohu zde musí sehrát i vědečtí pracovníci, kteří odstraní i velké nedostatky, které se projeví ve vědeckých ústavech, kde se pracovalo dlouhou dobu za podmínek monopolního převládání názorů a organizačního vedení určité skupiny vědců.*“³⁵⁵

Co se týká dalšího rozvoje sovchozů v Sovětském svazu, tak v duchu proklamovaného programu Komunistické strany Sovětského svazu měly sloužit jako vzor kolchozům při uplatňování pokrokových a vědecky zdůvodněných a ekonomicky výhodných metod zemědělské výroby. Podle údajů uvedených v článku,³⁵⁶ mělo na rozvoj sovchozní výroby být věnováno v posledním desetiletí³⁵⁷ celkem 67,5 miliardy rublů, tj. 2,7 krát více než za všechna předchozí léta. V roce 1975 fungovalo asi 17 700 sovchozů, které obhospodařovaly zhruba 106 mil. hektarů osevních ploch. Přitom v ekonomickém fungování došlo k významným změnám – hrubá zemědělská produkce se zvýšila asi o 30 %.³⁵⁸ Výsledky se promítly v chemizaci, melioraci půd, v dalším prohlubování specializace a koncentrace a postupném přechodu na průmyslovou výrobu. Např. v systému „Pticeprom“ bylo počátkem roku 1975 kromě specializovaných sovchozů začleněno více jak 600 drůbežích závodů na výrobu vajec a drůbežního masa. Stále více se tak rozvíjela mezipodniková kooperace

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ Tamtéž.

³⁵⁶ *Státní statky* č. 19, r. 1976, s. 196.

³⁵⁷ Jedná se o 70. léta 20. století.

³⁵⁸ V osmé pětiletce připadalo na sovchozy 26 % celkové zemědělské produkce SSSR, ovšem v deváté to bylo již více než 30 %. *Státní statky* č. 19, r. 1976, s. 196.

sovchozů a kolchozů, stejně jako zemědělsko-průmyslová integrace. Přes veškeré úspěchy se sovětské sovchozy zaměřovaly stále více na využití všech rezerv.³⁵⁹

Z výše uvedeného příkladu soudobého textu vyplývá mimo jiné i setrvávající podobnost československého a sovětského vývoje. Byly to tedy nejen počátky budování státních statků, které sovětský model kopírovaly, ale i v dalších letech se příklad jediného správného směru hledal za východními hranicemi republiky, i když ne vždy byla ideologická odevzdanost tak přesvědčivá, jako bezprostředně po únoru 1948, tak jak o tom pojednávají Hospodářské a sociální dějiny Československa.³⁶⁰

8.3 Maďarsko

Do třetice ještě jedna inspirace, tentokrát u našich jižních sousedů. Jako příklad poslouží návštěva československých zemědělců na nejstarším statku v Maďarsku – v zemědělském kombinátu v Mezöhegyes.³⁶¹ V roce 1985 se uskutečnila návštěva státního zemědělského podniku kombinátního typu, jakých bylo v Maďarsku celkem sedm, a všechny dosahovaly nadprůměrných výsledků.

Statek v Mezöhegyes byl založen v roce 1785 jako vojenský statek a jeho hlavním posláním bylo chovat koně pro armádu. Kromě toho měl vlastní rostlinnou výrobu i chov skotu. Od dvacátých let minulého století měl statek charakter kombinátu, takže rostlinné produkty tam nejen vyráběli, ale zčásti i sami zpracovávali. Statek hospodařil na výměře 20 tisíc hektarů zemědělské půdy, z toho 1 500 hektarů tvořily lesy a zbytek orná půda. Mezi vlastní zpracovatelské provozy patřil cukrovar, výroba krmných směsí, vlastní úpravna osiv a konečně i vlastní masokombinát. Dalšími, už drobnějšími provozy, byly dřevozpracující závod, stavební závod, mechanizační dílny a dopravní závod. Pro dokreslení charakteristiky kombinátu je třeba ještě dodat, že v něm bylo zaměstnáno 3 600 lidí. V čele kombinátu bylo 450 technických a administrativních pracovníků.

³⁵⁹ Tamtéž.

³⁶⁰ Srovnej: FREJKA, L. *O ekonomii kapitalismu a socialismu*. Praha, 1950, s. 65. „My se už nemusíme desetiletými, někdy velmi tvrdými vlastními zkušenostmi propracovávat k ekonomickým zákonům socialismu. Udělali to i pro nás soudruzi sovětsí a byl to zejména veliký Stalin, který sovětské zkušenosti zevšeobecnil a objevil v nich ekonomické zákony socialismu. Jsou nám již k dispozici a je jen třeba, abychom se učili správně jich používat. Ať jsou to zákony socialistické industrializace nebo kolektivizace zemědělství, ať jsou to zkušenosti v plánování, v metodách vedení podniků, v mzdové politice, ve zvyšování výrobní kapacity nebo finanční a daňové politice, ať jsou to sovětské normy, nová sovětská technologie anebo stachanovské hnutí – není ani nejmenšího dílčího úseku výstavby socialismu, kde bychom se nemohli opírat o bohaté zkušenosti Sovětského svazu.“ In: *Hospodářské a sociální dějiny Československa II.* s. 373.

³⁶¹ TRNOBRANSKÝ, Josef. *Na nejstarším statku v Maďarsku*. Státní statky č. 28, r. 1985, s. 184 – 186.

Co se týká struktury podniku, tak byl rozdělen do 15 výrobních úseků, které se měly stát samostatnými hospodářskými celky. Z hlediska jednoho z cílů státních zemědělských podniků – snižování nákladů se objevil i zajímavý přístup v používání chemického ošetření porostů proti růstu plevelů. Zkušenosti maďarských zemědělců ukázaly na přednosti mechanického, případně i ručního odstraňování plevelů, což představovalo nejen významnou úsporu nákladů na chemické prostředky, ale i urychlení růstu např. u cukrovky.³⁶²

Obecně je možné říci, že zemědělská veřejnost i odborníci se o zkušenosti jiných zemí zajímali. A nevyplývá to jen z příkladu výše uvedených článků, v archivních fondech státních statků se dochovala řada nejrůznější korespondence dokumentující pravidelné dvoustranné vztahy mezi československými statky a zemědělskými závody sousedních zemí. Kooperace se týkala jak výměny produktů, tak zkušeností včetně kulturních vztahů.

³⁶² Tamtéž.

9 Transformace českého zemědělství po roce 1989

Postavení zemědělství mezi ostatními sektory hospodářství se v průběhu vývoje měnilo. Jak vyplývá z dostupné literatury, v období do roku 1989 byla v tehdejším Československu patrná snaha vypěstovat co možná největší objem zemědělské produkce. Cílem bylo zabezpečit soběstačnost státu ve všech základních zemědělských produktech mírného pásu. Bohužel, zemědělské plodiny se u nás pěstovaly často i v oblastech, které byly pro zemědělství nevhodné, jako byly např. podhorské nebo horské oblasti. O pohraničních částech území východních Čech toto platí zejména. Nadměrné rozšíření zemědělství a jeho nevhodná struktura³⁶³ měly přirozeně negativní vliv přírodního prostředí. Důsledkem bylo vyčerpání půdy a hrozící eroze. Navíc v oblastech zhoršených přírodních podmínkách nebyla zemědělská výroba ekonomicky rentabilní a zemědělci dosahovali jen podprůměrné hektarové výnosy při nadměrných nákladech. Nižší výnosy se sice pokoušeli dohánět používáním průmyslových hnojiv, ale tím stále více zhoršovali zátěž životního prostředí. Ke všemu se koncem 80. let dvacátého století stalo Československo v základních zemědělských výrobcích soběstačné a v některých začalo být dokonce přebytkové.³⁶⁴ Celkový objem a zaměření zemědělské výroby mnohde neodpovídal přírodním podmínkám dané oblasti, přestože zemědělství je ze všech ekonomických sektorů nejvíce na přírodní podmínky vázáno. A protože se pěstování některých plodin v nevhodných geografických podmínkách nevyplácelo, byla ekonomická rentabilita těchto podniků uměle udržována propracovaným systémem dotací.³⁶⁵ Ten byl později naštěstí změněn a na místo podpory zvyšování objemu produkce začaly být podporovány mimoprodukční funkce zemědělství, např. ekozemědělství nebo agroturistika.

Po roce 1990 začal probíhat i v zemědělství přechod na podmínky tržní ekonomiky. Mezi hlavní projevy transformace zemědělství patří zejména změna prostorového rozmístění zemědělské výroby, kam patří především útlum výroby v oblastech zhoršených přírodních podmínkách, změna ve struktuře půdního fondu, což představuje pokles rozlohy orné půdy v oblastech horších přírodních podmínek, a pokles počtu ekonomicky aktivních lidí

³⁶³ Např. pro danou oblast příliš velký podíl orné půdy na zemědělském půdním fondu nebo nevhodné plodiny pro příslušné přírodní podmínky.

³⁶⁴ *Zeměpis České republiky*, s. 48-49.

³⁶⁵ Tyto dotace směřovaly zejména na podporu zvyšování již tak vysokého objemu zemědělských výrobků. Např. Státní oblastní archiv v Zámrsku, *AF Státní statek Králíky*, kt. č 26.

zaměstnaných v zemědělství.³⁶⁶ Došlo ke změně vlastnických poměrů³⁶⁷ a naopak se začaly rozvíjet nové formy zemědělského hospodaření, jako již zmíněné ekozemědělství nebo agroturistika. Významně pokleslo i používání průmyslových hnojiv.

V procesu restituce se zemědělská půda z velké části navrátila původním vlastníkům, kteří na ní hospodařili před rokem 1948, případně jejich potomkům. Bohužel, ne všechny objekty a veškerá půda po návratu byla ve stavu, který by umožnil navázat na přerušené tradice. Skrytý podtext sondy do nedávné historie a odhalení další trpké zkušenosti s hospodařením státních statků nám nabízí Jiří Úlovec ve své knize *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech*. Po roce 1948 se řada zámků a tvrzí ocitla v nově zřízeném hraničním pásmu a stát, který neměl zájem na údržbě památek ležících v přísně střeženém prostoru, je nechal zbořit. Byly to především tvrze a zámky okresů ležících při státní hranici se Spolkovou republikou Německo a Rakouskem. Rozhodující roli zde hrála ekonomická hlediska. Vybraná část těchto objektů, o kterou byl stát ochoten se postarat, pak byla předána do užívání národním výborům, státním statkům či jednotným zemědělským družstvům. Noví majitelé je až na výjimky doslova „užívali“, aniž by se postarali alespoň o jejich základní údržbu.³⁶⁸ Tuto skutečnost potvrzují i zkušenosti z východních Čech, kde mnohé z JZD či státních statků měly svá ředitelství či hospodářské budovy v areálu chátrajících památek.³⁶⁹

Dnes hospodaří soukromí zemědělci přibližně na čtvrtině zemědělské půdy. Zemědělská družstva se transformovala na družstva vlastníků půdy, popř. na obchodní společnosti. Procesem restitucí se zvýšil počet farem a zároveň se snížila jejich průměrná velikost.

³⁶⁶ Zásadní změna v počtu ekonomicky aktivních lidí v zemědělství nastala v letech 1990 – 1993, kdy počet pracovníků v zemědělství poklesl přibližně na polovinu (ze 600 na 300 tisíc). Velkou roli přitom sehrálo i rušení tzv. přidružených výroby, např. stavebnictví nebo opravy zemědělských strojů, jejichž zaměstnanci byli dříve ve statistikách vykazováni jako zemědělci. *Zeměpis české republiky*, s. 50-51.

³⁶⁷ Výrazná změna ve vlastnictví zemědělské půdy proběhla koncem 80. let minulého století. Do té doby převažovalo zcela jednoznačně vlastnictví družstevní nebo státní. Soukromí zemědělci hospodařili jen na 3 % zemědělské půdy.

³⁶⁸ ÚLOVEC, Jiří. *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech*. Praha: Libri, 2001, s. 7 – 10.

³⁶⁹ Za mnohé pár výmluvných příkladů. Borovnice – bývalá tvrz v okrese Rychnov nad Kněžnou z pol. 14. století přestavěná v 2. pol. 17. století na barokní zámek. Roku 1948 stavba přešla do držení místního národního výboru, který do ní umístil úřadovny. Později zámek využívalo jako administrativní budovu místní JZD, nakonec byl změněn v ubytovnu sezónních dělníků a neudržovaná stavba byla nakonec roku 1972 zbořena. Budčevs v okrese Jičín – původní tvrz ze 14. století zmizela kolem roku 1960, kdy ustoupila výstavbě kravína. Puchlovice - tvrz v okrese Hradec Králové z pol. 16. století byla v 17. století přestavěna na zámek. Po roce 1945 budovu využívalo JZD Kratonohy jako skladiště. Jelikož nevěnovalo údržbě objektu dostatečnou pozornost, ten se změnil na zříceninu a po roce 1978 byl zbořen. A na závěr Světí v okrese Hradec Králové. Za panování Šporků byla původní renesanční tvrz přestavěna na barokní zámek. Po roce 1948 byl bývalý statek změněn na národní podnik a zámek sloužil jako sídlo jeho správy. Později byl převeden do majetku Státního statku Hradec Králové, který ho nechal v roce 1965 zmodernizovat. Počátkem 80. let minulého století byl objekt opuštěn a v létě 1989 zcela zchátralý zbořen. ÚLOVEC, Jiří. *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech*. Praha: Libri. 2001. 397 s. Jeden ze zámků měl přeci jen víc štěstí. Posledních pár hodin existence Státního statku Smiřice, nástupce dřívějších gigantických Velkovýkrm, vypršelo v prostorách zámku ve Smiřicích (viz obrázky č. 1 a 2).

Současné české zemědělství má střeoevropský charakter se zaměřením na výrobu potravin mírného pásu. Podmínkám Česka odpovídá celkem vyrovnaný podíl obou základních složek zemědělské výroby – rostlinná i živočišná, i když od roku 1990 mírně roste podíl rostlinné, v důsledku snížení spotřeby masa a mléka. V posledních desetiletích se u nás spíše prosazují nové formy zemědělského hospodaření. Perspektivní je ekologické zemědělství, které je šetrnější k přírodě. Protože se však při ekologickém hospodaření nepoužívají umělá hnojiva, jsou nižší výnosy, a proto jsou bioprodukty dražší. V oblastech s atraktivní přírodou, především v podhorských oblastech s dostatečným podílem luk, pastvin a lesů spojují farmy zemědělské hospodaření s cestovním ruchem. A co se týká výrobních oblastí, tak byly na základě rozdílných přírodních a socioekonomických podmínek pro zemědělství v České republice vymezeny čtyři základní: kukuřičná,³⁷⁰ řepařská,³⁷¹ bramborářská³⁷² a horská.³⁷³ Ty by měly již odpovědněji vymezovat vodné podmínky pro rentabilní zemědělskou výrobu.

9.1 Ministerstvo zemědělství po roce 1990

Co se týká vývoje ministerstva zemědělství po roce 1990, tak rovněž doznal jistých změn. Jako ústřední orgán státní správy pro zemědělství, vodní hospodářství, potravinářský průmysl a pro správu lesů, myslivosti a rybářství, s výjimkou území národních parků bylo zřízeno zákonem č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy. Na rozdíl od minulosti jeho úkolem již není řízení či plánování výroby, nýbrž vymezení pravidel pro podnikání v oblasti zemědělské, lesnické či potravinářské výroby. Se zemědělskou veřejností komunikuje prostřednictvím 13 odborů krajských agentur pro zemědělství a venkov a jejich oddělení. Zemědělské agentury byly donedávna součástí sekce zemědělských agentur a pozemkových úřadů ministerstva zemědělství. Oba tyto úřady sídlí v bývalých sídlech okresních úřadů a mají přesně vymezenou územní působnost. Zemědělské agentury jsou nástupcem okresních, resp. krajských zemědělských správ. Ty byly od roku 1948 součástí okresních národních výborů, resp. krajských národních výborů, ze kterých byla

³⁷⁰ Kukuřičná oblast je zastoupena v nejteplejších nížinách, kde poskytuje vhodné podmínky pro pěstování nejnáročnějších plodin, jako je kukuřice na zrno, pšenice či zelenina.

³⁷¹ Řepařská oblast je vhodná zejména k pěstování obilovin, mezi které patří pšenice, ječmen, kukuřice a cukrové řepy.

³⁷² V bramborářské oblasti je převažující pěstování brambor, žita, píce a značné zastoupení zde mají louky a pastviny.

³⁷³ Horská oblast má přirozeně jen velmi malý podíl orné půdy. Pěstují se zde např. brambory nebo oves, jinak jsou rozšířené zejména louky a pastviny a rovněž lesní plochy.

v roce 1963 jejich agenda vyčleněna. Na základě zákona č. 32/1963 Sb.,³⁷⁴ byly zavedeny nejprve výrobní zemědělské správy a krajské výrobní zemědělské správy. Nově pak v roce 1972 vznikly okresní a krajské zemědělské správy zřizované ministerstvem zemědělství a výživy. Ty fungovaly prakticky až do konce září 1990 a od října 1990 byly nahrazeny regionálními odbory ministerstva zemědělství, vždy pro několik okresů.³⁷⁵ Od 1. ledna 1993 až do 31. prosince roku 2000 pak byly změněny na územní odbory ministerstva zemědělství s pracovištěm v každém okresním městě.³⁷⁶ Jednou z významných rolí územních odborů ministerstva zemědělství bylo zajišťovat postupné ukončení činnosti státních zemědělských podniků ve spravovaném regionu a dohlížet na zabezpečení písemností. V roce 2001 však došlo k další změně, a sice k vytvoření zemědělských agentur. Ty fungovaly až do konce března 2003, kdy byly sloučeny s pozemkovými úřady pod správou ministerstva zemědělství. V letech 2003 až 2008 vystupovaly pod společným názvem zemědělská agentura a pozemkový úřad. V roce 2008 proběhla ještě jedna změna a to 1. března, kdy byly opět vytvořeny samostatné zemědělské agentury. Od ledna roku 2009 jejich činnost převzaly agentury pro zemědělství a venkov.

Pozemkové úřady vznikly v roce 1991 jako referáty okresních úřadů k řešení zemědělských restitucí. V roce 2003 se staly odborem ministerstva zemědělství a následně se spojily se zemědělskými agenturami v jednu instituci. Od března 2008 jsou opět samostatnými úřady. Tvoří soustavu 77 pozemkových úřadů jako prvoinstanční správní úřady s územní působností vymezenou okresy.

Do oblasti správy zemědělství v současné době zasahuje ještě jedna instituce, která si zaslouží pozornost. Jedná se o Pozemkový fond, který byl zřízen zákonem č. 569/1991 Sb.,³⁷⁷ o Pozemkovém fondu České republiky. Je právnickou osobou se sídlem v Praze a jeho náplní

³⁷⁴ Zákon č. 32/1963 Sb., o organizaci řízení zemědělství.

³⁷⁵ Tak např. regionální odbor Náchod zaujímal tři okresy: Trutnov, Náchod a Rychnov nad Kněžnou. Státní oblastní archiv v Zámrsku, spisy o fondu, Ministerstvo zemědělství.

³⁷⁶ Konkrétně na území bývalého Východočeského kraje sídlily Územní odbory Ministerstva zemědělství v Havlíčkově Brodě (vedl jej Ing. Jan Schwarz), v Hradci Králové (v čele s Ing. Otakarem Divíškem), v Chrudimi (Ing. Vladislav Doležal), v Jičíně (Ing. Miroslav Svoboda), v Náchodě (Ing. Jiří Falta), v Pardubicích (Ing. Pavel Vovesný), v Rychnově nad Kněžnou (Ing. Tomáš Diblík, CSc.), v Semilech (Ing. František Václavík, CSc.), ve Svitavách (Ing. Josef Pittner), v Trutnově (Ing. Dalibor Hanč) a v Ústí nad Orlicí (Ing. Zdeněk Hlavsa). Ministerstvo zemědělství České republiky, In *Podpůrný garanční rolnický a lesnický fond*. Praha, 1994, s. 28 – 29.

³⁷⁷ Zákon č. 569/1991 Sb., o Pozemkovém fondu České republiky.

je správa nemovitostí ve vlastnictví státu.³⁷⁸ V čele Pozemkového fondu je ředitel, na jehož hospodaření dohlíží Dozorčí rada.

Od roku 2010 prochází Pozemkový fond transformačním procesem a podle posledních informací se připravuje vznik Státního pozemkového úřadu, který pohltní navíc územní síť pozemkových úřadů. Mělo by tak dojít ke splynutí Pozemkového fondu a pozemkových úřadů.³⁷⁹

³⁷⁸ Původně byl Pozemkový fond založen za účelem řešení případů ke zmírnění následků některých majetkových křivd vůči vlastníkům zemědělského a lesního majetku v letech 1948 – 1989. Tyto úkoly řešil převážně díky odstátnění zemědělské půdy formou restitucí nebo prodejů.

³⁷⁹ Na základě informací Národního archivu v Praze ze dne 26. března 2012. SOA v Zámrsku, spisy o fondu.

10 Závěr

Ukončením aktivní činnosti jednoho z mnoha státních statků se ve východních Čechách uzavřela kapitola pokusu o zavedení zemědělské velkovýroby, hospodaření na státní půdě patřící všem a zároveň nikomu, experimentu v podobě nestabilních hospodářských celků, jejichž úkolem bylo zajistit výživu národa.

Jakkoliv je hodnocení existence státních statků v letech 1949 – 2000 rozporuplné, navzdory už budou muset české, potažmo československé agrární dějiny s nimi počítat.

Poválečné státní statky nevznikly náhodou. Byla to souhra několika faktorů, která způsobila, že na místo tradičních forem zemědělského hospodaření byly nastoleny socialistické výrobní vztahy. S jistým pochopením lze zohlednit období jejich vzniku. Z literatury i dostupných pramenů je zřejmé, že po skončení druhé světové války, bylo československé hospodářství ve velmi tíživé situaci. O zdevastovaném území, ztrátách na životech, morálním rozkladu a beznaději toho bylo mnoho napsáno a mnohé jistě ještě přetrvává ve vzpomínkách pamětníků. Byla to doba nevyhnutelných změn a přičteme-li k tomu vývoj politické situace po únorovém převratu v roce 1948, rýsuje se důležitý předpoklad pro základy budoucího socialistického zemědělství.

Nástup zemědělské velkovýroby v Československu nebyl sice tak přímočarý, jak tomu bylo v bývalém Sovětském svazu, ale i počáteční zdrženlivý postoj československých politických špiček nakonec podlehl vzoru východního souseda. Po celých čtyřicet let státní statky hledaly ten nejlepší způsob fungování, a rozhodně nelze jim ani představitelům jejich vedení upřít snahu o splnění všech úkolů, které opsaly ze závěrů sovětských stranických orgánů.

Předložená práce se pokusila složitý vývoj státních statků popsat. Již během studia literatury a archivních pramenů bylo zřejmé, že nebude možné se omezit pouze na dějiny správní a už vůbec ne na úzké vymezení regionu východních Čech. Československé státní statky byly od svého počátku řízeny centrálně, i když v různých dobách prostřednictvím různě komplikovaných správních mezičlánků. Z nich lze připomenout okresní či krajské národní výbory, krajské správy státních statků, okresní i krajské zemědělské správy, územní odbory ministerstva zemědělství v jeho nejrůznějších podobách. Nejdůležitějším řídicím článkem však bezpochyby byla komunistická strana, která prostřednictvím závěrů svých plén a sjezdů přímo diktovala podmínky fungování statků.

Státní statky doslova bojovaly na všech frontách. Potýkaly se s nevhodnými agrotechnickými podmínkami, které, jak se později ukázalo, hrály podstatnou roli ve výsledcích zemědělské výroby. Bojovaly s důsledky špatně nebo přinejmenším nedokonale provedenými pozemkovými reformami. Potýkaly se s personálními těžkostmi, protože území, na kterém byly nuceny hospodařit, nerespektovalo přirozený výběr - vznikaly často na dosud neobydlených, vybydlených nebo vystěhovaných oblastech. Lidé, kteří sem přicházeli za prací, se jen těžko sžívali s drsnými klimatickými podmínkami a mnozí z nich svůj vztah k novému působišti nikdy nenašli a to ani tehdy, když zde zakládali rodiny. Namáhavá práce většinou nekvalifikovaných pracovníků bez pocitu odpovědnosti vedla k fluktuacím, k častým pracovním úrazům a postupnému opouštění zemědělství jako takového.

Ve snaze vytvořit optimální model řízení zemědělského podniku se během čtyřiceti let několikrát změnily názory na vhodnou stupňovitost organizační struktury a ani poslední funkční forma, kterou představovaly samostatné státní podniky, již nedokázala původní poslání státních statků naplnit. Rovněž způsob privatizace byl v soudobém tisku často kritizován a po dvě desetiletí se táhnoucí proces likvidace byl nakonec stejně komplikovaný jako samotné počátky socialistického zemědělství.

V organizaci a řízení státních statků se uplatňovaly různé formy. Základní formou organizace hospodářské činnosti byl podnik. Nejvyšším stupněm organizačního uspořádání byly výrobně hospodářské jednotky, které mohly tvořit oborové podniky (těm mohl být přidružen jeden nebo více národních podniků, případně účelových organizací), koncerny, které se členily na koncernové podniky, případně koncernové účelové organizace a trusty podniků, které byly tvořeny generálním ředitelstvím trustů a jemu podřízenými národními podniky a účelovými organizacemi. Oborové podniky, koncerny, generální ředitelství trustů i národní podniky a účelové organizace byly státními hospodářskými organizacemi. Vztahy nadřízenosti a podřízenosti vyjadřovaly tzv. stupně řízení. Jejich četnost byla dána složitostí systému a byly přímo úměrné vztahu k počtu technickohospodářských pracovníků. Řídící a správní činnosti byly seskupovány do útvarů, jimiž byla oddělení s počtem 5 a více pracovníků nebo odbory s 10 a více pracovníky. Pokud bylo pracovníků více než 10, členily se odbory dále na oddělení či referáty. Základními jednotkami organizace práce státních zemědělských podniků byly pracovní čety a jiné nestálé kolektivy organizace práce, např. polní, chovatelské, mechanizační, stavební, hospodářské a jiné. V čele takové jednotky býval přední dělník, mistr nebo jiný technik v roli mistra. Organizační struktura byla vytvářena organizačními útvary jak po horizontální, tak po vertikální linii. Rozlišovalo se několik typů

organizace zemědělských podniků, které se odvozovaly buďto od četnosti organizačních stupňů, kdy docházelo k přímému řízení nebo dvoustupňové či třístupňové organizaci, nebo od přístupu k řízení a tehdy se hovořilo o odvětvové, územní nebo kombinované organizaci. Pokud se jednalo o organizační stupně, tak ty závisely především na plošné velikosti zemědělského podniku, na úrovni výrobních sil, na technologii výroby a mohly to být jednak jednostupňové organizace, kdy vedení podniku byly přímo podřízeny jednotky organizace práce, nebo dvoustupňové organizace typu podnik – provoz, výjimečně podnik – závod (např. velkokapacitní drůbežárna, velkokapacitní teletník apod.) Třístupňová organizace znamenala podnik – závod – provoz.

Podle přístupu k řízení se rozlišovala odvětvová, územní nebo kombinovaná organizace. Odvětvový typ byl založen na odděleném řízení rostlinné výroby od výroby živočišné. V podmínkách přímého řízení byl tento typ považován za jediný možný. Územní typ organizace byl charakteristický pro dvou či třístupňovou organizační strukturu a spočíval v tom, že v kompetenci vedoucího nižšího organizačního stupně (závod – provoz) bylo řízení jak rostlinné, tak živočišné výroby. Nakonec typ kombinovaný byl charakteristický pro dvou a třístupňovou organizaci a spočíval v tom, že část podniku byla řízena na územním principu s odpovědností jediného vedoucího za rostlinnou i živočišnou výrobu, zatímco zbývající část byla řízena na principu odvětvovém. U oborových podniků státních statků se tento princip uplatňoval zejména v případě, kdy závody byly organizovány územně a teprve provozy odvětvově.

Vnitropodnikovým organizačním stupněm mohly být závody, popř. odštěpné závody nebo provozy. U zemědělských podniků mohly být závody zřizovány jen u zvlášť velkých jednotek, např. u oborových podniků státních statků nebo u společných zemědělských podniků kombinátního typu. Odštěpné závody se zřizovaly pouze ve velkých oborových podnicích státních statků. Provozy byly nejnižším organizačním stupněm. Členily se na jednotky organizace práce, organizované v rostlinné výrobě podle jednotlivých kategorií zvířat, u technických služeb podle druhů činností. Smíšené provozy, organizované jako územní jednotky se nazývaly hospodářství.

Na vývoji státních statků se jistě podepsaly i časté změny ve vrcholném řídicím orgánu, kterým bylo ministerstvo zemědělství. Jako nesprávná se ukázala snaha o přiblížení státních statků na úroveň průmyslových podniků. Zavedením čistě ekonomických pravidel byly nahrazeny tradiční vazby k půdě, k dobytku či k rodinným sídlům. O tom, že nelze však zcela jednoznačně popírat vztah socialistických zemědělců ke svěřeným hodnotám, svědčí řada

dochovaných archivních pramenů v podobě zručně malovaných agitačních plakátků ke žnám, senosečím, opravám zemědělských strojů, aktivita při nejrůznějších soutěžích (ve fondech východočeských státních statků se dochovala spousta diplomů, vyznamenání, čestných uznání a ocenění zaměstnanců), nadšení pro výstavbu vlastního bydlení, seznamy dobytka opatřeného zdobnělinami lidských jmen. S nevídanou pečlivostí byly vyplňovány desítky výkazů, které zemědělství ekonomové museli pravidelně vyplňovat a zasílat k vyhodnocení nadřazeným hospodářským a politickým orgánům. Hodně se vsázelo na mládež, ta však po počátečním nadšení dávala přednost jednodušší práci v průmyslu s pevnou pracovní dobou, lepšími výdělky a perspektivními vyhlídkami. Nepomohly ani důmyslné a velkorysé stabilizační programy. Přitom nejkomplicovanější byla situace v pohraničí, kam po skončení druhé světové války přicházeli noví obyvatelé ze všech koutů republiky i z okolních zemí. A právě zde vznikaly státní statky na nejméně úrodné a nejhůře obhospodařované zemědělské půdě. Kombinací obou faktorů vznikaly zárodky budoucích problémů. V těchto lokalitách se neprosadily sebedokonalejší formy řízení a plánování a vykazování naráželo na přirozené mantinely.

Státní statky však nevznikaly jen v pohraničních oblastech, jak by se mohlo na první pohled zdát. Rovnoměrně byly rozprostřeny po celém území bývalého Československa, ovšem jejich umístění hrálo ve výsledcích důležitou roli.

Studiem pramenů nejrůznější povahy se ukázalo, že zpracování správního vývoje státních statků není nikterak složité – archiválií se dochovalo dostatek a přestože historikové k tomuto tématu zatím mlčí, větším problémem bude vyrovnat se s hodnocením jejich místa ve vývoji socialistického zemědělského hospodaření. Je to způsobeno poměrně krátkou dobou, která uplynula od ukončení aktivní činnosti těchto podniků. Důvodů, proč se tento model správy zemědělských podniků neudržel více jak čtyři desetiletí, může být několik. Převažující role vlivu neovládnutých agrotechnických podmínek nebo přecenění role přísně centralistického způsobu řízení, neuvážené přebírání v praxi neověřených modelů fungování, může to být nedůsledná kontrola průběžných výsledků hospodaření. Stejně tak to mohou být zcela přirozené zákonitosti společenského vývoje. Svou roli mohly sehrát i aspekty individuálního přístupu k řešení problémů v nových ekonomických podmínkách. Tak jako tak tu státní statky a další státní zemědělské podniky existovaly a zpracování jejich správního vývoje otevírá cestu k hlubšímu studiu jejich skutečného významu a poslání. V českých archivech se nachází spousta materiálů k budoucímu výzkumu.

Práce si neklade ambice zachytit správní vývoj všech státních zemědělských podniků, kterých vedle sledovaných státních statků bylo několik desítek. Zvláštní pozornost by si jistě zasloužila státní rybářství, plemenářské a šlechtické podniky, výzkumné ústavy. Ukazuje se, že centrální řízení socialistického zemědělství bylo příliš tvrdým soustem a to nejen z pohledu velkého množství typů zemědělských podniků, na které zcela jistě nemohla být uplatňována shodná kritéria, ale i z důvodu jejich strategického postavení v systému národního hospodářství. Státní statky se výrazně lišily od jednotných zemědělských družstev (budovaných většinou na území jedné obce) nejen z pohledu územního rozsahu, na jejich správě se podílela specifická skupina obyvatel, která byla nucena hledat uměle svůj vztah ke svěřeným hodnotám. Nejen úředníci na ministerstvu, ale i ředitelé jednotlivých podniků byli od počátku limitováni rozsahem odborných kompetencí, které na dlouhou dobu nahrazovala stranická příslušnost. Teprve ve chvíli, kdy začínalo být jasné, že není možné donekonečna chyby v řízení pouze pojmenovávat a vymýšlet strategie k jejich odstranění, začali se do vedení prosazovat odborníci, kterým však již na skutečnou nápravu nezbylo mnoho času. Dokládají to ještě v devadesátých letech zpracovávané dlouhodobé koncepce rozvoje zemědělských podniků, které však v novém společensko-politickém prostředí již nenašly naplnění.

11 Summary

The aim of the thesis is to refer to complicated administrative development of specific group of state agriculture concerns and so to help future research of total failure causes, which led to the bankruptcy of agriculture including state farms managed by state.

The thesis is divided into several units, which describe chosen theme. The first part is about to describe factors, which enabled establishment of state agriculture concerns after the Second World War, as well as which influenced the results of their management, e.g. geographic conditions, which are situated in separated part and it was not possible to get by without detail point of view of historic agrarian reforms as one of the most important social-legal aspects. Prologue also specifies the concept of a state farm and indicates its position in socialistic agriculture organizations. In conclusion the highly visible role of influence of Soviet way of management on Czechoslovakian state farms is mentioned. It was studied a plenty of literature and printed sources including legislation and educative dictionaries for this theme.

The main part of the thesis is dedicated to administrative development of organizations, which are in scope of Ministry of Agriculture and in detail it is dedicated to development of state farms over the all watched period, even though in general. For this part of the thesis it was used especially studying archival sources deposited in National Archive in Prague (particularly Archival Fund of Ministry of Agriculture and Archival Fund of Ministry of state farms) and further some archival funds deposited in State Regional Archive in Zámrsrk (Regional agriculture administration in Hradec Králové, Regional administrations of state farms in Pardubice and Hradec Králové) including extensive collection of files about state farms funds. Especially valuable is using the information from Archival Fund of Ministry of state farms, which were till not long ago declassified and which are bringing new knowledge for history of Czechoslovakian state farms.

The epilogue of the thesis via case study brings closer the development of specific state farms in East Bohemia. For purpose of the thesis it was used archival processing of State farms Králíky, Mladkov, Vysoké Mýto, including social organizations and also not yet processed archival funds of Large Fattening Farm Smiřice, State Farm Kovársko with settlement in Lánov or State Farm in Vysoké nad Jizerou. Mentioned examples represent several characteristic different farms, on which it is possible to show the influence of various

factors. The probe to surroundings countries represent several responses in Czechoslovakian press on visits agriculture concerns in Poland, Hungary or former Soviet Union.

Nevertheless, the complicated administrative progress of state farms is not reflective of their real mission and perspective. From the political ratios point of view after 1989 they did not a chance for further being, in fact. From economical point of view the deeper analysis would be necessary, because the way of economic activities based on subsidies cannot bring out the true results despite the fact that in some indicators state farms achieved profit in certain years. From this point of view it is possible to consider their 40 years old functioning as a courageous experiment, which probably in context of the great history will be forgotten.

12 Resumee

Die Entwicklung der Verwaltung von staatlichen landwirtschaftlichen Unternehmen nach dem Jahr 1945 auf dem Territorium von Ostböhmen

(Unter Berücksichtigung der Entwicklung von staatlichen Landwirtschaftsbetrieben)

Die Studie verfolgt das Ziel, die komplizierte Verwaltungsentwicklung einer spezifischen Gruppe von staatlichen landwirtschaftlichen Unternehmen zu beschreiben und auszulegen. Dadurch wird Grundlage für die zukünftige Untersuchung der Ursachen von totalem Misserfolg gelegt, der bis zum Fiasko der vom Staat gelenkten Landwirtschaft, einschließlich staatlicher Landwirtschaftsbetriebe, führte. Die Studie ist in einige Bestandteile eingeteilt.

Der erste Teil bringt die Faktoren näher, die die Entstehung von staatlichen Landwirtschaftsbetrieben nach dem II. Weltkrieg ermöglichten und deren Ergebnisse das Wirtschaften beeinflussten. Darunter sind vor allem die geographischen Bedingungen einzubeziehen, denen ein selbständiges Kapitel gewidmet ist. In Übersicht wird die eingehende Geschichte der Agrarreformen als einer von den wichtigsten gesellschaftlich-rechtlichen Aspekten dargestellt. Der Einleitungsteil grenzt auch den Begriff des staatlichen Landwirtschaftsbetriebes ab und skizziert dessen Stellung unter den sozialistischen landwirtschaftlichen Organisationen. Die sowjetische Landwirtschaft als Vorbild für das Funktionieren der tschechoslowakischen staatlichen Landwirtschaftsbetriebe ist selbstverständlich eine notwendige Voraussetzung für das Verständnis der damaligen Situation. Der bibliographische Anhang umfasst die einschlägige Literatur (einschließlich legislativer Texte und Konversationslexika) und gedruckte Quellen.

Der Hauptteil der Arbeit widmet sich der Verwaltungsentwicklung von Organisationen im Wirkungsbereich des Landwirtschaftsministeriums und ausführlicher der Entwicklung von staatlichen Landwirtschaftsbetrieben während des ganzen verfolgten Zeitraumes. Für diesen Teil wurden die im Nationalarchiv in Prag aufbewahrten archivischen Quellen (insbesondere der Archivbestand Landwirtschaftsministerium und der Archivbestand Ministerium staatlicher Landwirtschaftsbetriebe) als Ausgangspunkt ausgenützt. Der Bestand Ministerium staatlicher Landwirtschaftsbetriebe wurde erst vor kurzem zugänglich gemacht und ist eine Quelle von wichtigen neuen Erkenntnissen. Weitere Bestände sind im Staatlichen Gebietsarchiv in Zámrsk aufbewahrt (landwirtschaftliche Bezirksverwaltung, Bezirksverwaltungen der staatlichen Landwirtschaftsbetriebe in Pardubice und

Hradec Králové). Eine umfangreiche Aktensammlung sagt über die Tätigkeit der staatlichen Landwirtschaftsbetriebe aus.

Eine Fallstudie – als Schlussteil der Studie – bringt die Entwicklung der konkreten staatlichen Landwirtschaftsbetriebe in Ostböhmen näher. Es werden Bestände der staatlichen Landwirtschaftsbetriebe Králiky, Mladkov, Vysoké Mýto (einschließlich der gesellschaftlichen Organisationen), weiter Bestände der staatlichen Landwirtschaftsbetriebe Kovársko, Vysoké nad Jizerou und des Großmasthauses Smiřice erschlossen und ausgewertet. Die angeführten Beispiele vertreten einige verschiedene Typen von staatlichen Landwirtschaftsbetrieben, aus denen die Wirkung von manigfaltigen Faktoren ergeben.

Einige Zeitungsartikel werden mit denjenigen parallelen aus Polen, Ungarn und der Sowjetunion verglichen und als Wiederhall dieser Problematik in der zeitgemäßen Presse vorgelegt.

Die komplizierte Verwaltungsentwicklung der staatlichen Landwirtschaftsbetriebe sagt jedoch nicht über deren wirkliche Sendung und Perspektive aus. Im Rahmen der politischen Verhältnisse nach dem Jahr 1989 hatten sie keine Aussicht auf das weitere Bestehen. Aus dem ökonomischen Gesichtspunkt betrachtet, wäre eine tiefere Analyse notwendig, weil die auf den Subventionen fussende Weise des Wirtschaftens keine realen Ergebnisse aufdecken kann. Dessen ungeachtet erzielten staatliche Landwirtschaftsbetriebe in bestimmten Jahren einen Gewinn. Aus dieser Betrachtungsweise kann man deren vierzig jährige Funktionieren als ein gewagtes Experiment halten. Im Rahmen der „großen Geschichte“ tauchen sie jedoch unter.

13 Seznam využitých pramenů a literatury

13.1 Prameny

Národní archiv v Praze

Ústřední ředitelství státních lesů a statků, (1881)1918 – 1951(1952)

Ministerstvo státních statků, (1922)1953 – 1956(1958)

Ministerstvo zemědělství – schůze kolegia ministrů zemědělství, 1949 – 1962

Ministerstvo zemědělství – kabinet a sekretariát ministrů, 1945 – 1960

Státní oblastní archiv v Zámrsku

Státní statek Králíky, s. p. Králíky (1948)1952 - 2000

Státní statek Mladkov 1962 - 1971

Státní statek Vysoké Mýto 1944 - 1974

Státní statek Hořice v Podkrkonoší 1959 - 1990

Základní organizace ROH Státní statek Králíky 1962 - 1970

Základní organizace ROH Státní statek Mladkov 1962 - 1965

Státní statek Krkonoše - Vysoké nad Jizerou 1964 - 2000

Státní statek Kovársko, s. p. se sídlem v Lánově 1960 - 2003

Státní statek – Velkovýkrmy Smiřice 1948 – 2006

Krajská zemědělská správa Hradec Králové (1958)1963 – 1990(1992)

Krajská správa státních statků Pardubice (1949)1951 – 1956(1960)

Krajská správa státních statků Hradec Králové 1951 - 1955

Krajský národní výbor Hradec Králové, odbor zemědělství (1901)1949 – 1960(1970)

Východočeský krajský národní výbor Hradec Králové (1930)1960 – 1992.

Státní okresní archiv Pardubice

Okresní národní výbor Pardubice 1945 – 1960(1986)

MNV Čepí (1944)1945 – 1990(1992)

Státní okresní archiv Hradec Králové

Okresní národní výbor Hradec Králové III. (1851) 1954 – 1960 (1976)

Spisy o fondu státních statků:

Trutnov, Rokytnice v Orlických horách, Sedloňov, Jičín, Hradec Králové, Lanškroun, Smiřice, Kovársko se sídlem v Lánově, Orlické hory, Bartošovice v Orlických horách, Orlické Záhoří, Božanov, Nebeská Rybná, Hláška, Uhřínov, Stárv, Svitavy, Březová nad Svitavou, Křinice, Teplice nad Metují, Česká Třebová, Moravská Třebová, Hajnice, Hlinsko, Rokytnice v Orlických horách, Jičín, Chlumec nad Cidlinou, Vysoké Mýto, Dolní Branná, Prosečné, Rudník, Česká Skalice, Nebeská Rybná, Pardubicko Dražkovice, Chotěboř, Broumov Otovice.

Inventáře archivních fondů:

MACHATOVÁ, Hana: *Sempre Heřmanův Městec (1965)1981 – 1997(2006)*, inventář, Zámbrsk, 2012.

BARTÁK, Jan: *Velkostatek Broumov 1547 – 1948*, inventář, Zámbrsk, 2010.

HELEŠICOVÁ, Věra - KAĐOREK, Rudolf - KULÍŘOVÁ, Květa: *Ministerstvo státních statků (1922)1953 – 1956(1958)*, prozatímní inventární seznam, Praha, 1995.

JISKROVÁ, Eva: *Jednotné zemědělské družstvo Boršov 1949 – 1965*, inventář, Státní okresní archiv Svitavy, Litomyšl, 2008.

ŠTOREK, Michal: *Krajská zemědělská správa Hradec Králové, (1958) 1963 – 1990(1992)*, inventář, Zámbrsk, 2005.

13.2 Literatura

ANTOŠ, Zdeněk. *Některé sociálně ekonomické aspekty československého zemědělství v letech 1949 - 1950*, Vysoká škola ekonomická, Praha, 1971.

BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010.430 s. ISBN 978-80-7277-113-4.

BARTOŠ, Josef. *Začlenění Lanškrounska a Králicka do východních Sudet (1938 - 1945)*. In: *Vlastivědný sborník 9, Ústí nad Orlicí*, 1998, s. 3 - 11.

BAUER, Method. *Dlouhodobý vývoj československého zemědělství v letech 1918 - 1966*, Vysoká škola ekonomická Praha, 1971.

BLAŽEK, Petr - KUBÁLEK, Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948 - 1960 a střeoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, 2008. 359 s. ISBN 978-80-7363-226-7.

Большая советская энциклопедия (Velká sovětská encyklopedie), 2. vydání, Moskva, 1957.

- BRDLÍK, Vladislav. *Hospodářské a sociologické základy reformy pozemkové v republice Československé*, Praha, 1938.
- BRDLÍK, Vladislav. *Výrobní podmínky, organizace a výsledky zemědělských závodů*, Praha, 1935.
- BUREŠOVÁ, Jana. *K problematice výzkumu dějin československého zemědělství po druhé světové válce*. Z Českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 4. Sborník referátů z konference „Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti“, konané ve dnech 24. - 25. dubna 1998 v Lázních Sedmihorkách. Semily, 1998, s. 103 - 108.
- BUREŠOVÁ, Jana. *Princip soukromého vlastnictví půdy v pozemkových reformách v Československu a ve východní části Německa*, In: Demokratické tradice v československém zemědělství, Uherské Hradiště 1991, s. 10 - 22.
- BUREŠOVÁ, Jana. *Zdrušťevňování nebo kolektivizace zemědělství po roce 1948?* In: Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15. - 16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám. Studie Slovákého muzea 7. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2002, s. 223 - 228.
- BUREŠOVÁ, Jana. *Zemědělská politika v Československu v letech 1948 - 1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě*, In Sborník prací moravských historiků, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996, s. 87 - 128.
- BURGET, Antonín. *Košický vládní program a zemědělství v českých zemích*, Vědecké práce Zemědělského muzea 24, s. 21 - 31.
- CIHLÁŘ, Jiří. *Vesnice severovýchodních Čech od osvobození do Února (1945 - 1948)*, Hradec Králové: Kruh, 1975. 196 s.
- ČAPKA, František. *Dějiny zemí Koruny české v datech*, Praha: Libri, 2010. ISBN 978-80-7277-469-2.
- ČECHURA, Jaroslav. *Člověčenství, Právněhistorické studie*, 33, 1993, s. 33 - 52.
- Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti*. Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994. Uherské Hradiště, 1994.
- ČERNOHORSKÝ, Zdeněk. *Dějiny zemědělského školství v Československu*, Praha 1980.
- Československé zemědělství v mezinárodním srovnání*, Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství, Praha 1986.

Dějiny Komunistické strany Československa. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961. 710 s.

DOBEŠ, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha, 2005, doplněné a aktualizované vydání. ISBN 80-7106-709-1.

DOLEŽAL, Jan - KMONÍČEK, Josef - PEKÁREK, Jiří. *Začiatky budovania štátných strojových staníc a ich úloha v prvých rokoch kolektivizácie poľnohospodárstva vo Východných Čechách*. In: Leninov družstevný plán v politike KSČ. Kapitoly z dejín poľnohospodárstva v Československu. Bratislava, 1983.

DOLEŽAL, Jan - KMONÍČEK, Josef - PEKÁREK, Jiří. *Když mizely meze: kapitoly z kolektivizace východočeského zemědělství v letech 1949 - 1960*, Hradec Králové: Kruh, 1987. 196 s.

DOSKOČIL, Ivan. *Československé zemědělství 1945 - 1975*, Praha 1976, s. 28.

DOSTÁL, Vladimír. *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, Brno 1998. ISBN 80-7108-133-7.

DUDEK, František. *K výzkumu vztahů mezi průmyslem a zemědělstvím v českých zemích v období kapitalismu*, Československý časopis historický 37, č. 6, s. 803 - 806.

ŘURÍŠ, Julius. *Řešíme problémy rolníků*, Praha 1945.

FRANĚK, Rudolf - LACINA, Václav. *Základní rysy vývoje zemědělství v českých zemích v období imperialismu*, Vědecké práce Zemědělského muzea 21, s. 241 - 268.

FRANĚK, Rudolf. *Důsledky válečného hospodářství pro české zemědělství (1914 - 1918)*, Sociologie a historie zemědělství, č. 2, s. 21 - 32.

FRANĚK, Rudolf. *K některým otázkám vývoje kapitalismu v zemědělství v českých zemích ve druhé polovině 19. století*, Československý časopis historický 1985, č. 1, s. 70 - 94.

FRANĚK, Rudolf. *Rolnická otázka*, Praha 1973.

GÖRNER, Josef - TUREK, Adolf. *Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918*, SAP 13, 1963, č. 2, s. 139 - 204.

GÖRNER, Josef. *Stálá delegace zemědělských rad Československé republiky 1922 - 1943*, Inventář, Praha 1961.

GÖRNER, Josef. *Zemědělská samospráva*, SAP 9, 1959, s. 69 - 105.

- HARNA, Josef. *Agrární politické hnutí v českých zemích a na Slovensku*. In: Marek, P. a kol., *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 - 1998*, Olomouc 2000, s. 164 - 187.
- HORÁK, Ondřej. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním*. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století. Praha: Libri, 2010, 287 s. ISBN 978-80-7277-457-9.
- HUBÁČEK, Jaroslav. *Agrární otázky a východiska v roce 1937 a 1992*, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu Praha, 1992.
- CHMELA, Zdeněk. *Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky*, Praha, 1946.
- JANÁK, Jan - KUBÍČEK, Jaromír. *Přehled vývoje ústavních a správních institucí v Československu od roku 1945*, UJEP, Brno 1972.
- JECH, Karel. *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008, 331 s. ISBN 978-80-7021-902-7.
- JECH, Karel. *Probuzená vesnice: K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945 - 1948*. Praha: NPL, 1963, 478 s.
- JECH, Karel. *Soumrak selského stavu 1949 - 1960*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2001. 252 s. ISBN 80-7285-010-5.
- KABRHEL, Jaroslav a kol. *Boj KSČ o socialistickou vesnici*, Praha 1973.
- KAĐOREK, Rudolf. *Vymezení fondu ministerstva zemědělství*, Praha: Paginae historiae 2, 1994, s. 199 - 211.
- KAPLAN, Karel - PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim politické procesy v Československu*, Brno, 2008. 253 s. ISBN 978-80-7364-049-1.
- KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*, Praha: Mladá fronta, 1993. 447 s. ISBN 80-204-0145-8.
- KODEDOVÁ, Olga. *Námezdní pracovní síly v zemědělství 1848 - 1918*, Vědecké práce Zemědělského muzea, 21, s. 229 - 240.
- KOPEJTKOVÁ, Drahomíra. *Počátky socialistického zemědělského družstevnictví v Československu (1948 - 1953)*. Studie ČSAV č. 6 Praha: Akademie, 1987, 137 s.
- KOŤÁTKO, Jiří. *Konfiskace, rozdělování a osídlování půdy*, Praha 1946.
- KOŤÁTKO, Jiří. *Pozemková reforma v Československu*, Praha 1949, s. 24.
- KROFTA, Kamil. *Dějiny selského stavu*, 3. vydání, Praha 1949.

- KUBAČÁK, Antonín. *Ministerstvo zemědělství 1918 -1925*, SAP 29, 1979, s. 221 - 276.
- KUBAČÁK, Antonín. *Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků*, Vědecké práce Národního zemědělského muzea, sv. 29, s. 21 - 95.
- KUBAČÁK, Antonín. *Činnost svazu československých velkostatkářů v letech 1919 - 1943*, SAP, č. 2, s. 325 - 275.
- KUBAČÁK, Antonín. *Dějiny zemědělství v českých zemích*, Učebnice pro střední zemědělské školy, Credit Praha 1992.
- KUBAČÁK, Antonín. *Ministerstvo zemědělství v letech 1918 - 1948*, Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2005.
- KUBAČÁK, Antonín. *Organizace zemědělské správy v letech 1948 - 1949*, Z pomocných věd historických VI - VII, Acta Universitatis Carolinae, s. 121 - 146.
- KUBAČÁK, Antonín. *Přínos českých zemí evropskému zemědělství*, Ministerstvo zemědělství ČR, Praha, 2002. ISBN 80-7084-349-7.
- KUTNAR, František. *Cesta selského lidu ke svobodě*, Praha, 1948.
- LACINA, Václav. *Krize československého zemědělství 1928 - 1934*, Praha 1974.
- LACINA, Václav. *Změna koncepce zemědělské politiky v roce 1948*, In: Československé zemědělství očima historiků, Praha, 1969, s. 82 - 83.
- LOM, František. *Přehled dějin zemědělské výroby v českých zemích*, Provozně ekonomická fakulta VŠZ Praha 1972.
- Masarykův slovník naučný*, lidová encyklopedie všeobecných vědomostí, Praha, 1925.
- MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek v 17. století*, Praha: Acta Universitatis Carolinae, 1976.
- MAUR, Eduard. *Geneze a specifické rysy českého pozdněfeudálního velkostatku*, Acta Univeritatis Carolinae, Phil. Et Hist., č. 1, 1976, s. 229 - 258.
- MICHL, Jaroslav. *Nacistické zásahy do pozemkové držby za okupace*, Právně historické studie 13, 1967, s. 229 - 258.
- MODRÁČEK, František. *Zabrání velkostatků a jejich osídlení*, Praha 1919.
- MUSIL, František. *Dějiny Králicka*, Ústí nad Orlicí, 2000. ISBN 978-809-022-631-9.
- Naučný slovník zemědělský, *Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství*. Státní zemědělské nakladatelství. Praha 1984.
- OPAT, Jaroslav. *Generální linie výstavby socialismu v Československu*, Praha 1957, s. 55.

- OTÁHAL, Milan. *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*, Praha 1963.
- Ottův slovník naučný nové doby*. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Dílu třetího svazek druhý. Praha: J. Otto, 1935.
- Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM – díl XXIV.
- PÁTEK, Jaroslav. *České zemědělství v období imperialismu*, Sborník Pedagogické fakulty UK, Historie IV, Praha 1975.
- PAUSENWANGOVÁ, Gudrun. *Sága rodu Rotwengelů*, Ústí nad Orlicí, 2004. ISBN 80-8645-02-8.
- PAUSENWANGOVÁ, Gudrun. *Vzpomínám na Rozinkovou louku*, Praha, 2001. ISBN 80.7299-043-8.
- PEKAŘ, Josef. *Kniha o Kosti*, 5. vydání, Praha, 1998. ISBN 80-9023353-3-6.
- PEKAŘ, Josef. *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha, 1923.
- PETRÁČEK, Tomáš. *Církevní velkostatek, nevolníci a evangelium*. In: Sborník Katolické teologické fakulty, 2005.
- PETRÁŇ, Josef a kol. *Dějiny hmotné kultury*, Praha, 1985.
- POCHOBRADSKÁ, Helena. *Jak na zpracování archivních fondů státních statků na příkladu zkušeností Státního oblastního archivu v Zámrsku*. In: Sborník prací východočeských archivů, č. 15. Zámrsk. 2012, v tisku.
- PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*. 2. díl období 1945 – 1992. Brno, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5.
- PRŮCHA, Václav. *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*. In: Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15. - 16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70 narozeninám. Studie Slovákého muzea 7. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2002, s. 31 - 45.
- Příruční slovník naučný, IV. díl*, Praha: ČAV, 1967.
- REICH, Edvard. *Prameny a základy zemědělského pokroku v Československé republice*, Praha 1936.
- REICH, Edvard. *Základy organizace zemědělství Československé republiky*, Praha 1934.
- RŮŽIČKA, Jan. *Úloha státních statků v procesu kolektivizace na Brněnsku*. Kandidátská disertace, Brno 1990.

- RYCHLÍK, Jan. *Obecné a specifické rysy nucené kolektivizace ve východní Evropě*. In: Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15. - 16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám. Studie Slováckého muzea 7. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2002, s. 21 - 29.
- RYCHLÍK, Jan. *Pozemková reforma z let 1919 - 1935 a změny v pozemkové držbě za druhé světové války*, Československý časopis historický 37, 1989, s. 187 - 207.
- SEKANINA, Milan. *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu*, Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-213-9.
- SKALA, Ladislav. *Významné osobnosti našeho zemědělství*, Ministerstvo zemědělství ČR, Praha, 1992.
- SKOPALOVÁ, Marie. *Vysídlování selských rodin ve východních Čechách v padesátých letech 20. století*, Sborník prací východočeských archivů, 11, 2007. Zámrs: SOA, 2007, s. 93 - 120.
- SLEZÁK, Lubomír. *Budování socialistického zemědělství a jeho rozvoj v 60. a 70. letech*, Vědecké práce Zemědělského muzea, 21, 1981, s. 269 - 300.
- SLEZÁK, Lubomír. *Historie socialistického zemědělství v Československu ve světle přestavby*. In: 40 let JZD: Zkušenosti a perspektivy, Zádveřice, 1989, s. 124 - 125.
- SLEZÁK, Lubomír. *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno, 1977.
- SLEZÁK, Lubomír: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno, 2005. ISBN 80-7204-419-2.
- Socializace zemědělství ve východních Čechách 1949 - 1960: Výběrová bibliografie*. Hradec Králové: Státní vědecká knihovna, 1983, 3056 s.
- STOCKÝ, Jan. *Zemědělství v Československu*, Praha, 1935.
- SUCHÁNEK, Jaroslav - ŠPIRK, Ludvík. *Sbližování třídy družstevního rolnictva s dělnickou třídou*, Praha, 1958.
- SUCHÁNEK, Jaroslav. *Právní regulace združstevňování československého zemědělství*, Praha, 1977.
- SUCHÁNEK, Jaroslav. *Vznik koncepce JZD: Vznik marxisticko-leninské koncepce socialistické přestavby československého zemědělství a její promítnutí do právní nadstavby*, Praha, 1972.

SUCHÝ, Čestmír - VRBA, Lumír. *Základy organizace státních statků*, první vydání Praha 1955, s. 16 - 18. druhé vydání Praha 1957, s. 16 - 17.

ŠPIRK, Ivan. *Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidovědemokratické ČSR*, Praha 1959.

TAUBER, Jan. *Kdo žije na vesnici*, České Budějovice, 1965.

TEPLÝ, František. *Příspěvky k dějinám českého zemědělství*, Praha, 1926.

ÚLOVEC, Jiří. *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech*. Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-017-9.

VÁCLAVŮ, Antonín. *K linii zemědělské politiky přijaté na zasedání ÚV KSČ v listopadu 1948*. In: *Československé zemědělství očima historiků*, Praha 1969, s. 96.

VANĚK, Miroslav. *Nedalo se tady dýchat*. Historia Nova, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1996. ISBN 80-85270-62-5.

VANĚK, Miroslav. *Obyčejní lidé..?! Pohledy do života tzv. mlčící většiny*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1791-8.

VEITH, Karel. *Zákony o pozemkové reformě*, Praha, 1922.

VILIKOVSKÝ, Václav. *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, Praha, 1936.

VONDRUŠKA, Vlastimil. *Osudy agrárního politického hnutí*, Praha, 1990. ISBN 80-209-0121-3.

VOPRAVIL, Jiří. *České zemědělství v mezinárodním kontextu*. ISBN 978-80-250-1907-8.

VOŽENÍLEK, Jan. *Pozemková reforma v Československé republice*, II. vydání, Praha, 1924.

VOŽENÍLEK, Jan. *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy*, Praha, 1931.

Všeobecný slovník právní, Praha, 1899.

VYDRA, Vladimír. *Družstevní a všelidové vlastnictví*, Studie ČSAV 18, Praha 1981, s. 61.

Zeměpis České republiky, Nakladatelství České geografické společnosti, s. r. o., 2006.

13.3 Tištěné prameny

Zemědělské informace ze zahraničí r. 1965, 1966.

Státní statky (časopis státních statků a státních rybářství) r. 1958 – 1988.

Hospodářský zpravodaj (čtrnáctideník pro vedoucí pracovníky v organizacích zemědělství a výživy), r. 1968 – 1978.

Hospodářské noviny r. 1981 – 1990.

Venkovská žena, časopis, věstník ministerstva zemědělství pro zájmy a osvětu venkovských žen, r. 1946 – 1949.

Věstníky Ministerstva zemědělství a výživy 1969 – 1989.

Instrukce Ministerstva zemědělství a výživy 1972 – 1989.

Sbírka zákonů od roku 1918.

Úřední věstník Československé republiky 1940 – 1944.

Ministerstvo zemědělství České republiky: *Informační zpravodaj pro privatizaci státních statků*, r. 1994, 1995.

Ministerstvo zemědělství České republiky: *Podpůrný garanční rolnický a lesnický fond*. Praha 1994.

Východočeský kraj v číslech, Knížnice ústřední komise lidové kontroly a statistiky, SEVT 1964.

Zemědělská politika strany po XIV. sjezdu KSČ (Sborník dokumentů). Praha: Svoboda 1978. 749 s.

Ministerstvo zemědělství a výživy ČSR: *Vzorový organizační řád státních statků*, 464. publikace Výstavnictví ministerstva zemědělství a výživy ČSR, 1980.

ЕЖЕГОДНИК БСЭ (Ročenka Velké sovětské encyklopedie), Москва, r. 1958 – 1966.

Agroprojekt Pardubice: *Oblastní studie rozvoje zemědělství Východočeského kraje do r. 1990* (textová část), 1976, 73 s.

Výhledová studie statku. Velkovýkrma – státní statek, národní podnik Smiřice. 1965.

Státní statek Lánov, bulletin k 30 letům rozvoje zemědělské velkovýroby *Státní statek Lánov 1960 – 1990*, Praha, 1990.

Státní statek Vysoké nad Jizerou, bulletin, Vysoké nad Jizerou, 1989.

Státní statek Králíky, bulletin, Králíky, 1989.

Jiné

Rozhovor s Ing. Vančatou, bývalým ředitelem Státního statku Lánov, ze dne 2. 7.2010.

Diplomové a jiné práce

KOŠEK, Jan. *Zemědělská politika v okrese Hradec Králové v letech 1949 – 1958*. Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové, 2009.

HORÁK, Ondřej. *Konfiskace a vyvlastnění. Příspěvek k době prvorepublikové a k pozemkové reformě*. Rigorózní práce. Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno, 2006.

Internetové zdroje

<http://www.smirice.eu./firmy/statek.htm>, [cit. 2011-20-7]

www.eagri.cz/public/web/file/6334/221997.pdf

<http://eagri.cz/public/web/mze/ministerstvo-zemedelstvi/o-ministerstvu/organizacni-struktura>

Obchodní rejstřík na internetu.

13.4 Seznam použitých zkratk

Zkratka	Význam
AF	Archivní fond
CD-ROM	Compact Disc Read-Only Memory
CZV KSČ	Celozávodní výbor Komunistické strany Československa
CZV SSM	Celozávodní výbor Socialistického svazu mládeže
ČR	Česká republika
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČSSS	Československé státní statky
ČSVTS	Československá vědecko-technická společnost
HS	Hospodářská správa
IČO	Identifikační číslo organizace
JOP	Jednotka organizace práce
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
KNV	Krajský národní výbor
KPZT	Krajský podnik zemědělské techniky
KSČ	Komunistická strana Československa
KV KSČ	Krajský výbor Komunistické strany Československa
KZS	Krajská zemědělská správa
MNV	Místní národní výbor
MTZ	Materiálně technické zásobování
MÚZ	Aktuality MÚZ byl časopis vydávaný ministerstvem zemědělství v letech 1950 - 1956
MZaV	Ministerstvo zemědělství a výživy
MZe	Ministerstvo zemědělství
MZLVH	Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství
MZVž	Ministerstvo zemědělství a výživy

Zkratka	Význam
n. p.	Národní podnik
ONV	Okresní národní výbor
OR	Obchodní rejstřík
OV KSČ	Okresní výbor Komunistické strany Československa
OZS	Okresní zemědělská správa
RKS (b)	Komunistická strana Ruska (bolševiků)
ROH	Revoluční odborové hnutí
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
s. p.	Státní podnik
SBČS	Státní banka Československá
SOA	Státní oblastní archiv
SSM	Socialistický svaz mládeže
SSR	Slovenská socialistická republika
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SZP	Společný zemědělský podnik
TJ	Tělovýchovná jednota
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration
ÚŘ ČSSS	Ústřední ředitelství Československých státních statků
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚV KSSS	Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu
VHJ	Výrobní hospodářská jednotka
ZNZ, n. p.	Zemědělské zásobování a nákup, národní podnik
ZNZP	Zemědělský nákupní a zásobovací podnik
ZO KSČ	Základní organizace Komunistické strany Československa

13.5 Seznam nejdůležitějších uvedených zákonů a jiných právních předpisů

13.5.1 Zákony

č. 215/1919 Sb., o zabránění velkého majetku pozemkového, částka 43

č. 81/1920 Sb., o přidělu zabrané půdy a úpravě právních poměrů k ní, ze dne 30. ledna 1920, tzv. přidělový zákon

č. 404/1922 Sb., o úpravě hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, jež převahou nemají plnit úkoly správní, částka 145

č. 192/1946 Sb., o dvouletém hospodářském plánu, částka 84

- č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy, částka 65
- č. 46/1947, o odškodnění nemoci z povolání, částka 23
- č. 241/1948 Sb., o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky (zákon o pětiletém plánu), částka 90
- č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, částka 101
- č. 312/1948, o organizaci státních lesů a statků, částka 108
- č. 43/1948 Sb., o zemědělském úvěru, částka 20
- č. 45/1948 Sb., zákon, kterým se mění zákon č. 139/1847 Sb., o rozdělení pozůstalostí se zemědělskými podniky a o zamezení drobení zemědělské půdy, částka 21
- č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě), částka 21
- č. 47/1948 Sb., o některých technicko-hospodářských úpravách pozemku (scelovací zákon), částka 21
- č. 49/1948 Sb., o zemědělské dani, částka 22
- č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech, částka 22
- č. 90/1952 Sb., o Československé akademii zemědělských věd, částka 40
- č. 49/1959 Sb., o jednotných zemědělských družstvech, částka 21
- č. 36/1960 Sb., o územním členění státu, částka 15
- č. 3/1963 Sb., o nové organizaci ústředního řízení v odvětví paliv, energetiky, dopravy a spojů, částka 1
- č. 32/1963 Sb., o organizaci řízení zemědělství, částka 18
- č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČSR, částka 1
- č. 126/1970 Sb., o opatřeních v soustavě federálních ústředních orgánů, v jejichž čele stojí člen vlády Československé socialistické republiky, částka 38
- č. 37/1972 Sb., o okresních a krajských zemědělských správách, částka 14
- č. 122/1975 Sb., o zemědělském družstevnictví, částka 29
- č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, částka 29
- č. 90/1988 Sb., o zemědělském družstevnictví
- č. 162/1990 Sb., o zemědělském družstevnictví, částka 29
- č. 569/1991 Sb., o Pozemkovém fondu České republiky, částka 109

13.5.2 Vládní nařízení

č. 206/1924 Sb., kterým se provádí zákon o úpravě hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, jež převahou nemají plniti úkoly správní, částka 103

č. 22/1935 Sb., kterým se ruší Pozemkový úřad (Státní pozemkový úřad) a jeho působnost se přikazuje ministerstvu zemědělství, částka 10

č. 82/1951 Sb., o organizaci státních statků, částka 44

č. 6/1953 Sb., kterým se zrušují a zřizují některé orgány státní správy a upravuje jejich působnost, částka 4

č. 77/1953 Sb., o nové organizaci ministerstev a ústředních orgánů státní správy, částka 45

č. 48/1955 Sb., o zřízení ministerstva těžkého strojírenství, ministerstva přesného strojírenství, ministerstva automobilového průmyslu a zemědělských strojů ministerstva státních statků, částka 27

č. 50/1955 Sb., o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby, částka 28

č. 19/1956 Sb., o zrušení některých ministerstev a ústředních orgánů státní správy, částka 12

č. 71/1960 Sb., o rozšíření pravomoci a odpovědnosti národních výborů a o uspořádání a činnosti jejich orgánů, částka 27

13.5.3 Dekrety prezidenta republiky

č. 5/1945 Sb. (o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů) ze dne 19. května 1945,

č. 12/1945 Sb. (o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa) ze dne 23. června 1945,

č. 28/1945 Sb. (o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci) ze dne 26. července 1945.

13.5.4 Ústavní dekret

č. 1/1945 Sb. o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné

13.5.5 Vyhlášky, výnosy, směrnice a instrukce ministerstva zemědělství

č. 49/1961 Sb., kterou se vyhláší Vzorové stanovy jednotných zemědělských družstev

č. 169/1964 Sb., kterou se vyhlašují Vzorové stanovy jednotných zemědělských družstev s doplňky a změnami přijatými VI. celostátním sjezdem jednotných zemědělských družstev, částka 71

13.5.6 Výnosy a směrnice ministerstva zemědělství a lesního hospodářství

č. j. 187964/1956

č. j. 79.614/1963

13.5.7 Instrukce ministerstva zemědělství a výživy ČSR

ze dne 22. prosince 1979 č. j. 1097/79-314

ze dne 30. května 1977 č. j. 1484/77-11

ze dne 22. prosince 1979 č. j. 1097/79-3143

13.6 Přílohy

Příloha 1:

Organizační schéma Ministerstva zemědělství platné od 1. července 2011 (SOA v Zámrsku, spisy o fondu, <http://eagri.cz/public/web/mze/ministerstvo-zemedelstvi/o-ministerstvu/organizacni-struktura/>)

Příloha 2:

Ukázka nákresu katastru Státního statku, n. p., Lánov (SOA v Zámrsku, spisy o fondu: Státní statek Lánov)

Příloha 3:

Schéma vývoje Státního statku Broumov od 1. 4.1949 do 30. 6. 1991 (SOA v Zámrsku, spisy o fondu: Státní statek Broumov)

Příloha 4:

Ukázka organizační struktury státního statku na příkladu Státního statku Králíky (SOA v Zámrsku, spisy o fondu: Státní statek Králíky)

Příloha 5:

Dvoustupňová organizace řízení státních zemědělských podniků (odvětvový systém), SOA v Zámrsku, spisy o fondu, Vzorový organizační řád státních statků, 1980

Příloha 6:

Třístupňová organizace řízení (odvětvový systém), SOA v Zámrsku, spisy o fondu, Vzorový organizační řád státních statků, 1980

Příloha 7:

Dvoustupňová organizace řízení (územní systém), SOA v Zámrsku, spisy o fondu, Vzorový organizační řád státních statků, 1980

Příloha 8:

Třístupňová organizace řízení (územní systém), SOA v Zámrsku, spisy o fondu, Vzorový organizační řád státních statků, 1980

Příloha 9:

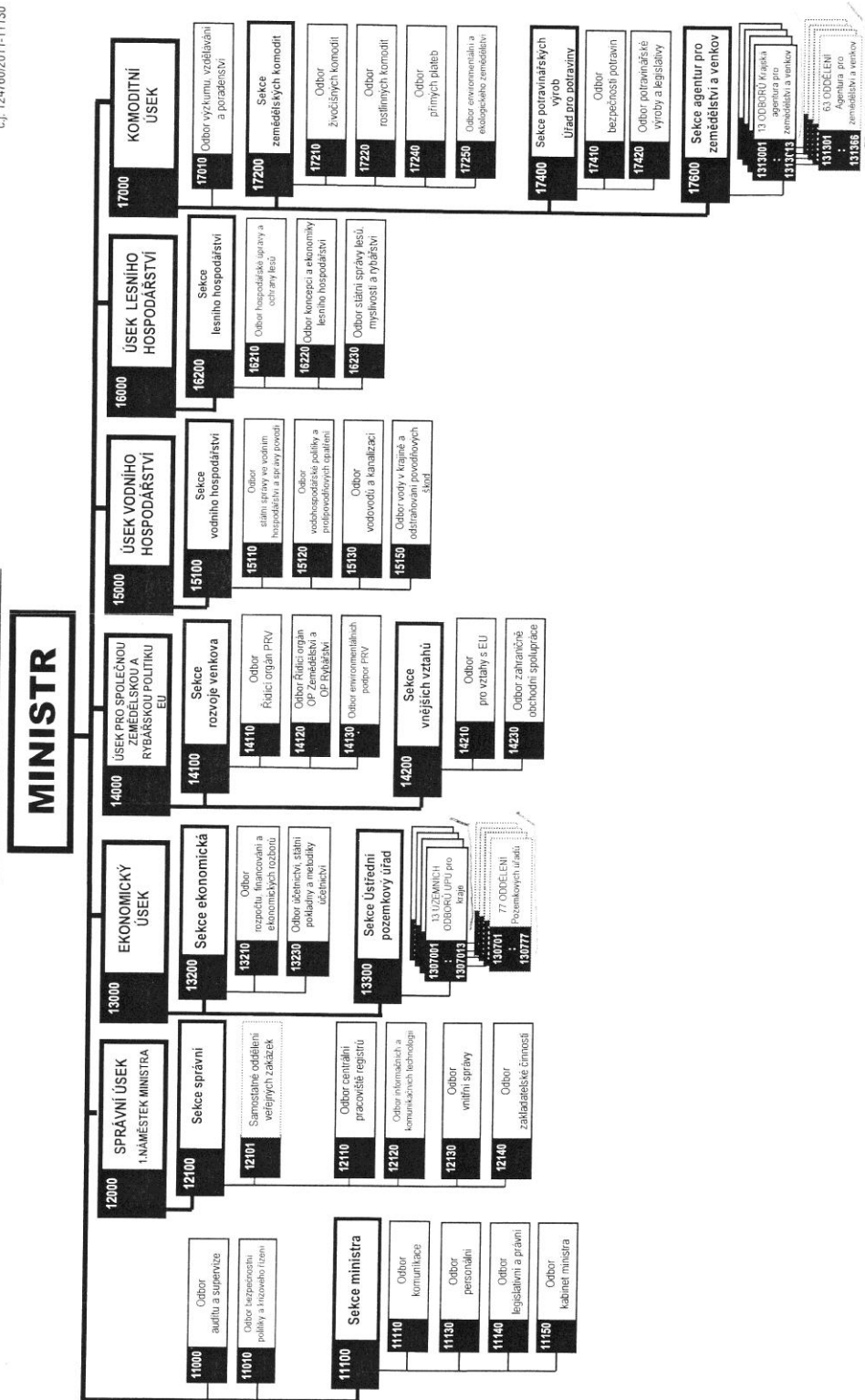
Organizační schéma ukončení činnosti Státního statku Smiřice, SOA v Zámrsku, spisy o fondu, Státní statek Smiřice.

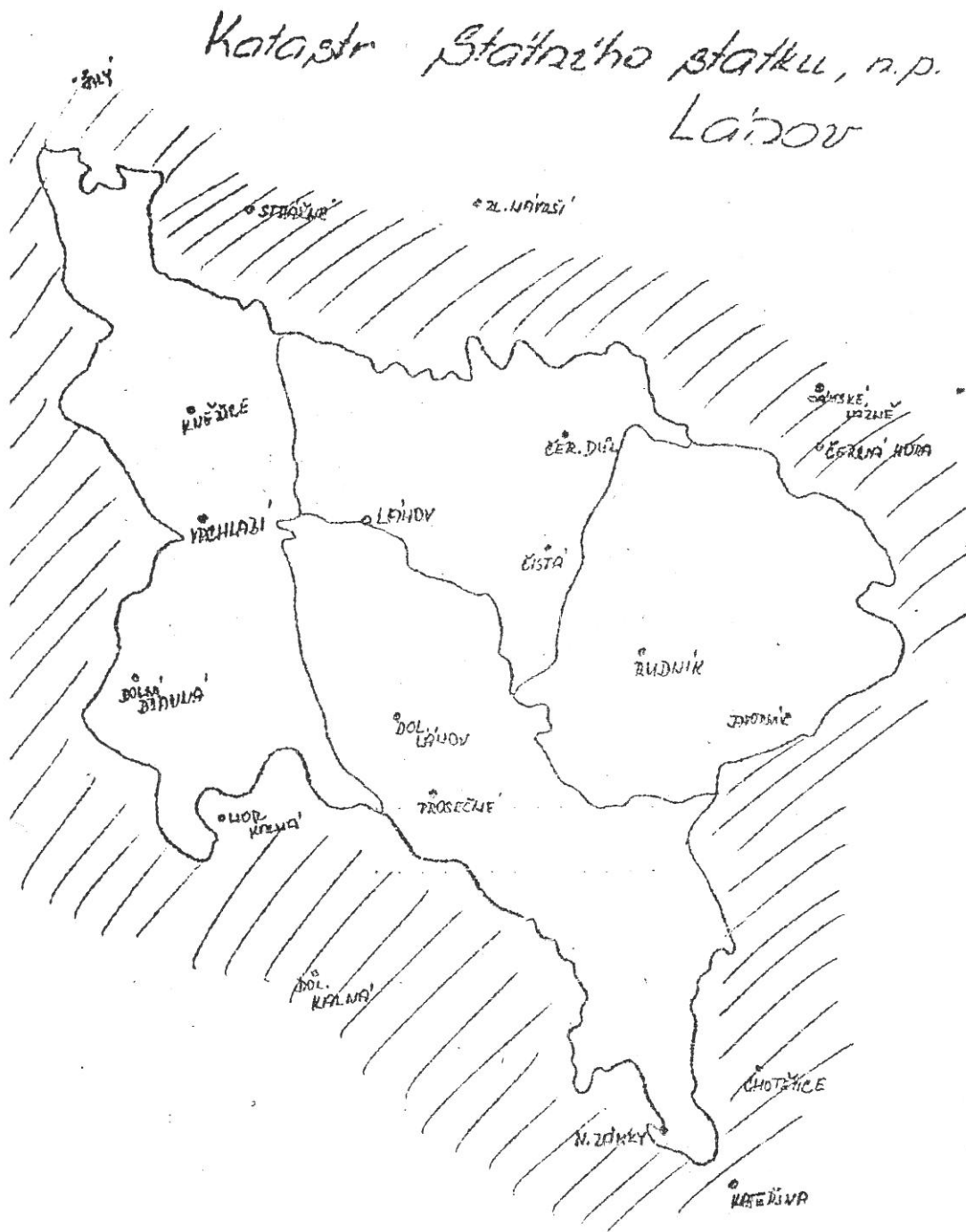
Příloha 10:

Budova ředitelství Státního statku Smiřice. Obrázek č. 1 – vstup do administrativní budovy, obrázek č. 2 – nádvoří zámku a pohled na umístění kanceláří a provozních částí statku.

<http://www.smirice.eu/firmy/statek1/statek.htm>

ORGANIZAČNÍ SCHÉMA MZE
platné od 1. července 2011

1945 - 1949
 Velkokatek Broumov
 Baron Necker
 (Achtbacht)
 církevní majetek
 (Ka. Maršalkovice, Pt. Kelski)

STÁTNÍ STATKY
 od: 1.4.1949 do 30.6.1991.

Státní statek BROUMOV
 od 1.4.1949

OBCE:
 Božanov
 Martinkovice-farma
 Skály
 Dolní Adršpach
 Mezíněstí
 Horní Vernéřovice
 Skalka
 Studnice
 Solovice

Rozdělení statku
 Od 1. 6. 1960 přebírá část okresu BROUMOV
 okres TRUTNOV

Státní statek BROUMOV

Přebírá J.Z.D.:
 Otovice k 1.8.1960
 Křimice 1.1.1965
 Rožmitál 1.1.1965

Státní statek ADRŠPACH od 1.7.1960
 posádky Státní statek TEPLICE nad Metují

Přebírá J.Z.D.:
 Zdoňov k 1.7.1960
 Javor-Dělov 1.3.1964
 Lachov 1.3.1964
 Bohušín 1.3.1964
 Teplice n/Met. 1.3.1964
 Stárkov 1.1.1965
 Lachov, Javor-Dělov, Bohušín
 Teplice n/M / JIRÁKOVY SMĚLY /

Státní statek MEZIMĚSTÍ
 od 1.1.1964
 posádky Státní statek JETŘICHOV

Přebírá J.Z.D.:
 Meziměstí od 1.1.1964
 Ruprechtice 1.1.1964
 Hejtmánkovice 1.1.1965
 Hejtmánkovice 1.1.1964
 Hynčice 1.1.1964
 Březová 1.1.1964
 Vižňov 1.1.1964
 Jetřichov 1.1.1964
 Vernéřovice 1.1.1964

Státní statek BROUMOV n.p. sloužení se St. statkem
 JETŘICHOV
 od 1.1.1973

SLOUČENÍ: Státní statek BROUMOV n.p.
 n a : Státní statek TEPLICE nad Metují n.p.
 k 1.1.1977

Přebírá J.Z.D. od 1.3.1977
 Velká Ves /"HRANIČÁŘ"/Maršalkovice, TUROV

Státní statek TEPLICE nad Metují
 k 30.6.1988 - nástupní organizace
 Státní statek BROUMOV s.p.

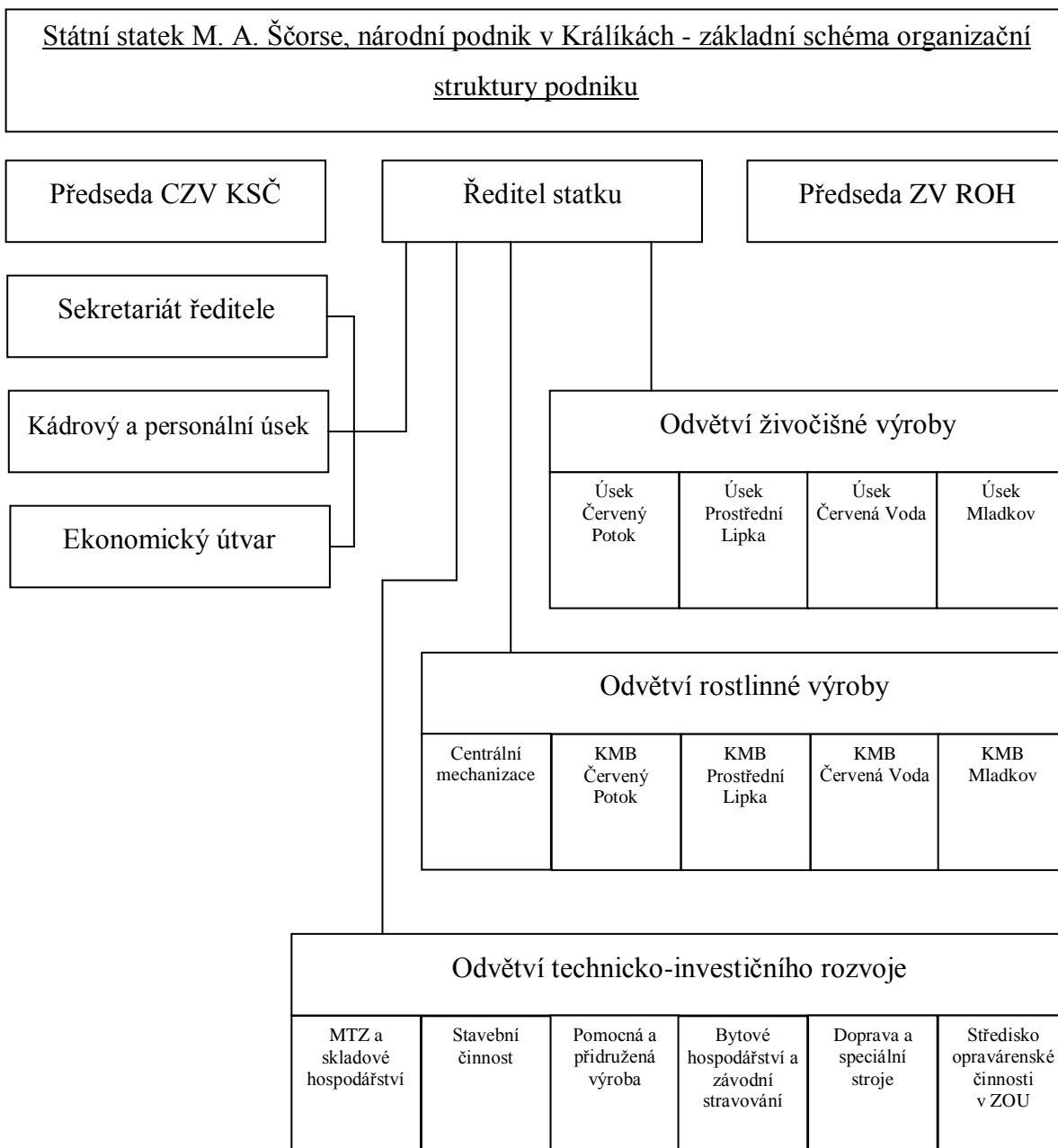
Opět: Státní statek BROUMOV s.p.
 k 30.6.1991

Nástupní organizace: Státní statek OTČVICE od 1.7.1991

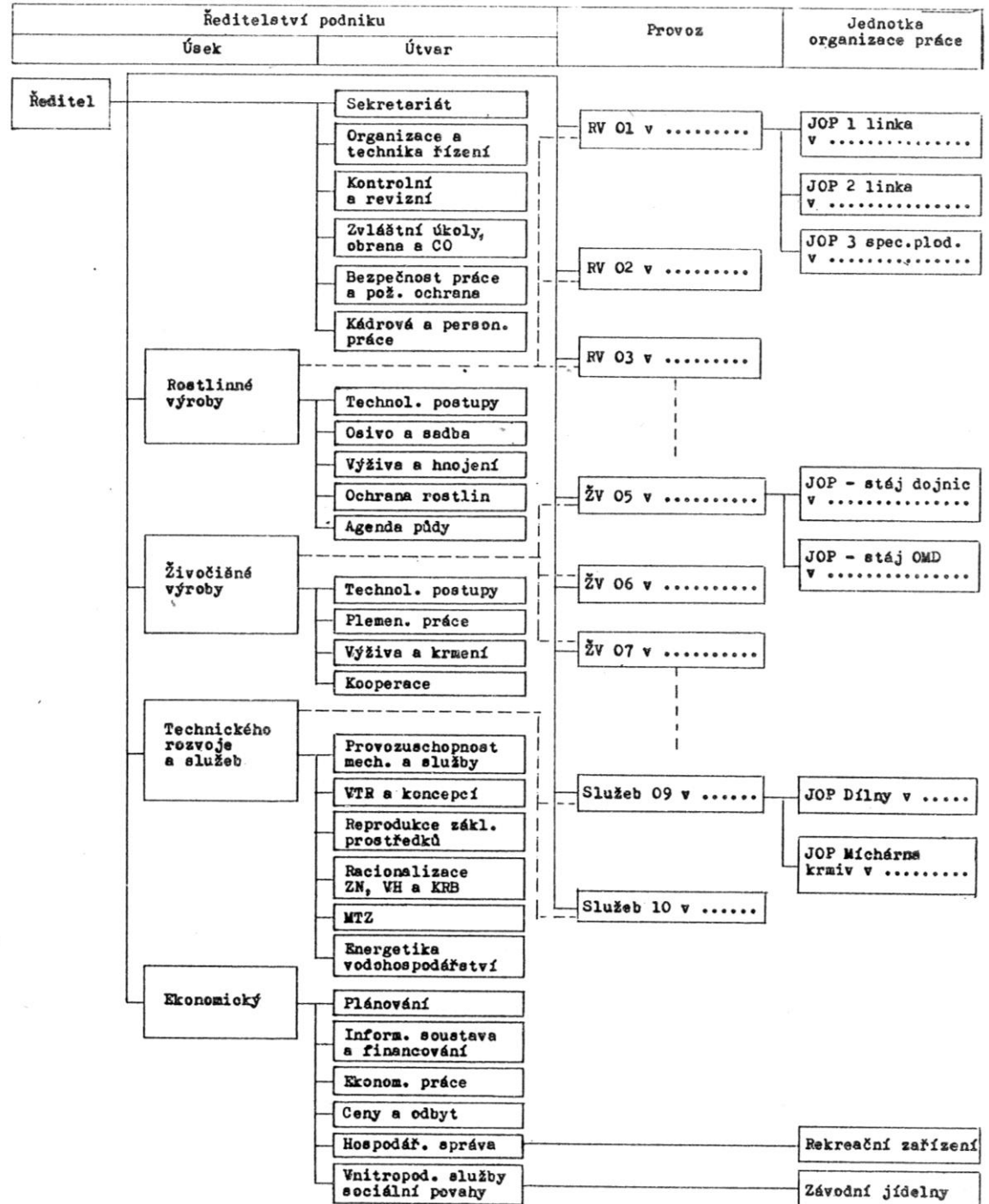
Od 1.4.1991 vzniká samostatných Státních statků a to:

- BOŽANOV, MARTINKOVICE, KŘIMICE, OTČVICE, JETŘICHOV, ŠONOV,
- STÁRKOV, a TEPLICE nad Metují.

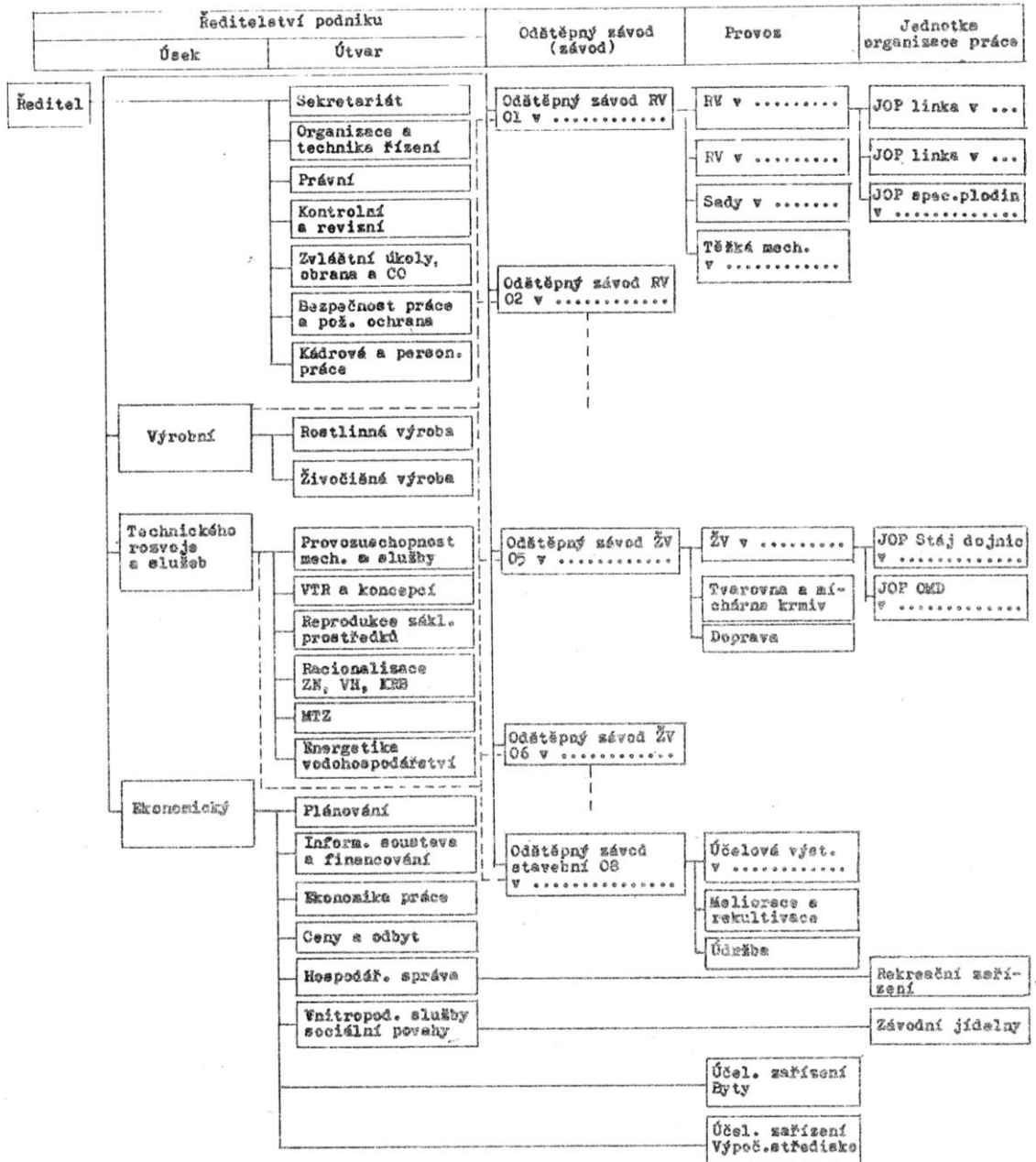
Dle dostupných dokladů:
 Vypracovala: Kořánka

Alternativa I : odpovědný (kombinovaný) dvoustupňový systém organizace řízení

Alternativa I : odvětvový (kombinovaný) třístupňový systém organizace řízení

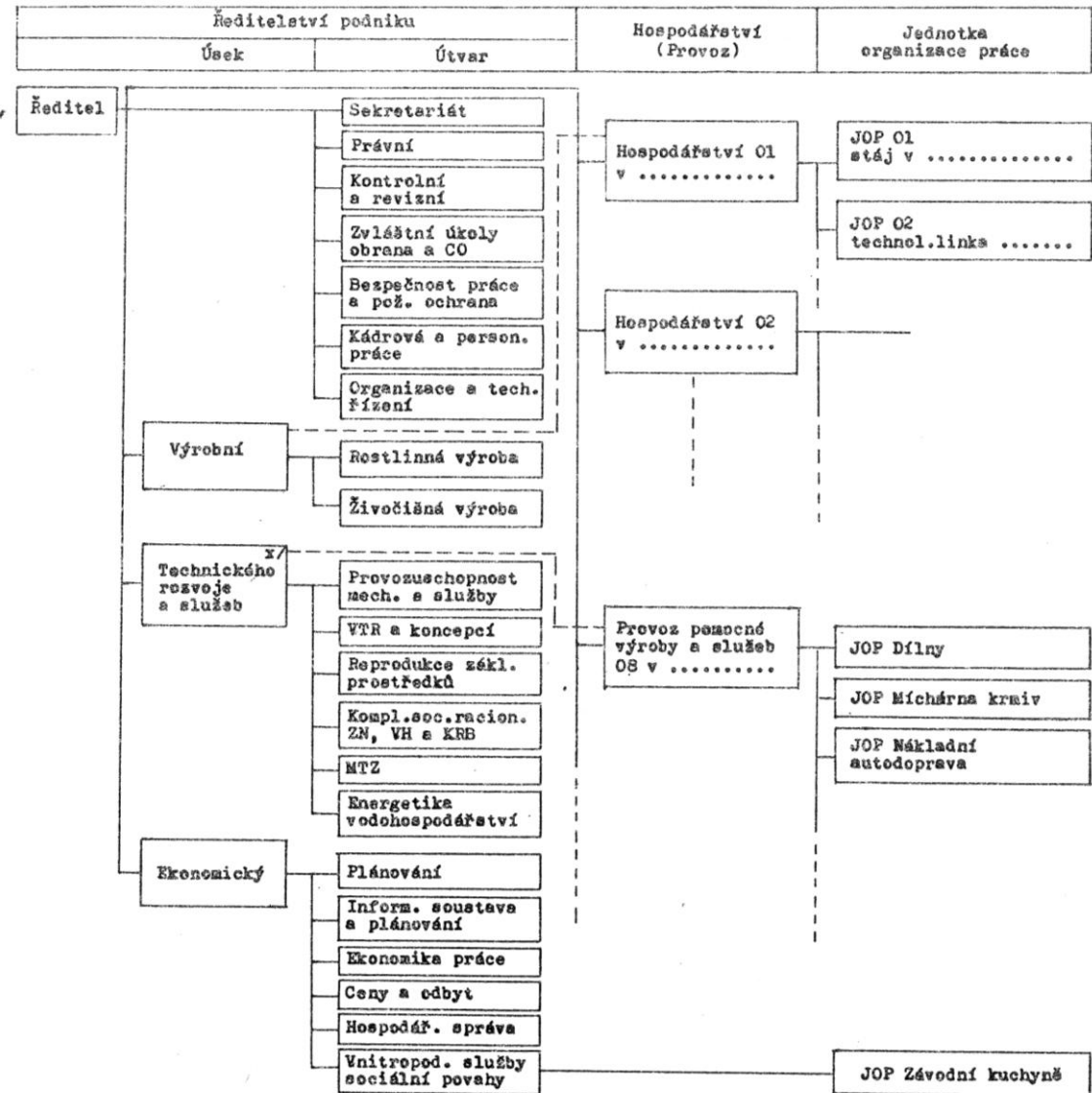

Příloha 7

Dvoustupňová organizace řízení

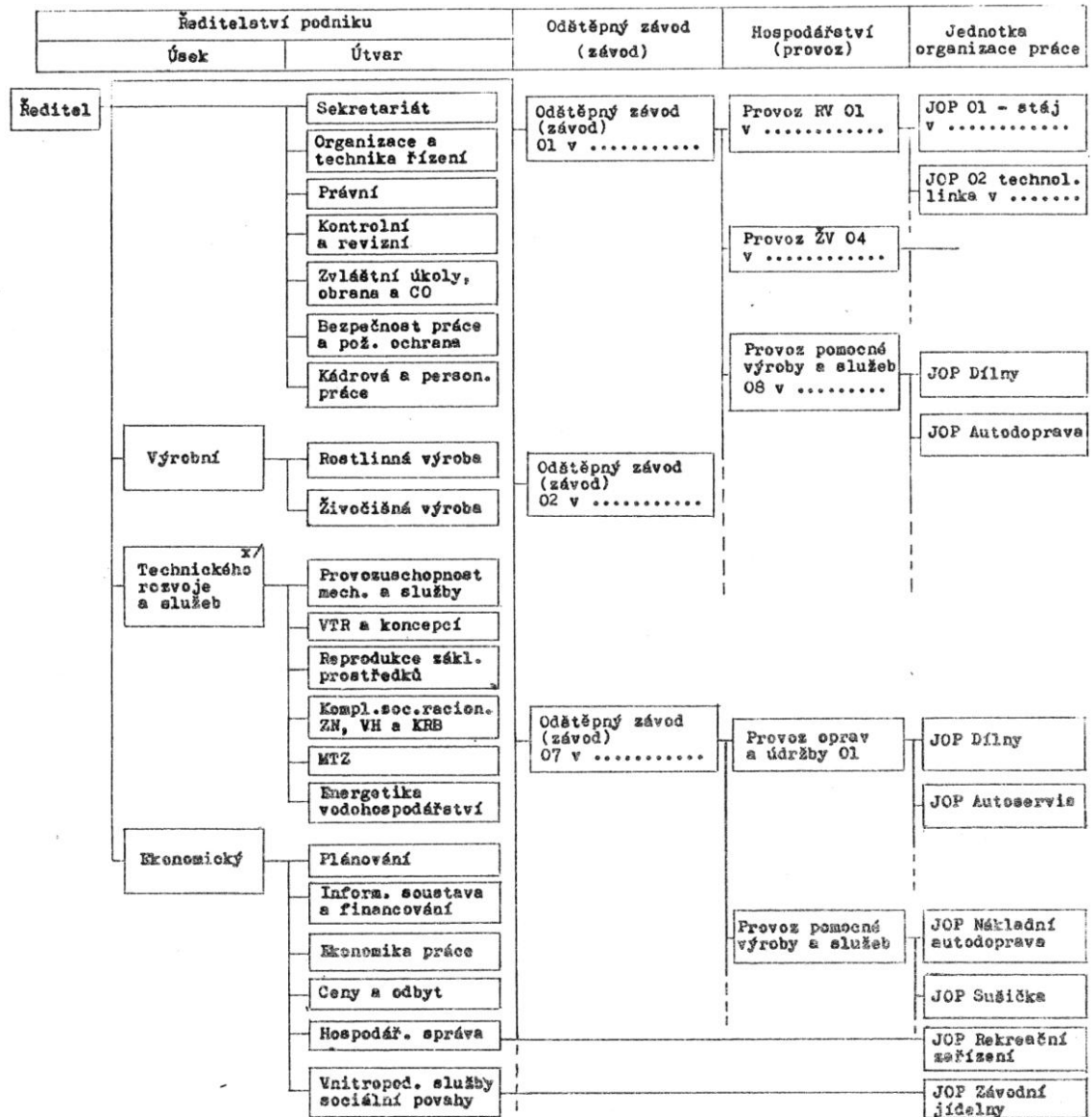
Organizační schéma 3

Alternativa II : územní (kombinovaný) dvoustupňový systém organizace řízení

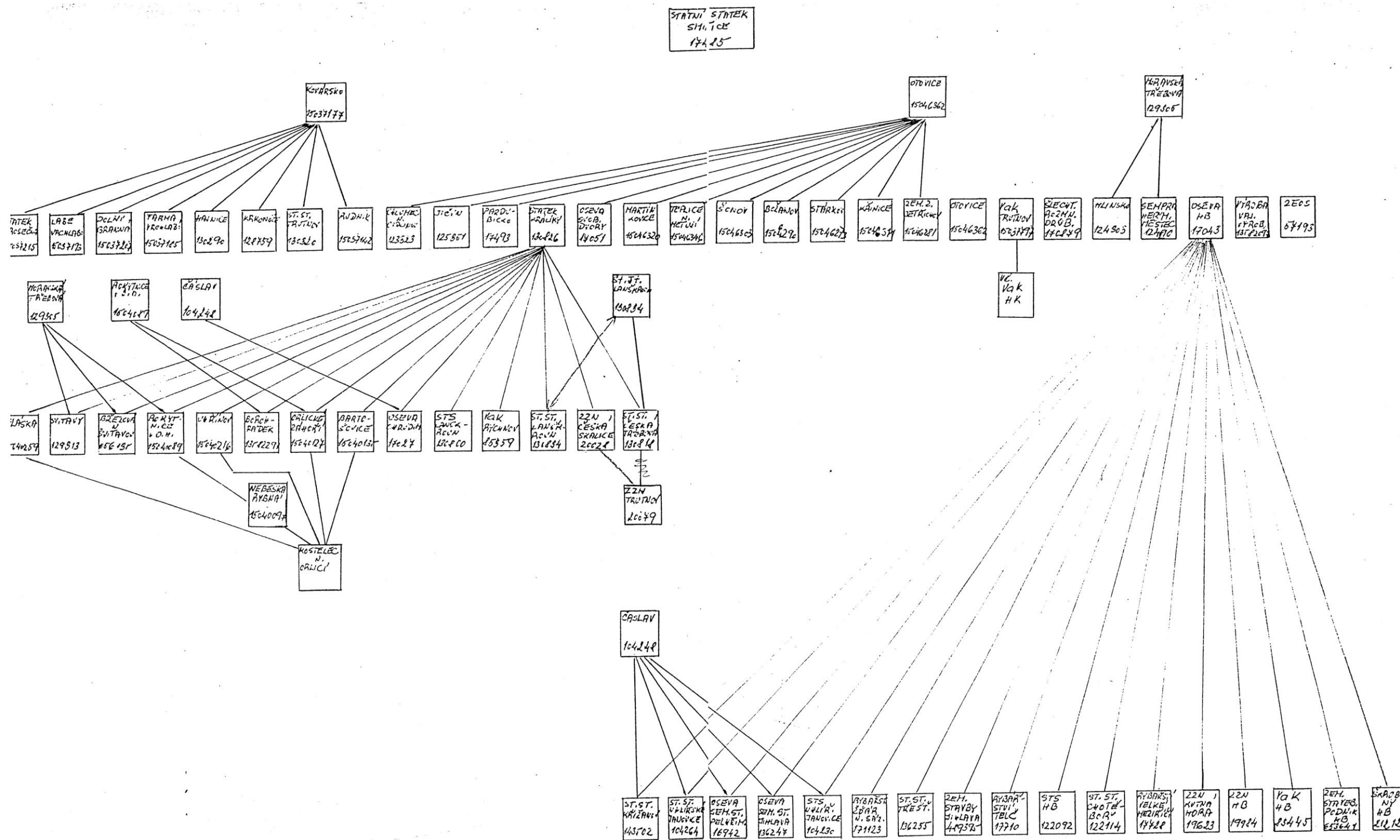

x/ Přichází v úvahu u oborových podniků a velkých státních statků. V ostatních případech je náplň součástí výrobního úseku.

Alternativa II : úseční (kombinovaný) třístupňový systém organizace řízení

x/ Přichází v úvahu u oborových podniků a velkých státních statků.
V ostatních případech je náplň součástí výrobního úseku.

Obrázek 1 Budova ředitelství Státního statku Smiřice

Obrázek 2 Nádvoří zámku a pohled na umístění kanceláří a provozních částí statku